

Voorwoord

Uit tal van activiteiten van de laatste jaren blijkt dat er weer veel aandacht is voor de geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers. Bij het verschijnen van dit dubbelnummer van Het Land van Herle is op L1-tv het jongste product de jeugdserie ‘Tien torens diep’ te zien, de verfilming van het boek van Jacques Vriens over een geheime club van drie mijnwerkerskinderen. Begin januari 2010 zal deze ook door de AVRO op de landelijke tv worden uitgezonden. Op de website www.DeMijnen.nl wordt steeds meer materiaal over de mijnbouwgeschiedenis toegankelijk en er is een *Platform de Mijnen* ingesteld om activiteiten, historisch onderzoek en erfgoedbehoud te coördineren.

Ter voorbereiding van een wetenschappelijke studie naar het mijnwerkersverleden door het *Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* en *Stichting “De koempel verhaalt”* werd op 15 mei 2009 in het gebouw van de Open Universiteit te Heerlen het symposium ‘De geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers’ gehouden. Diverse wetenschappelijke onderzoekers gaven een inleiding onder de inspirerende leiding van dagvoorzitter prof. Wiel Kusters.

Dit themanummer publiceert de teksten van de lezingen van dit belangrijke symposium dat hopelijk de start is van vernieuwend wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van een periode waarin oostelijk Zuid-Limburg haar grote economische impuls kreeg en een stedelijk gebied werd.

Roelof Braad,
hoofdredacteur en stadshistoricus Heerlen

De koempel verhaalt...

Provinciale Staten van Limburg hebben het initiatief genomen om de sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen te laten schrijven: de eigen geschiedenis dus van de mensen, die in onze mijnen hebben gewerkt. De resultaten van hun werk de jaren door – de economische geschiedenis – zijn reeds uitvoerig beschreven. Maar wat hun werken in de mijn voor hen persoonlijk heeft betekend, hun thuissituatie en hun sociale omgeving in vele vormen: daarover moet de sociale geschiedenis nu geschreven gaan worden.

De opdracht daartoe is gekomen op een ogenblik, dat de geschiedenis van de mijnen opnieuw ter sprake mag komen. In de periode na de sluiting van de mijnen moest die in alle opzichten beschouwd worden als een afgesloten hoofdstuk. Alle aandacht diende uit te gaan naar een voortvarende overgang van zwart naar groen: er moest niet teruggekeken worden, maar vooral vooruitgekeken naar een nieuwe toekomst voor het voormalige mijngebied. Na zo'n ingrijpende verandering als de afbouw van de gehele mijnindustrie was en is dat een belangrijke opgave. Maar onrechtvaardig is het, als daarbij de mensen vergeten worden, die gedurende zoveel jaren voor Limburg en ver daarbuiten van zo'n groot belang zijn geweest. Hun verhaal moet verteld worden, niet alleen van toen zij actief werkzaam waren, maar ook van wederwaardigheden na de sluiting van de mijnen.

Het initiatief van Provinciale Staten heeft geleid tot de oprichting van de Stichting “De Koempel verhaalt” Het bestuur van de Stichting kreeg als eerste opdracht om de gelden bijeen te brengen, die nodig zijn om de geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers wetenschappelijk te laten onderzoeken en beschrijven. Vervolgens dient op basis daarvan een populaire uitgave te worden samengesteld om in brede kring hun geschiedenis levend te houden.

Gelukkig is voor beide werken veel materiaal voorhanden. Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg beschikt over omvangrijke informatie als basis voor de sociale geschiedenis. Er zijn inmiddels een aantal deelstudies verschenen, zoals blijkt uit deze uitgave gebundelde lezingen van het symposium “De geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers”.

Heel belangrijk zijn ook de eigen verhalen van oud-mijnwerkers: zij geven een veelzijdig inzicht in hun sociale leven en werken. Wij kunnen reeds beschikken over een groot aantal gefilmde interviews. Het stichtingsbestuur bevordert dat de persoonlijke verhalen opgeschreven en verzameld worden, zolang dat nog mogelijk is. Deze worden ook gepubliceerd op onze website www.dekoempelverhaalt.nl.

Overheden, bedrijven en organisaties hebben inmiddels financiële bijdragen toegezegd, waarmee een sluitende begroting in zicht komt. Binnenkort zal het bestuur de officiële opdracht verlenen om aan het onderzoek en het schrijven van de sociale geschiedenis te beginnen. Van het resultaat ervan verwachten wij een standaardwerk van kwalitatief hoog niveau, dat daarom ook zal gelden als een standbeeld voor de Limburgse mijnwerkers. Wij willen vervolgens hun geschiedenis door middel van de populaire uitgave voor velen toegankelijk maken.

*Mgr.drs. Jos Schreurs,
voorzitter van de Stichting “De Koempel verhaalt”*

‘En had u veel last van oogsidderen?’ Leerlingen maken geschiedenis en worden mediawijs

DOOR NICO ZIJLSTRA*

E nige tijd geleden las ik het dagboek van een OVS-er. Ton Vervuren hield in keurig schoonschrift zijn lesdagen bij. De wereld van Ton was geordend en dat zie je ook in zijn dagboek. We schrijven 1956. Prachtige tekeningen begeleiden de praktische lessen over het werk en de veiligheid in de mijn. Op netheid werd gelet. Als je Ton Vervuren nu een hand geeft, vraag je je af hoe deze kolenschoppen van handen ooit zo precies het dagboek hebben kunnen schrijven!

Verplaatst u zich eens naar de middelbare school van uw jeugd. Alle kans, dat u terugblikkend over de kloof van uw werkzame leven, de school gehuld ziet in een gouden nevel in een wereld waar alles zijn vaste plaats had.¹ Het was de tijd van de verzuiling. De kerken zaten vol, en bouwpastoors hadden te veel werk. De televisie deed zijn intrede. Je keek naar tante Hannie met het Kinderuurtje op de KRO en niet te vergeten Swiebertje en Pipo de Clown en Mamaloe. De Amerikanen waren bevrijders en beschermers en de Russen waren de tegenstanders in de Koude Oorlog.

Herkent u dit beeld? Bij de Stichting deMijnen.nl krijgen we af en toe materialen toegestuurd van oud-mijnwerkers die terugblikken. Erik van Garderen, in 1961 geëmigreerd naar Australië, ziet zijn TVS-tijd als de mooiste in zijn leven.² Uit sommige initiatieven – ook op het internet – blijkt een soort heimwee naar de tijd dat de mijnen rookten.

Uitgeverij Waanders verwoordt het zelfs in

OVS-dagboekje van Ton Vervuren, 1956.

foto: Nico Zijlstra

de titel van een losbladige serie over de geschiedenis van oostelijk Zuid-Limburg: “Ach Lieve Tijd”. Voor onderzoek naar het recente mijnverleden is een dergelijk historisch beeld echter problematisch. Is de herinnering van mensen betrouwbaar? Hoe bepaal je deze betrouwbaarheid?

In de afgelopen decennia heeft het onderwijs in de geschiedenis belangrijke veranderingen doorgemaakt, niet alleen structuur-

veranderingen van HBS naar mammoet en Tweede Fase, ook het geschiedenisonderwijs is veranderd. De nadruk ligt niet meer alleen bij het vergaren van historische kennis, maar is komen te liggen bij het verwerken van en werken met de geschiedenis. Natuurlijk: basiskennis wordt nog altijd aangeleerd! De geschiedenisles van Ton Vervuren was – achteraf gezien – verrassend actueel. Tegenwoordig behandelen we tijdvakken en kenmerkende aspecten. In de canon van de Vaderlandse geschiedenis wordt Michiel de Ruyter in één van de vensters weer opgevoerd. De Hongaarse Opstand wordt ook nu nog behandeld in het kader van de Koude Oorlog.

Debat

De vraag is: wat wil je met je geschiedenis-onderwijs op school bereiken? De huidige tijd biedt mogelijkheden, maar dwingt docenten – en dus ook leerlingen – ook in een keurslijf. Actueel is het debat van de historische canon van de ‘vaderlandse’ geschiedenis. De commissie Van Oostrom definieerde in 2006 de canon en kwam tot een lijst van 50 vensters op de Nederlandse geschiedenis. De discussie die daarop losbarstte had iets dubbels: positief aan de ene kant is de enorme media-aandacht voor de geschiedenis en het belang ervan om een identiteitsdiscussie te voeren, aan de andere kant bleek de canon voor sommigen absoluut: kinderen moesten tenminste weet hebben van Floris V, Michiel de Ruyter en de gasbel van Slochteren. In mijn ogen is de canon een aanzet tot een discussie en kan ook naar eigen goeddunken, rekening houdend met de plaatselijke gevoeligheden en belangstelling worden ingevuld en – wat mij betreft – ook aangevuld. De vondst van aardgas in Slochteren staat in de canon, de ontwikkeling van de steenkolenmijnbouw in Limburg komt er niet in voor, hoewel de invloed ervan in de wederopbouw en industrialisatie van Nederland na de Tweede Wereldoorlog niet onderschat mag worden. In tegenstelling tot de beoefening –idealer-

Aardgas heeft een plaats gekregen in de canon van de Nederlandse geschiedenis. Hadden de mannen van de toenmalige gemeentebedrijven in Heerlen in de jaren 1960 er al niet op aangedrongen om voor aardgas te kiezen? foto: Collectie Rijkzeker, archief Nutsbedrijven Heerlen

van de geschiedwetenschap is het geschiedenisonderwijs niet gevrijwaard van politieke inmenging. De canondiscussie die ik hierboven noemde is er één. Andere ingrepen vinden we bij de Commissie De Rooij in 2001: om een tekort aan historisch kennis en besef tegen te gaan kwam de commissie met de invoering van 10 Tijdvakken en 92 kenmerken-

de begrippen.³ Het CEVO toetst sinds 2007 deze tijdvakennis en toepassing in een nieuw examenprogramma dat het huidige, gebaseerd op de kennis en toepassing van twee omschreven onderwerpen, waarvan één uit de Nederlandse geschiedenis, moet vervangen.⁴ De resultaten van de op het havo uitgevoerde pilot zijn wisselend, zodat van algemene invoering nog geen sprake is. De Canon, Tijdvakken en Burgerschapsvorming: allemaal thema's die in de geschiedenisles moeten worden behandeld. Het aantal [contact]lessuren is daarbij met 25% verminderd...

Eigen verantwoordelijkheid

Gelukkig is het nog altijd mogelijk om, ondanks de regelgeving, docenten keuzes te laten maken over de leerstof en de didactiek van het geschiedenisonderwijs. Als je je als docent weet los te maken van de methode, steun krijgt van de eigen vaksectie en directie van de school, is het mogelijk eigen accenten te zetten die uiteindelijk een verrijking betekenen van het onderwijs. Op het Sintermeertencollege hebben we een traditie om aandacht te besteden aan de eigen regio als leeromgeving. De invoering van de Tweede Fase Voortgezet Onderwijs voor havo en vwo bood de gelegenheid om leerlingen praktisch aan de geschiedenis te laten werken. Als Praktische Opdracht of als Profielwerkstuk. Eén van die praktische opdrachten is het project 'Digitaal mijnmonument'.

Digitaal mijnmonument

Op 17 december 2005 was het veertig jaar geleden dat minister van Economische Zaken Joop den Uyl de mijnsluiting aankondigde. De Gemeente Heerlen vond het tijd dat na deze periode eens uitgebreid moest worden stilgestaan bij de mijnsluiting en de gevolgen ervan.⁵ Centraal stonden de mijnwerker en zijn echtgenote. Op het programma stonden een herdenkingsmis in de Pancratiuskerk en een gezamenlijke lunch in de Royal. Het leek

de organisatoren van de herdenking een goed idee om de jeugd op een actieve manier bij de manifestaties te betrekken. In het kader van een praktische opdracht voor het eindexamenvak geschiedenis konden leerlingen van vier havo kiezen voor een tweetal activiteiten voor deze dag: als journalist op pad voor het maken van een verslag voor de krant of L1.

Scholieren interviewen oud-koempels. foto: Nico Zijlstra

De andere activiteit was het houden van interviews met oud koempels en hun echtgenotes en daarmee de basis leggen van wat we nu het 'Digitaal Monument' voor de mijnwerker op de website van deMijnen.nl noemen.⁶ In de veertig jaar na de rede van Den Uyl heeft de Mijnstreek een transformatie ondergaan met de operatie van Zwart naar Groen.⁷ Zelfs in de naamgeving moest de herinnering aan het mijnverleden uitgewist worden: als u het al niet wist: u bevindt zich vandaag in Parkstad.⁸

De enorme opkomst bij de herdenking op 17 december 2005 maakte duidelijk dat de manifestatie in een grote behoefte voorzag. De meeste oud-koempels zijn inmiddels de 65 gepasseerd en hebben de tijd om terug te kijken op hun eigen verleden. Enkele weken voor de manifestatie hadden de leerlingen van het Sintermeertencollege een oproep gedaan in De Trompetter om oud-koempels te vinden die bereid zouden zijn om hun verhaal van het leven in en rond de mijn op video vast te laten leggen. Ook hier was de animo groot. Het feit dat de inter-

views zouden worden afgenomen door jonge mensen, motiveerde velen om mee te doen. Inmiddels hebben al meer dan 27 oud-koempels, zowel ondergronders als bovengronders hun verhaal laten vastleggen op video.

Eugène van den Bosch als voorbeeld

Het belang van oral history hoef ik waarschijnlijk niet uit te leggen. Ex-mijnwerkers werkten mee aan meerdere projecten van interviews. Eén van die projecten wil ik speciaal voorstellen. De filmer en documentairemaker Eugène van den Bosch is al sinds het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw bezig met het vastleggen van de getuigenissen van oud-mijnwerkers. In 1991 maakte hij de documentaire 'Afstand van de berg', later de zesdelige serie voor L1-tv 'Zwarte ogen' [2004] en onlangs was hij bezig met het oral history project 'De Laatste Mijnwerkers aan het Woord' [2008].⁹ Het werk van Van den Bosch laat mijnwerkers aan het woord zonder de opsmuk en verfraaiing die het mijnwerkersleven soms heeft gekregen. Het thema bij de af-

Filmer Eugène van den Bosch.
foto: Particuliere collectie

Folder 'Afstand van de Berg'
foto: Particuliere collectie

levering die ik heb laten zien tijdens het Symposium was 'Sjtub!', mijnstof. In 2004 was het moeilijk om slachtoffers van de silicose nog te filmen: Eugène moest teruggrijpen op oud zwart-wit materiaal dat hij nog op de plank had liggen voor de serie 'Afstand van de berg' uit 1991. Voor het project 'Digitaal Mijnmonument' vormden de films van Eugène van den Bosch een goed voorbeeld.

De Mijnen.nl/educatie

De website deMijnen.nl is op 17 december 2005 in de lucht gegaan en biedt leerlingen in de dochtersite www.demijnen.nl/educatie de mogelijkheid hun eigen video van een mijnwerkersinterview online te plaatsen. Het maken van deze interviews biedt leerlingen niet alleen de kans om zich te bekwamen in oral history, maar voor de wat meer technisch onderlegden onder hen ook de mogelijkheid om de video te snijden en terug te brengen tot 15 minuten. De voorbereiding ligt in de lessen over tijdvak acht, de tijd van burgers en stoommachines. De industrialisatie kan prima uitgelegd worden aan de ontwikkelingen van de steenkolenmijnbouw in Limburg. Daarbij komen zaken als financiering, sociale- en werkomstandigheden en migratie aan de orde.

Naast de documentaire 'Zwarte Ogen' van Van den Bosch geeft de film 'De mannen van de 546' van Staatsmijnen een duidelijk beeld van het werk in de Nederlandse steenkolenmijnen, zoals dat kort voor de mijnsluiting werd uitgevoerd. Met deze kennisachtergrond ging het project van start. Over het algemeen zijn leerlingen nog in staat om opa's [en ook oma's!] te interviewen, mensen uit de eigen omgeving. De drempelvrees wordt daarmee weggenomen. Vindt een groepje geen geschikte mijnwerker, dan is een bezoek aan een verzorgingshuis meestal voldoende om contacten te leggen. De groepjes schrijven hun eigen vragen op en leggen die aan de oud-koempel voor. Van de koempel worden de persoonsgegevens vastgelegd in een standaard formulier dat op demijnen.nl/educatie te vinden is.¹⁰ Samen met systeembeheer wordt het gebruik van de camera, het geluid en de belichting uitgelegd. Om te zorgen dat de kwaliteit zo hoog mogelijk wordt, is in de school een kleine opnamestudio opgezet. Het voorbereiden van het interview, het ontvangen van de oud-koempel en het monteren van de film stelt hoge eisen aan het groepswerk. Ook kost het program-

ma erg veel tijd als men het goed wil doen. Door geluid en foto's door elkaar te monteren kan de kwaliteit van de film worden verhoogd. Ondanks de grote belasting in tijd geven Dennis Moonen en Danique Spierts, twee leerlingen die opnamesessies achter de rug hebben, echter ook aan dat het afnemen van de interviews een zinvolle bezigheid is. Dennis Moonen ontdekte naar eigen zeggen 'een kant van zijn opa waarvan hij het bestaan niet wist'. Zo wordt een geschiedeniswerkstuk een deel van het eigen leven.

Conclusie

De meeste geïnterviewde personen vertellen over kameraadschap en trots. Opvallend is dat velen de ogen niet sluiten voor de gevaarlijke en negatieve kanten van het mijnwerkersbestaan. Vrouwen benadrukken de angst waaraan zij bloot hebben gestaan als de man niet op tijd terug kwam. Alle mijnwerkers werd naar de mijnsluiting gevraagd. De jongeren onder hen lijken zich redelijk te hebben aangepast, maar de ouderen onder hen kregen te maken met werkloosheid of het aanbieden van niet passend werk. Zij kijken met verbittering terug op de periode na de mijnsluiting.

Het vastleggen van getuigenissen, zoals voor demijnen.nl, is van grote waarde. Niet alleen uit historisch oogpunt en voor de leerlingen, maar ook voor de oud-mijnwerkers zelf. Velen hebben nog nooit hun verhaal gedaan en zijn zich ervan bewust dat het nu tijd is hun verhaal te vertellen vóór het te laat is. Daarbij gaat het in de praktijk niet om verhalen van 'die goede oude tijd'. Terugblikkend zijn de koempels realistisch over het werk en de gevaren. Voor de leerlingen betekent het houden van een succesvol interview een kennismaking met een stukje geschiedenis dat heel dichtbij is. Ze leren beseffen dat de geschiedenis voor het oprapen ligt. Het omgaan met moderne media en het mogen publiceren van eigen resultaten motiveert hen sterk om aan dit programma mee te doen. Voor docenten biedt het programma de mogelijkheid om accenten te zetten in hun eigen onderwijs, waarbij niet de methode, canon en tijdvakken en andere keurslijven bepalend zijn, maar waar geschiedenis heel klein en heel dichtbij de beleavingswereld van de leerling kan komen.

** Drs. Nico Zijlstra is historicus en docent geschiedenis op het Sintermeertencollege en coördinator en bestuurslid van www.demijnen.nl/educatie*

Noten

1. Vrij naar BARBARA TUCHMAN, *De trotse toren* [Amsterdam/Brussel 1985], 11-12.
2. <http://www.demijnen.nl/sjablonen/demijnen/pagina.asp?subsite=6&pagina=112>
3. <http://scholieren.nrc.nl/weekkrant/2001/09> en <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/3299530/afleveringen/3383839/items/6306289/>
4. <http://www.ivgd.nl/cms/ShowPagina.php?PgNr=12>
5. <http://www.40jaarnademijnsluiting.nl/>
6. <http://www.demijnen.nl/sjablonen/demijnen/pagina.asp?subsite=6&onderwerp=9>
7. <http://www.heerlen.nl/Smartsite.dws?id=3311>
8. <http://www.parkstad-limburg.nl/>
9. http://www.mmfilmproducties.nl/index.php?page=de-laatste-mijnwerkers-aan-het-woord&hl=nl_NL
10. <http://www.demijnen.nl/sjablonen/mijneducatie/pagina.asp?pagina=134>

De vaktaal van de mijnwerker in de beide Limburgen

DOOR TON VAN DE WIJNGAARD* I

In 1974 werden de laatste twee mijnen in Nederlands Limburg en in 1992 in Zolder de laatste mijnzetel in Belgisch Limburg gesloten. Met die sluiting kwam een einde aan een periode die ongeveer 100 jaar een duidelijk stempel heeft gedrukt op het economische, maatschappelijke en culturele leven in deze twee provincies. Voor de beide Limburgen geldt dat de grootschalige ontginning van koollagen pas dateert van het einde van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste. De Nederlandstalige mijnbouwterminologie is dus, in tegenstelling tot veel andere vaktalen, overwegend van jonge datum. Maar ook op andere punten wijkt ze af van het traditionele patroon van vaktalen als die van de molenaar of de smid. Het begrip mijnbouwvaktaal is bijvoorbeeld de overkoepelende term voor verschillende beroepen die we binnen de mijn aantreffen: dat van de houwer, van de stutler, van de schietmeester, enzovoorts.

De mijnbouw in de beide Limburgen heeft zich – historisch gezien – niet op identieke wijze ontwikkeld. De provincie Nederlands Limburg kende in tegenstelling tot Belgisch Limburg een pre-industriële fase in het delven van kolen. In het gebied rond Aken en Kerkrade werd er al heel vroeg steenkool gewonnen en daar ligt dan ook het begin van de Limburgse mijnbouw. Deze pre-industriële fase van de mijnbouw liep tot ongeveer 1900. Dan start de grootschalige mijnbouw, eerst in Nederlands Limburg en vervolgens ook in Belgisch Limburg.

De mijnbouwtaal in de periode vóór 1700

Zoals gezegd kende Nederlands Limburg in tegenstelling tot Belgisch Limburg een pre-industriële fase in het delven van kolen. In het dal van het riviertje de Worm in de buurt van Kerkrade heeft men eeuwenlang kolen gedolven met beperkte technische middelen.² De eerste schriftelijke bronnen uit dat gebied waarin over de mijnbouw bericht wordt,

stammen uit de 16^e eeuw. De technische middelen waarmee gewerkt werd, waren vrij primitief en daarom was de vakwoordenschat ook vrij klein. Uit onderzoek van bronnenmateriaal bleek dat het om ongeveer veertig vaktermen ging.³ Een aantal daarvan staat in tabel 1 met hun betekenis bijeen; in cursief zijn een paar [etymologische] opmerkingen door de auteur van deze bijdrage toegevoegd.

In de 18^e eeuw, als ook de abdij Kloosterraede met het ontginnen van steenkoolmijnen begint, worden regelmatig mijnbouwkundige vaklieden uit Luik naar het gebied gehaald. In deze periode ziet men ook Luikse en Franse mijnbouwtermen in de stukken opduiken. Maar ze hebben de woorden uit de lokale taal echter nooit helemaal kunnen verdrijven. In het *Liber Computuum*, een rekeningenboek uit de periode 1774-1783 met de uitgaven en inkomsten van de mijnbouw van de abdij, vinden we die verschillende talen bijvoorbeeld door elkaar terug.⁴ Het eerste deel van tabel 2 bevat een aantal Franse woorden uit dit rekeningenboek, het tweede deel voorbeelden van woorden uit de lokale volkstaal:

Vakterm	Betekenis
Adit, aat, aeth	Ondergronds afvoerkanaal voor mijnwater <i>Een ontlening aan het Latijnse aqueductus</i>
[De coul] bevaren, bereyden	Het ondergrondse deel van de mijn controleren <i>Coul: dit dialectwoord, uitgesproken als koel, wordt ook nu nog in Nederlands Limburg voor 'mijn' gebruikt; het betekent letterlijk 'kuil'</i>
Bickel	Pikkel, hak
Brugge	Deel van een kolenlaag die uit veiligheidsoverwegingen niet mag worden afgebouwd
Coelwerck, coolcuyle, koule	Steenkoolmijn
Gesellen, meesters	Mensen die werkzaam zijn in een steenkoolmijn
Getuyg	Gereedschap
Hont	Een van wilgentenen gevlochten slede waarmee de steenkolen ondergronds naar de schacht werden vervoerd
Pompenschacht	Schacht waarlangs het mijnwater naar boven gepompt wordt
Vlos	Watertoevloed in de mijn; vgl. het Hgd. Fluss
Waarschacht	Schacht waarlangs men het ondergrondse deel van de mijn kan bereiken

Tabel 1: Enkele vaktermen uit de periode voor 1700

Franse/Waalse vormen	Betekenis
Beurre, bure	Schacht
Houillerie	Steenkoolmijn
Houilles	Kolen
Porteuses	Vrouwen die bovengronds voor het transport van de kolen zorgden
Lokale woorden	Betekenis
Schachthondt	Vergoeding voor de eigenaar onder wiens grond kolen gewonnen werden
Weyerleuth	Personeel dat de ondergrondse afvoerkanalen moest onderhouden; letterlijk: wijerlui; wijer is het lokale dialectwoord voor 'vijver', een ontlening aan het Lat. Vivarium
Drinckgeld	Gratificatie voor het personeel

Tabel 2: Mijnwerkerstermen uit het Liber Computuum van de abdij Kloosterrade, 1774-1783.

Mijnbouwtaal in de negentiende eeuw

Na 1850 begon de invloed van het Frans en het Waals in de mijnbouwtaal geleidelijk af te nemen. De Duitse invloed nam daarentegen

geweldig toe. Dat had vooral te maken met het feit dat de Duitse steenkoolmijnbouw zich in die periode sterk uitbreidde. Door de slechte wegverbindingen met het Nederlandse achterland oriënteerde de Domaniale mijn

Vakterm	Betekenis
Kull	Steenkoolmijn
Meesterkneët	Opzichter; <i>letterlijke vertaling: meesterknecht</i>
Gezüg	Gereedschap van de mijnwerker
Vuhshammer	Handhamer; <i>letterlijke vertaling: vuisthamer</i>
Berg	Bovenzijde steenkoollaag
Wank	Onderzijde steenkoollaag; <i>letterlijke vertaling: wand</i>
Magerang	Ongesorteerde schachtkolen
Stipp	Ondersteuning, stijl
Wenkbahn	Luchtgalerij; <i>letterlijke vertaling: windbaan</i>
Kulkutsch	Mijnhoed, -pet
Dat Schwartzte	Steenkoolpijler, de kolen die afgebouwd gaan worden; <i>letterlijke vertaling: dat zwarte</i>
Vüër	Mijngas
Aftreck	Losvloer [bij de schacht]
Onduëgt	Storing in de steenkoollaag; <i>letterlijke vertaling: ondeugd</i>
Bläg	Drinkbus; <i>letterlijk 'blik'; de dialecten in dit gebied hebben de Hoogduitse klankverschuiving ondergaan; vgl. het Duitse Blech</i>

Tabel 3: Enkele mijnwerkerstermen uit de lijst van Franz Büttgenbach, 1898.

zich steeds meer op Duitsland, en in het bijzonder op het gebied rond Aken. Hier lag hetzelfde kolenbekken en ontwikkelde zich snel een nieuw afzetgebied.

In 1898 publiceerde mijnningenieur Franz Büttgenbach een Duitstalig boekje waarin hij probeerde aan te tonen dat de mijnbouw in Kerkrade tot de oudste van Europa gerekend moest worden. In het boek gaf Büttgenbach ook een lijstje met ongeveer veertig woorden waarvan hij beweerde dat ze in het *Kohlenländchen* [zo werd het gebied rond Kerkrade toen genoemd] nog uitsluitend door de oudere generatie mijnwerkers werden gebruikt. Hij schreef over die termen: “die jüngere Generation kennt sie, gebraucht jedoch, in Folge des Einflusses anderer Elemente, besonders aber der Bergschulen, wo ausschließlich in der offiziellen deutschen Sprache gelehrt wird, allmählich diese; so werden diese uralten Ausdrücke mit der Zeit verschwinden und nach einigen Generationen auch kaum mehr bekannt sein”.⁵

Een aantal woorden uit de lijst van Büttgen-

bach zijn in de tabel 3 in zijn eigen spelling weergegeven; de opmerkingen in cursief zijn wederom door de auteur van deze bijdrage toegevoegd.

Mijnbouwtaal in Nederlands Limburg in de twintigste eeuw

In Nederlands Limburg treedt na 1900 in de mijnbouw de industriële fase in en ontstaat er een kolossale uitbreiding van de koolwinning. Afgezien van Kerkrade, waar in het begin van de twintigste eeuw een gevestigde mijnwerkersstand bestond die als volkseigen werd geaccepteerd, was de animo om in de mijnen te gaan werken bij de plaatselijke bevolking in Heerlen en omgeving niet groot. Boeren, geestelijken en schrijvers ageerden om verschillende redenen tegen de groot-schalige mijnbouw in Zuid-Limburg. Men vreesde de teloorgang van het goede, Limburgse volkskarakter en het katholieke geloofsleven. De plaatselijke bevolking, veelal agrarisch van aard, was tegen het onregelma-

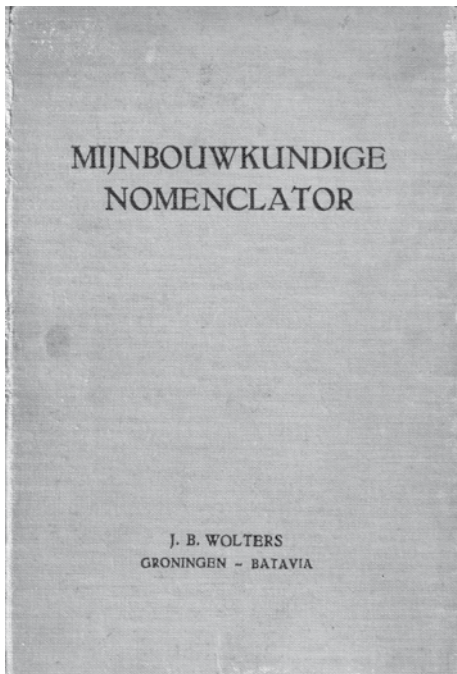
tige leven van de mijnwerker met zijn nachtdiensten. Men vond het werken in de mijn vuil en gevaarlijk en met name de boeren waren bang geen arbeidskrachten meer te krijgen door de aantrekkingskracht van de mijnindustrie. De directies van de mijnen zagen zich genoodzaakt elders werknemers te gaan werven. Men probeerde vooral uit de omliggende Duitse plaatsen arbeidskrachten te halen, maar men moest ook vaak verder weg. Heerlen, dat in 1900 een plaats was met ruim 6000 inwoners, kende in 1950 een inwonertal van ruim 60.000 personen. Eenzelfde stormachtige groei maakte men in Hoensbroek, Brunssum, Kerkrade en Geleen door.

De overgang van een bijna zuiver agrarische structuur naar een praktisch geheel industriële maatschappij bracht uiteraard de nodige problemen met zich mee. In 1908 al werd er gewaarschuwd tegen de vreemdelingen "die de pest van zedeloosheid en bandeloosheid ook onder de landskinderen brengen".⁶ In 1906 vestigden zich alleen in Heerlen

tijdelijk bijna 500 mannen en 400 vrouwen uit het buitenland. Dat was ruim tien procent van de gehele bevolking.

Zoals gezegd waren het vooral Duitsers die in groten getale in de Limburgse mijnen kwamen werken. In 1930 was bijvoorbeeld 32 procent van de mijnwerkers in de Nederlands Limburgse mijnen buitenlander, waarvan 20 procent Duitsers.⁷ Ook in de bedrijfsleiding van met name de particuliere mijnen was het Duitse aandeel sterk vertegenwoordigd. Daarom was in de eerste decennia van de exploitatie de voertaal op veel particuliere mijnen dan ook het Duits. Dat was bijvoorbeeld het geval op de Oranje-Nassaumijnen en op de mijn Laura van Laura en Vereniging in Egelshoven.⁸

Dat het leidinggevend personeel van de bedrijven Duits georiënteerd was, had onder meer te maken met het feit dat er in Nederland tot 1913 geen mijnschool bestond waar opzichters konden worden opgeleid. Wel was er in het naburige Duitsland, in Bardenberg

12. Vervoer Schachtvervoer		2274
2256	ladder / Fahrt (w); Leiter (w) / ladder / échelle (f) / escalera (f); escala (f).	2265
2257	spoor, van een ladder / Leitersprosse (w); Sprosse (w) / ladder step / échelon (m) / escalon (m); peidaho (m).	2266
2258	mechanische trap, bestaande uit een stiel van bewegende bomen (verouderd) / Fahrkunst (w) / man-engine / échelle (f) mécanique; wasscator (f) / esciera (f) móvil; escalas (f.pl.) móviles.	2267
2259	hangende ladder / Hängelohr (w) / emergency ladder / échelle (f) suspendue / esciera (f) colgante; escala (f) colgante.	2268
2260	ladderloper, vloer in de ladderafdeling van een schacht; platform; vloer; platje / Schachtbühne (w); Fahrbühne (w); Fahrbühne (w) / stepping place; reftine place; salter; soller; stop / repas (m); palier (m) de repas; palier (m) intermédiaire / plataforma (f) de descanso; tabedillo (m).	2269
2261	lousloer / Abzugsbühne (w) / landing stage / rectite / (f) enganche (m).	2270
2262	lousloer hevegronds / Hängebank (w) / hang bench; top landing / margale (f); rectite (f) du jour; moulinage (m) / enganche (m) exterior.	2271
2263	lousloer op maaiveld; lousloer op begane grond / Rasenbänkebank (m) / bank; pit-mouth / rectite (f) du jour / enganche (m) de la caie; brocal (m).	2272
2264	ladplaats / Füllort (s); Anschlag (m) / hanging-on; shaft-landing; shaft station; met / chambre (f) d'accrochage; envoyage (m); accrochage (m); chargeage (m) / clocava (f); clocava (m); brocal (m) (Bolivia); anchuron (m) de enganche.	2273
2265	bewegbare lousloer; instelbare lousloer / bewegliche Bühne (w) / / plate-form (f) mobile / enganche (m) móvil; plataforma (f) móvil (de descarga).	2274
		2275
		2276
		2277
		2278
		2279
		2280
		2281
		2282
		2283
		2284
		2285
		2286
		2287
		2288
		2289
		2290
		2291
		2292
		2293
		2294
		2295
		2296
		2297
		2298
		2299
		2300
		2301
		2302
		2303
		2304
		2305
		2306
		2307
		2308
		2309
		2310
		2311
		2312
		2313
		2314
		2315
		2316
		2317
		2318
		2319
		2320
		2321
		2322
		2323
		2324
		2325
		2326
		2327
		2328
		2329
		2330
		2331
		2332
		2333
		2334
		2335
		2336
		2337
		2338
		2339
		2340
		2341
		2342
		2343
		2344
		2345
		2346
		2347
		2348
		2349
		2350
		2351
		2352
		2353
		2354
		2355
		2356
		2357
		2358
		2359
		2360
		2361
		2362
		2363
		2364
		2365
		2366
		2367
		2368
		2369
		2370
		2371
		2372
		2373
		2374
		2375
		2376
		2377
		2378
		2379
		2380
		2381
		2382
		2383
		2384
		2385
		2386
		2387
		2388
		2389
		2390
		2391
		2392
		2393
		2394
		2395
		2396
		2397
		2398
		2399
		2400
		2401
		2402
		2403
		2404
		2405
		2406
		2407
		2408
		2409
		2410
		2411
		2412
		2413
		2414
		2415
		2416
		2417
		2418
		2419
		2420
		2421
		2422
		2423
		2424
		2425
		2426
		2427
		2428
		2429
		2430
		2431
		2432
		2433
		2434
		2435
		2436
		2437
		2438
		2439
		2440
		2441
		2442
		2443
		2444
		2445
		2446
		2447
		2448
		2449
		2450
		2451
		2452
		2453
		2454
		2455
		2456
		2457
		2458
		2459
		2460
		2461
		2462
		2463
		2464
		2465
		2466
		2467
		2468
		2469
		2470
		2471
		2472
		2473
		2474
		2475
		2476
		2477
		2478
		2479
		2480
		2481
		2482
		2483
		2484
		2485
		2486
		2487
		2488
		2489
		2490
		2491
		2492
		2493
		2494
		2495
		2496
		2497
		2498
		2499
		2500

Cover en bladzijde uit de in 1950 uitgegeven Mijnbouwkundige Nomenclator. Collectie: Rijkzeker, Heerlen

en later in Aken een mijnschool. Veel opzichters in de Limburgse mijnen met hun technische kennis en hun Duitse terminologie kwamen van deze school.

Pas in 1913 kwam er ook in Heerlen een mijnschool. Maar de Duitse invloed bleef sterk aanwezig want ook op deze school werd nog lang van Duitstalige vakliteratuur gebruik gemaakt. Een voorbeeld van een dergelijk Duits leerboek was *Kurzer Leitfaden der Bergbaukunde* van F. Heise en F. Herbst uit 1914. Veel generaties opzichters, zelfs nog na de Tweede Wereldoorlog, zijn in Nederland met behulp van dit handboek vertrouwd gemaakt met de mijnbouwkunde.

Al vrij vroeg in de twintigste eeuw werden er in Nederlands Limburg reeds pogingen ondernomen om de mijnbouwvaktaal te standaardiseren. Dat was ook wel begrijpelijk want de spraakverwarring ondergronds zorgde vaak voor onveilige situaties omdat men zich onderling niet begreep. De vraag naar een Nederlandstalige terminologie kwam met name ook van de Staatsmijnen, want in dit bedrijf werd ernaar gestreefd zo weinig mogelijk buitenlanders te werk te stellen en wilde men 'buitenlandse invloeden' tot het minimum beperken.

De eerste aanzet om te komen tot een genormeerde mijnbouwterminologie werd in 1917 genomen door de Mijnbouwkundige sectie van het Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën. Tijdens een vergadering van dit genootschap in Heerlen werd besloten tot het samenstellen van een lijst met mijnbouwkundige termen. In het archief van dit genootschap bevond zich een publicatie *Proeve eener Nederlandse Terminologie op het gebied van den Mijnbouw, de Aardrijkskunde, de Metaalbereikunde en aanverwante vakken*, die was uitgegeven door de Nederlandse Mijnbouwkundige Vereniging. Deze thematisch geordende lijst bevatte de Nederlandse mijntermen, en hun vertaling in Frans, Duits en Engels. Sommige woorden waren bovendien

van een toelichting voorzien. Het boekje werd aan alle leden van de mijnbouwkundige sectie van het genootschap toegezonden met de vraag eventuele fouten te verbeteren en de lijst aan te vullen. Doel was de uitgave van een vijftalig mijnbouwkundig woordenboek, want behalve de bovengenoemde talen zouden ook Spaanse vaktermen worden opgenomen.⁹ Dit initiatief heeft echter niet geleid tot een dergelijk woordenboek.

Het materiaal werd wel gebruikt voor de *Mijnbouwkundige Nomenclator* die in 1949 werd uitgebracht door hetzelfde Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën.¹⁰ Deze *Nomenclator* was niet alfabetisch, maar thematisch geordend. Alle termen rond bijvoorbeeld het ondersteunen van de mijngangen of de winning van steenkool waren dus in één hoofdstuk bijeengezet. De *Nomenclator* gaf bij de Nederlandse vorm ook de vergelijkbare Engelse, Franse, Duitse en Spaanse termen. In het alfabetische register werd bij gebruikelijke germanismen naar 'verbeterde' woorden verwezen.

In 1952 stelde de Centrale Taalcommissie voor de Techniek een woordenlijst samen over de mijnbouwkunde waarin ernaar werd gestreefd de mijntaal van Duitse leenwoorden te zuiveren: *dak* in plaats van *het hangende* [vgl. Duits *das Hangende*], *winning* in plaats van *afbouw* [Duits *Abbau*], *helling* in plaats van *invallen* [Duits *das Einfallen*] enz.¹¹

Deze woordenlijsten werden in de loop van de volgende decennia wegens hun praktische opzet veel gebruikt op de Limburgse mijnen. Een verspreiding van de Nederlandse vormen werd verder ook in de hand gewerkt door het feit dat vanaf de jaren '50 het lesmateriaal voor de gezamenlijke Limburgse mijnen centraal werd ontwikkeld. De Staatsmijnen speelden daar een belangrijke rol bij. Voorbeelden van dergelijke voor alle Limburgse mijnen ontwikkelde handboeken waren onder meer het *Handboek houwer* en de reeks *Mijnbouwkunde*, een zestal instructieboeken voor de opleiding van ondergronds personeel uit begin jaren '60, die op de mijnschool wer-

den gebruikt. Wanneer we de mijnbouwtaal uit de handboeken en publicaties aan het eind van de jaren '60 van de vorige eeuw in Nederlands Limburg vergelijken, kunnen we stellen dat de Hoogduitse invloed plaats had gemaakt voor een eigen, Nederlandstalige mijnbouwterminologie. Die gestandaardiseerde vaktaal werd ook door het hogere personeel gebruikt. Daarnaast was er de vaktaal van de mijnwerkers zelf, op de werkvloer en in de pijlers ondergronds. Daar kwamen sporadisch nog Duitse ontleningen in voor en – vooral in Kerkrade – dialectwoorden.

Mijnbouwtaal in Belgisch Limburg in de twintigste eeuw

Toen in 1901 in As de eerste aanzet wordt gegeven tot de grootschalige exploitatie van steenkoollagen, betekende dit ook voor Belgisch Limburg grote veranderingen. De agrarische, en ook armoedige Kempen maakte in een korte tijd een enorme ontwikkeling door.

Genk, het latere middelpunt van de Kem-

pense mijnindustrie, was in 1900 een dorp met 2500 inwoners. In 1950 waren er dat 44.000. Zonhoven had in 1900 een kleine 3000 inwoners en in 1952 ruim 9000.¹² De bevolking was in Genk en Eindhoven in 1935 vertienvoudig vergeleken met die van 1900.¹³

De bevolkingsgroei in deze plaatsen werd veroorzaakt door de grote vraag naar arbeiders op de mijnen. De bedrijven haalden hun personeel noodgedwongen dan ook uit allerlei streken. Zo had de André Dumont-mijn in Waterschei in 1930 bijvoorbeeld ruim 3.500 Limburgers in dienst, 669 arbeiders uit andere Belgische provincies en 1.585 arbeiders uit andere landen.¹⁴ Op de mijn in Winterslag was in 1936 de verhouding zelfs: één vreemde arbeider op twee Belgische arbeiders.

Dat men zoveel buitenlandse arbeiders moest aantrekken, lag onder andere aan het feit dat de Limburgse arbeider en boerenzoon een afkeer had van het mijnbedrijf. Zeker in het begin van de mijnbouw was er bij de autochtone boerenbevolking een sterke weer-

De mijn André Dumont-mijn in het Belgische Waterschei, waar rond 1930 al vele Nederlandse Limburgers werkten.
foto: Collectie SHCL, Maastricht

stand tegen het werken in de mijn. Hierdoor kwam het ook dat er weinig of geen plaatselijke dialectwoorden uit bijvoorbeeld de landbouwerstaal ingang konden vinden in de terminologie rondom de mijnbouw. En evenzeer dat er weinig klankkenmerken van de lokale dialecten in de mijnbouwtaal werden opgenomen.

Lange tijd was in de Belgisch Limburgse mijnen het Frans de voertaal. Daar ging een sterke Waalse invloed aan vooraf. De allereerste mijnwerkers waren Walen en kwamen voor het merendeel uit Henegouwen. Daarbij voegden zich al vrij spoedig Limburgers die in de Luikse mijnen hadden gewerkt. Zij brachten eveneens Waalse mijnbouwtermen mee uit het Luikse mijngebied. Het gebruik van Waalse en Franse woorden werd verder nog gecultiveerd door het feit dat de bedrijfsleiders en de ingenieurs van Waalse of Franse komaf waren.

In de jaren dertig groeide het besef dat het geen ideale toestand was, wanneer de arbeiders op eigen bodem door vreemden in een vreemde taal aangesproken en geïnstrueerd werden. Het leidde ondergronds bovendien regelmatig tot gevaarlijke toestanden en beïnvloedde daardoor op negatieve wijze het productieproces. Rond de jaren 1935-1936 kreeg het Nederlands dan ook een grotere plaats in

de mijnbouwindustrie. De Vlaamse Ingenieursvereniging begon met het samenstellen van een Nederlands-Franse bedrijfsterminologie. Die verscheen in 1942. De lijst bevatte een opsomming van de Nederlandse vakterm, het Franse equivalent en gaf verder bij veel termen een korte toelichting of omschrijving van het begrip. In de inleiding van deze publicatie merkten de samenstellers op: "Met de ontwikkeling van het Limburgsche Kolenbekken en de daarmee gepaard gaanden voortschrijdende aanpassing van de toestanden op taalgebied, werd een mijnbouwkundig woordenboek steeds meer noodzakelijk, wilde men een einde stellen aan het weelderig tieren van allerlei bastaardtermen en tevens eenvormigheid brengen in de terminologie. De beslissing van de voornaamste bedrijven tot algeheele vernederlandsching van hunne diensten maakte het tenslotte noodig in korten tijd te kunnen beschikken over een betrouwbare technische woordenlijst voor het mijnbedrijf."¹⁵

Na de Tweede Wereldoorlog zien we dat de vernederlandsing van de vaktaal zich verder doorzet. Daar draagt de *Handleiding tot de mijnbouwkunde* van J. Dalemans en L. Suetens uit 1947 wezenlijk toe bij. Dit boek werd gebruikt op de mijnbouwschool van Beringen bij de opleiding van opzichters. Gallicismen

De mijn Charbonnage Limbourg-Meuse in Eisden foto: Collectie SHCL, Maastricht

De mijn Charbonnage Limbourg-Meuse in Eisden produceerde tussen 1923 en 1987.

foto: Collectie SHCL, Maastricht

in de terminologie waren in dit boek vervangen door Nederlandse termen. In de inleiding omschreven de auteurs wat het doel van deze publicatie was: "Bij de aanvang der steenkolenwinning in onze Kempen, bestond het toezichhoudend personeel in de kolenmijnen hoofdzakelijk en bijna vanzelfsprekend uit vreemde en vooral Waalse elementen. Het is echter spoedig gebleken, dat onze Limburgse mijnwerkers behoefte hadden aan Vlaamse meesters en zo drong zich de noodzakelijkheid op, deze leemte aan te vullen door het opleiden van degelijk geschoolde en gezaghebbende opzichters".¹⁶

In 1952 werd er een akkoord gesloten tussen afgevaardigden-beheerders van alle Limburgse mijnen en de leden van de Limburgse Economische Raad [L.E.R.]. In dit akkoord werd vastgelegd dat het bedrijfsleven in de betrekkingen naar buiten en in de interne diensten moest worden vervlaamst, dat arbeiders en bedienden steeds in het Nederlands moesten worden aangesproken en dat Franstalige in-

genieurs en bedienden in de kortst mogelijke tijd Nederlands moesten leren.¹⁷

Mede als gevolg van deze overeenkomst verschenen er in de jaren vijftig verschillende publicaties waarin de nadruk lag op de vervanging van het Frans/Waalse begrip door het Nederlandse. Een goed voorbeeld van zo'n uitgave is het boekje dat de mijnningénieur J. Defoin ter gelegenheid van de Limburgse dag in 1958 publiceerde. Het bevat een alfabetische lijst van 555 mijntermen. De woorden zijn gerangschikt op de Nederlandse vakterm en zijn van een korte toelichting voorzien. Soms wordt ook verwezen naar het Franse equivalent of wordt de overeenkomstige term gegeven uit wat de auteur het 'Dialect Belgisch Limburg' [DBL] noemt. Zo vinden we onder de Nederlandse term *betimmering* bijvoorbeeld het Franse *boisage* vermeld en het dialectwoord *bohetsj* dat in dit geval duidelijk een Waalse achtergrond heeft.¹⁸

Toch lijken de pogingen die in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw worden on-

dernomen door de Kempense steenkoolmijnen om de vaktaal te vernederlandsen, niet al te succesvol te zijn geweest. Dat blijkt uit de verschillende omspellijsten die er in de volgende decennia centraal en op de verschillen-de mijnen blijven verschijnen.

Een voorbeeld van een centrale publicatie is de *Aangepaste technische woordenlijst – We zeggen het zo!* Deze lijst werd eind jaren '60 uitgegeven door de Kempense steenkoolmijnen. De lijst bevat op iedere bladzijde twee kolommen met als opschriften "Wij zeggen voortaan" en "Wij zeggen niet meer" waarbij in de eerste kolom de Nederlandse vaktermen en in de tweede de daarmee corresponderende Frans/Waalse leenwoorden zijn opgenomen. Een woord als *ouvrie* was volgens deze lijst niet meer toegestaan, in plaats daarvan moest men *houwer* gaan gebruiken en het Franse *pilier* diende te worden vervangen door *kopgalerij*.¹⁹

Een voorbeeld van een lijst die op de mijnzetels zelf werd ontwikkeld, is de uitgave *Gebruikte technische mijnvaktermen* van de organisatiedienst van de mijnzetel Waterschei. Het boekje geeft in twee kolommen de op deze mijn gebruikelijke en de aanbevolen vaktermen. Deze lijst maakt ook goed duidelijk dat het probleem van de Franse en Waalse leenwoorden tot aan het eind van de exploitatieperiode van de Belgische mijnen heeft bestaan: de lijst is uit 1986, en is dus nog een jaar voor de sluiting van deze mijn gemaakt.²⁰

Samenvattend kunnen we stellen dat in Belgisch Limburg aan het eind van de jaren '80 vooral in de handboeken een van Franse en Waalse leenwoorden gezuiverde mijnbouwvaktaal werd gebruikt. Op de werkvloer, in de pijler, werd op dat moment nog steeds een vaktaal gesproken die gekenmerkt werd door veel Franse en Waalse vaktermen. Dat beeld werd ook bevestigd door de antwoorden in de vragenlijsten van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* uit de eerste helft van de jaren tachtig. Uit dit materiaal bleek bovendien dat de invloed van de lokale dialecten op de vaktaal minimaal is geweest.

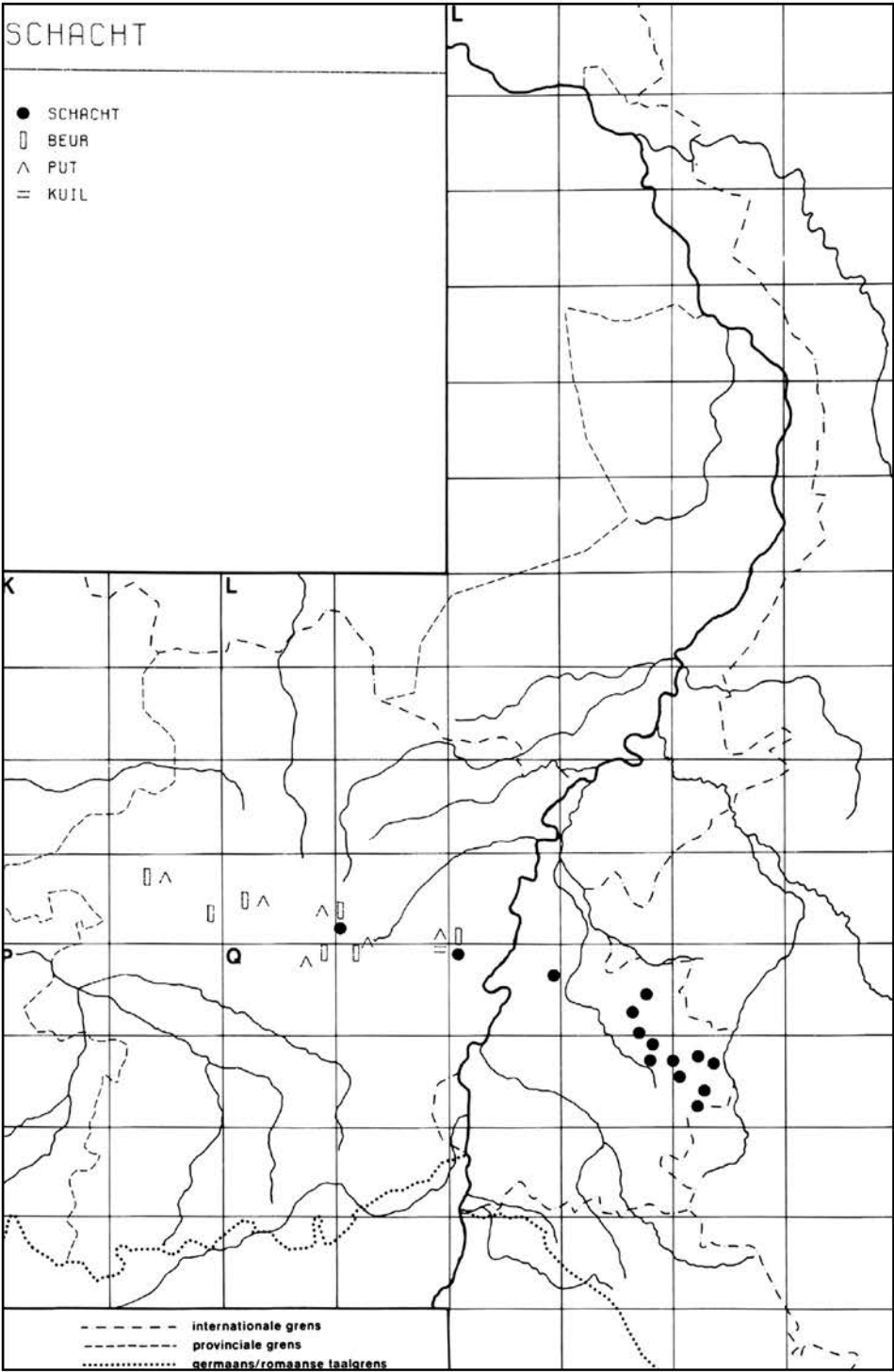
Lexicale verschillen tussen de Nederlands en Belgisch Limburgse mijnbouwtaal

Zoals we hebben gezien, is er dus een duidelijk verschil in de woordenschat van de Nederlandse en de Belgische mijnvaktaal. Om dat ook geografisch te illustreren zijn van een drietal mijnbouwbegrippen hieronder de gebruikte Nederlandse en Vlaamse varianten in kaart gebracht. Het materiaal is afkomstig uit de aflevering over de mijnwerkerterminologie van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*, WLD II.5.²¹

De verticale verbinding tussen het ondergrondse en het bovengrondse gedeelte van een mijn wordt de *schacht* genoemd. De schacht wordt niet alleen gebruikt voor het transport van personeel, kolen en materiaal, maar ook voor de luchtverversing ondergronds. Op de kaart SCHACHT zijn de belangrijkste termen die hiervoor gebruikt werden in de beide mijngebieden, opgenomen. Uit het kaartbeeld blijkt dat *schacht* het enige woord was dat in de Nederlands Limburgse mijnen werd gebruikt. Voor alle Belgische mijnen werd *beur* opgetekend [het opstaande rechthoekje]. Opvallend is dat *schacht* ook heeft weten door te dringen in de mijnen van Eisden en Zwartberg [de twee meest linkse zwarte bolletjes op de kaart].

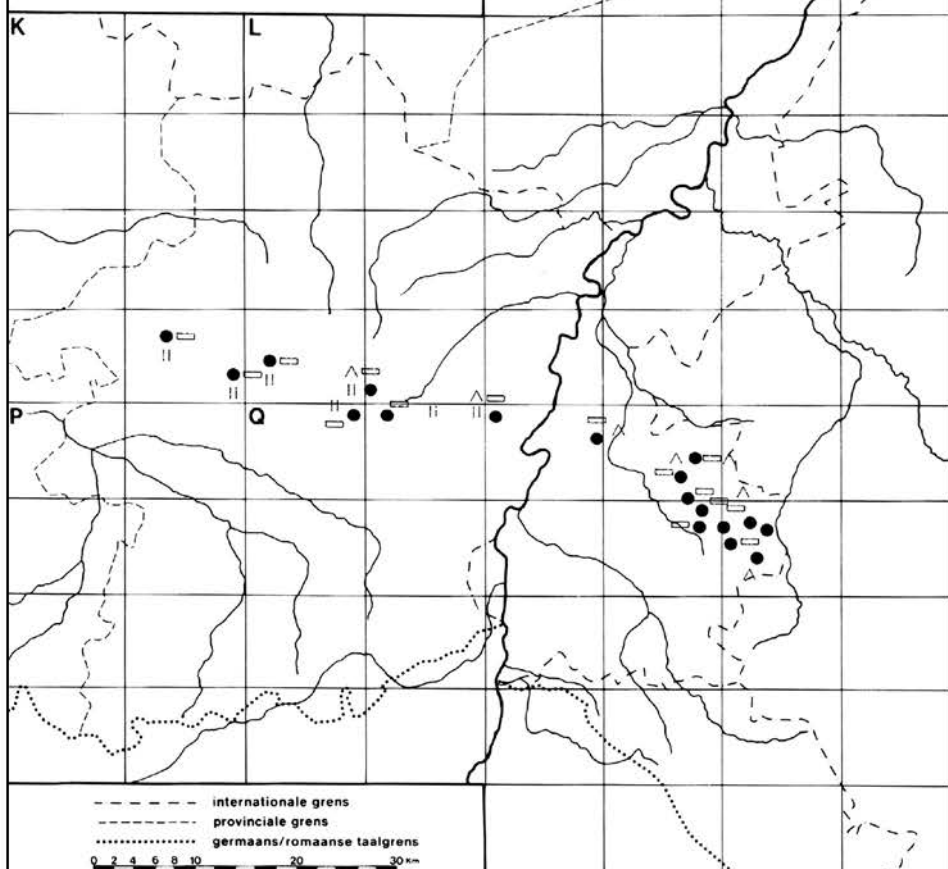
De term *beur* is afkomstig uit het Luikerwaals. Jean Haust vermeldt het in zijn *La Houillerie Liégeoise*, een woordenboek van de Luikse mijnbouwtaal, onder het lemma *beûr*. Hij leidt het woord af uit een Germaans woord *bûr* en verwijst verder naar het Oudhoogduits *bûr* 'huis'. Oorspronkelijk duidde het woord dus de hut aan die boven de put was gebouwd, later door uitbreiding de schacht zelf.²²

Een van de meest kenmerkende zaken op het terrein van de steenkoolmijn zijn de metalen of betonnen constructies waarin de schachtwielen zijn gemonteerd, de zogenaamde 'schachtbokken' of 'schachttores', termen die in de beide provincies ingang heb-

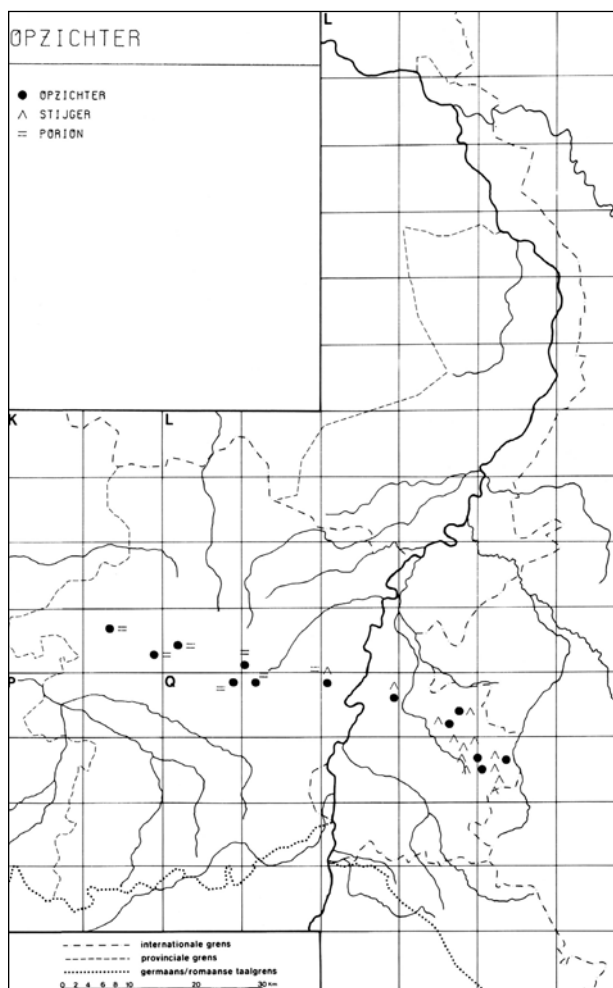
SCHACHTBOK, -TOREN

- SCHACHTBOK
- ▢ SCHACHTTOREN
- △ SCHACHT
- || BELLEFLEUR

ben gevonden. Op de kaart SCHACHTBOK, -TOREN is de verspreiding van beide woorden opgenomen. Daarnaast kent men in Belgisch Limburg voor deze bouwwerken het woord *bellefleur*. De verspreiding van dit laatste woord is in de kaart met 2 verticale streepjes weergegeven. Ook Haust vermeldt in zijn *La houillerie liégeoise* dat de schachtbok in het Luikerwaals *bèlfleur* of *bèle-fleur* wordt genoemd. Hij verklaart het woord als een volks-etymologische vervorming [*bèle-fleur* = belle fleur, 'mooie bloem'] uit het Oudwaals *bellefroit*, Oudfrans *berfroi* [= Frans *beffroi*, Nederlands *belfort*], dat ontleend werd uit het Oudgermaans *bergfrid*, '[toren] die de veiligheid beschermt'.²³

De kaart OPZICHTER geeft de verspreiding van de benaming voor de laagste rang bij het toezichthoudend personeel in het ondergronds bedrijf in de beide Limburgen weer. Opmerkelijk hier is dat de door de officiële nomenclatuur geadviseerde term, namelijk *opzichter*, alleen in Belgisch Limburg in alle mijnen heeft weten door te dringen. In Nederlands Limburg werd de term vooral opgegeven door invullers die op de Staatsmijnen hadden gewerkt en dat is niet verwonderlijk wanneer men bedenkt dat op deze mijnen consequent de stelregel werd gehanteerd dat er zoveel mogelijk gewerkt moest worden met een Nederlandstalige terminologie. Op de particuliere mijnen daarentegen is zo goed als overal sprake van het uit het Duits ontleende *Steiger* 'opzichter', een afleiding van het werkwoord *steigen* dat in de mijnbouwterminologie de specifieke betekenis 'uit het ondergrondse gedeelte van de mijn naar boven gaan' heeft gekregen. Opmerkelijk is dat het woord al een aan het dialect aangepaste klinker -ie- vertoont: *stieger*, *sjtieger*, en in Kerkrade waar de g als j wordt uitgesproken: *sjtieger*. Opvallend is ook de positie van de mijn van Eisden, waar naast het in Belgisch Limburg gebruikelijke, uit het Frans ontleende *porion*, ook *steieger* werd vermeld. Dat de mijn van Eisden een in Nederlands Limburg gangbaar woord overnam, kwam waarschijn-

lijk doordat er op deze mijn door de ligging aan de grens verhoudingsgewijs veel Nederlandse mijnwerkers werkten.

Conclusie

We kunnen vaststellen dat de invloed van de mijnwerkerstaal en -terminologie op het dialect in de beide Limburgen gering is geweest. Dat heeft verschillende oorzaken. Mijnarbeid werd verricht in een gemengde taalsituatie; mijnarbeid was alleen mannenarbeid en mijnarbeid genoot gering aanzien zeker bij de oorspronkelijk agrarische bevol-

king van de mijnstreek. Bovendien is de mijnterminologie nog zeer jong. Ze heeft pas in de twintigste eeuw door de grote technologische ontwikkelingen flinke uitbreiding gekregen. En omgekeerd vinden we weinig lexicale sporen van het dialect terug in de mijnbouwvaktaal. Als er een taalkundige ontwikkeling te bespeuren valt, dan geldt voor Belgisch Limburg vooral de ontwikkeling van een sterk Frans-Waals gerichte terminologie naar een uiteindelijk meer aan het Nederlands aangepaste vaktaal: *porion* werd *opzichter*, *beur* werd *schacht*, *piqueur* werd *afbouwhamer*. Voor Nederlands Limburg zien we een overgang van het gebruik van een Duits-talige terminologie naar een meer Neder-

landse waarbij woorden als *querslag*, *streb* en *stempel* werden vervangen door *steengang*, *pijler* en *stijl*. In deze twee ontwikkelingen heeft de taal van de Oosteuropese mijnwerkers in de beide Limburgen geen rol van betekenis kunnen spelen. Evenmin hebben andere buitenlandse mijnwerkers, bijvoorbeeld Italianen, sporen in de mijntaal achtergelaten. Opvallend is ook dat de mijnbedrijven uit de beide gebieden nauwelijks pogingen hebben ondernomen om gemeenschappelijk een gestandaardiseerde Nederlandse vaktaal te ontwikkelen.

* Drs. Ton van de Wijngaard is taalkundige en is streektaalfunctionaris van Limburg.

Noten

1. De lezing is een bewerking van: T. VAN DE WIJNGAARD en H. CROMPVOETS, *Mijnwerkersterminologie in de beide Limburgen: meer verscheidenheid dan eenheid*. Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 51 [Hasselt 1989].
2. LOCHTMAN, H., *De mijnvaktaal in het Wormbekken en in de Limburgse mijnstreek*. Doctoraalscriptie [Nijmegen 1963], 5.
3. ROUKENS, W., 'Bijdrage tot de studie der Limburgsche mijntaal' in: *Veldeke*, 14[1939], 29-34 en 15 [1940], 26-28.
4. LOCHTMAN, 108-109.
5. F. Büttgenbach, *Der erste Steinkohlenbergbau in Europa* [Aachen 1898], 22. Vertaling: "De jonge generatie kent ze nog wel, maar gebruikt onder invloed van andere elementen, met name de mijnscholen waar uitsluitend in de Duitse taal les wordt gegeven, steeds meer die Duitse begrippen. Zo zullen deze oeroude uitdrukkingen met de tijd verdwijnen en na enige generaties ook nauwelijks nog bekend zijn."
6. TH. VIANEN, *Bevolkingstoestanden in het Zuid-Limburgse kolenrevier* [Heerlen 1908], 19.
7. LOCHTMAN, 35.
8. Zie voor het gebruik van het Duits als voertaal in de Limburgse mijnen bijvoorbeeld o. DE JONGE, *Mijn leven als mijnwerker* [z.p. en z.j.], 2, en E.M. BUNGE, *In het schijnsel van de mijnlamp* [Amsterdam 1936], 102.
9. Nederlandsche mijnbouwkundige vereniging, *Proeve eener Nederlandsche Terminologie op het*

gebied van den Mijnbouw, de Aardrijkskunde, de Metaalbereidkunde en aanverwante vakken [Heerlen z.j.], voorblad.

10. Nederlandsch geologisch mijnbouwkundig genootschap, *Mijnbouwkundige Nomenclator* [Groningen/Batavia 1949].
11. Centrale Taalcommissie voor de Techniek [C.T.T.], *Mijnbouwkunde: woordenlijst* [Delft 1952].
12. A. RUBENS, Zonhoven. *Van Landbouwersgemeente tot mijnwerkersdorp* [Leuven 1953], 100.
13. E.H.K. PINXTEN, *Het Kempisch Steenkoolbekken* [Brussel 1937], 252.
14. PINXTEN, 103.
15. Vlaamsche Ingenieurs Vereeniging, *Mijnbouwterminologie* [Antwerpen 1942], IV.
16. J. DAELEMANS en L. SUETENS, *Handleiding tot de mijnbouwkunde* [Antwerpen/Brussel 1947], 5.
17. Limburgse Economische Raad, *Vlaams bedrijfsleven in Limburg. Driemaandelijks uitgave van de L.E.R.*, nr. 3 [1952], 18.
18. J. DEFOIN, *Woordenlijst van mijnvaktermen* [Zonhoven 1958], 19.
19. N.V. Kempense steenkoolmijnen, *Aangepaste technische woordenlijst. We zeggen het zo!* [z.p. en z.j.].
20. Organisatiedienst k.s. Zetel Waterschei, *Gebruikte technische mijnvaktermen* [Genk 1986].
21. H. CROMPVOETS en H. VAN DE WIJNGAARD, *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*. Niet-agrarische vakterminologieën, aflevering 5: mijnwerker [Assen/Maastricht 1989].
22. J. HAUST, *La houillerie liégeoise* [Liège 1925-1926], 23.
23. J. HAUST, 20.

Xxxxxxxxxxxxxx

Xxxxxxxxxxxxxx

Mijnen, mijnwerkers en migranten. Buitenlandse arbeiders in de Nederlandse steenkolenmijnen

DOOR SERGE LANGEWEG*

In de winter van 1924 op 1925 bezocht een vreemdeling de armoedige arbeiderswijk van de steenkolenmijn in het stadje Vieux Condé in Noord-Frankrijk. De man was helemaal uit Nederland naar de Noord-Franse mijnbouwregio gereisd in de hoop er ervaren mijnwerkers te kunnen werven voor de Staatsmijnen in Limburg. Onder zijn aandachtige toehoorders bevond zich een zekere Thomas Wojtkowiak, zoon van Poolse ouders, maar zelf een kwart eeuw eerder geboren in Recklinghausen, in het Ruhrgebied. Wojtkowiak was geïnteresseerd in wat de Hollander te vertellen had over de goede arbeidsvoorwaarden in de moderne en veilige Nederlandse mijnen. Een paar maanden later nam hij de trein naar Limburg en trad hij in dienst bij de Staatsmijn Hendrik in Brunssum. Hij zou daar dertig jaar later met pensioen gaan.

Wojtkowiak, wiens levensverhaal we kennen dankzij een familiegeschiedenis die een van zijn zonen samenstelde, was een van de vele buitenlandse mijnwerkers die bij de Limburgse mijnen in dienst trad. Buitenlandse mijnwerkers vormen het thema van deze bijdrage. Aan de orde komt de mate waarin de Limburgse mijnen een beroep deden op mijnwerkers van buitenlandse herkomst en waarom ze dat deden. Ook zal worden uiteengezet waar die migranten vandaan kwamen, en hoe de gebieden van herkomst wijzigden in de loop van de tijd.

Preferenties

Arbeiders uit het buitenland stonden zeker niet bovenaan het lijstje als het om de aanwerving van nieuwe mijnwerkers ging. Tekenend is het preferentielijstje dat de Hoofd-Ingenieur der Mijnen in 1909 in zijn jaarverslag publiceerde. Het liefst zag de hoofdamienaar dat de mijnbedrijven arbeiders uit de mijnstreek in dienst zouden nemen. Maar aangezien de Hoofd-Ingenieur zich terdege realiseerde dat de lokale arbeidsmarkt niet aan de grote vraag naar mijnwerkers kon voldoen, zouden de mijnen voor hun arbeidsvoorziening ook andere bronnen moeten aanboren. Drie mogelijkheden somde de hoofdamienaar op. Het meest verwachtte hij van arbeiders uit de Zuid-Lim-

burgse dorpen gelegen buiten de onmiddellijke omgeving van de mijnbedrijven. Zijn volgende voorkeur ging uit naar Nederlanders, afkomstig van buiten Zuid-Limburg. Wanneer die Nederlandse arbeiders ervaring hadden opgedaan in een Belgische of Duitse mijn waren ze extra welkom, al gaf de Hoofd-Ingenieur toe dat de kans klein was dat Nederlanders hun baan in een buitenlandse mijn zouden willen opgeven om in Limburg mijnwerker te worden. Hun in het buitenland opgebouwde rechten in zieken- en pensioenfondsen zouden ze daarmee namelijk prijsgeven. Helemaal onderaan de preferentielijst stonden buitenlandse mijnwerkers.

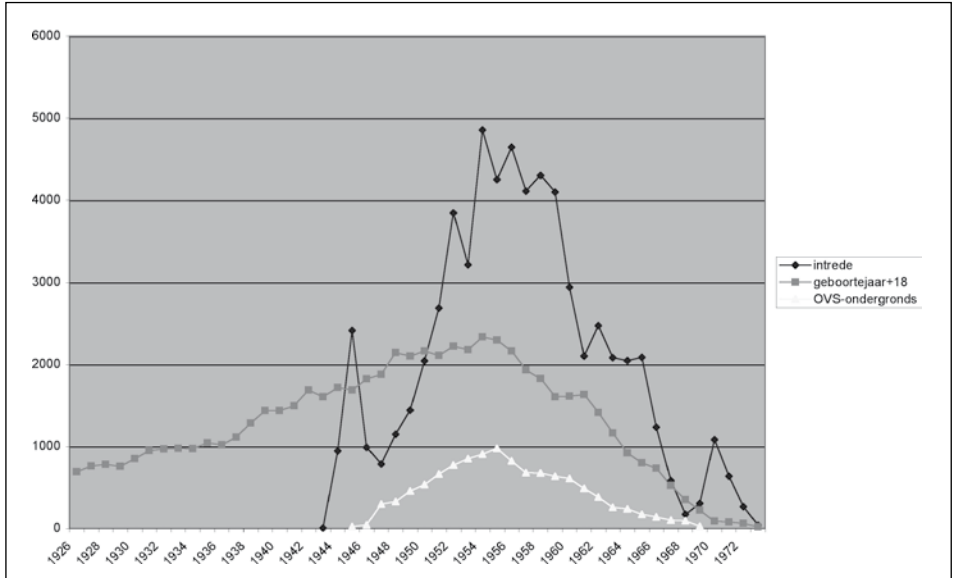
De beperking van buitenlandse invloed in de Nederlandse mijnbouw, ook die van buitenlandse arbeiders, was ook al een van de re-

denen geweest voor de oprichting van Staatsmijnen in 1902. De Nederlandse staat wilde dat de werkgelegenheid die de opening van nieuwe mijnen opleverde, ten goede zou komen aan autochtone arbeiders. Vóór alles moest worden voorkomen dat de mijnen een magneetwerking zouden gaan uitoefenen op arbeiders vanuit den vreemde. In buitenlandse mijnbouwregio's, zoals het Ruhrgebied, was dat wel gebeurd en had dat geleid tot grote maatschappelijke problemen. Staatsmijnen zou de weg van de geleidelijkheid moeten bewandelen 'door uit de bestaande bevolking, en hen die zich gaandeweg vestigen, langzamerhand eene krachtige mijnbevolking te vormen'. Alleen op die manier kon Limburg worden behoed voor de kwalijke gevolgen van een te snelle industrialisatie. In de praktijk impliceerde dat uitgangspunt een duidelijke preferentie in het rekruteringsbeleid: het was uitdrukkelijk de bedoeling dat Staatsmijnen alleen Nederlandse arbeiders in dienst zou nemen. Dat beleid kon Staatsmijnen nauwelijks tien jaar volhouden. Eind 1913 stonden er niet meer dan vijf Duitsers en twee Belgen

op de loonlijst van in totaal ruim drieduizend onder- en bovengrondse mijnwerkers. Vanaf 1914 werd de vraag naar mijnwerkers echter zo groot, dat ook Staatsmijnen in groten getale buitenlandse arbeiders moest aannemen. Overigens zou het percentage buitenlandse arbeiders bij Staatsmijnen altijd lager blijven dan bij de particuliere mijnen.

Hoewel de voorkeur dus blijkbaar niet naar deze categorie arbeiders uitging, blijkt uit grafiek 1 dat de Nederlandse mijnen voortdurend, zij het in wisselende mate, een beroep moesten doen op arbeidsmigranten van buiten Nederland. Ook maakt de grafiek duidelijk dat de groep buitenlanders altijd een minderheid heeft gevormd. Zowel in absolute aantallen als in verhoudingscijfers lag het hoogtepunt van de aanwezigheid van buitenlanders in 1930. Op 31 december van dat jaar hadden de gezamenlijke mijnen een kleine 12.000 buitenlanders in dienst, een aantal dat neerkwam op 32 procent van de totale arbeidersbezetting.

Op de lange termijn bezien toont de grafiek een aantal omslagpunten. Tot 1930 zien

Grafiek 1: Aantal en percentage buitenlandse arbeiders in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1905-1973.

Bron: [Jaar]verslagen [Hoofd-]Ingenieur der Mijnen / Inspecteur-Generaal der Mijnen, 1905-1973

Het gezin van de Pool Thomas Wojtkowiak, 1950. Bron: Steenkool

we een gestage toename van het buitenlandse aandeel in de arbeidersbezetting. Daarna volgt een snelle daling in de periode 1931-1944. De jaren 1945-1965 laten weer een iets groter aandeel zien dat schommelt tussen acht à tien procent. Na de aankondiging van de mijnsluitingen eind 1965 stijgt het percentage buitenlandse arbeiders verder naar een maximum van 15 procent. De rol die de buitenlanders speelden op de arbeidsmarkt voor mijnwerkers, was in alle vier de onderscheiden perioden weer anders. Ook blijken er steeds nieuwe buitenlandse wervingsgebieden te zijn aangeboord. Reden dus om de vier perioden wat meer in detail te bekijken.

1900-1930: opbouw

In deze periode was de Limburgse mijnbouw volop in opbouw. Elf nieuwe mijnen werden geopend. Eind 1930 hadden de gezamenlijke mijnen ruim 37.000 arbeiders in dienst. Van hen hadden er bijna 12.000 een buitenlandse nationaliteit; dat kwam neer op 32 procent van de totale bezetting. Sinds 1905 was het percentage buitenlanders bijna verdubbeld.

De verklaring voor de forse toename van het aandeel buitenlanders moet aanvankelijk vooral worden gezocht in hun beroepservaring. Voor de mijnbedrijven waren ervaren mijnwerkers onmisbaar, maar op de Nederlandse arbeidsmarkt waren die in onvoldoende mate te vinden. De mijnen verschenen in een plattelandsgebied, en buiten de oude mijnstad Kerkrade was de Limburgse en Nederlandse bevolking nauwelijks bekend met mijnarbeid. Vooral gold dat voor het mysterieuze werk ondergronds. Wanneer we kijken naar de plaats in het bedrijf waar buitenlandse arbeiders doorgaans terecht kwamen, dan was dat inderdaad vooral ondergronds. In deze periode werkten 85 tot 90 van elke honderd buitenlanders ondergronds. Bij de Nederlandse mijnwerkers was het percentage ondergronds 65 à 70. Bij de in Limburg geboren mijnwerkers was dat percentage zelfs nog een fractie lager.

De rekrutering van mijnwerkers met ervaring uit het buitenland was niet alleen van belang voor de productie, maar had ook een opleidingsdoel. Nederlandse mijnwerkers leerden in de ondergrondse praktijk het houwervak van hun ervaren buitenlandse col-

De tweede klas van Poolse school in Brunssum rond 1930. De school had toen ca 200 Poolse leerlingen.
foto: Collectie Frans Wojciechowski

lega's. In de loop van de tijd bouwden de Limburgse mijnen op die manier een kern van geschoolde Nederlandse mijnwerkers op. Daarmee zou langzamerhand de afhankelijkheid van de Nederlandse mijndirecties van de ondergrondse vakman uit het buitenland verdwijnen. Dat betekende niet dat ervaren buitenlanders werden afgedankt. Ervaren mijnwerkers waren altijd gewenst, ongeacht nationaliteit. Menig ervaren buitenlandse ondergronder die in de jaren twintig was gerekruteerd, bracht het tot een langjarige carrière in de Limburgse mijnbouw. Zo ging Thomas Wojtkowiak, de man uit de inleiding, na dertig jaar ondergrondse arbeid in de jaren vijftig met pensioen.

De toenemende aanwezigheid van geschoolde Nederlandse mijnwerkers in de loop van de jaren had een wijziging in het rekruteringsbeleid van de mijnen tot gevolg.

In de tweede helft van de jaren twintig richtte dat beleid zich meer dan voorheen ook op buitenlandse arbeiders die geen ervaring als mijnwerker hadden. Dat de mijnen ook op onervaren buitenlanders moesten terugval- len, had opnieuw te maken met grote tekorten op de regionale arbeidsmarkt in de tweede helft van de jaren twintig. De economie bloeide en er was volop werkgelegenheid buiten de mijnbouwsector. Voor veel mijnwerkers was dat aanleiding om naar een andere baan om te zien. Het aantal Nederlandse ondergronders nam in die jaren zelfs met ruim duizend man af. De arbeidstekorten moesten worden opgevuld met de rekrutering van nieuwe groepen buitenlanders. Wervingscampagnes in het buitenland brachten groepen Polen, Joegoslaven, Tsjechen en Italianen naar Limburg. De meesten van hen kregen een tijdelijk arbeidscontract, met werkzeker-

heid voor maximaal twaalf maanden.

De toenemende diversiteit van buitenlandse nationaliteiten is in tabel 1 zichtbaar, vooral na 1920. Duidelijk is echter ook dat de Duitsers in deze periode met afstand de grootste groep buitenlanders vormden. De nabijheid van de mijnbouwbekkens rond Aken en in het Ruhrgebied maken het grote aandeel van Duitse mijnwerkers verklaarbaar. Hoewel de Duitse aanwezigheid onder de buitenlandse mijnwerkers al vanaf de eerste jaren van de twintigste eeuw prominent was, kreeg de aantrekkingskracht van de Nederlandse mijnen op Duitse arbeiders na de Eerste Wereldoorlog een nieuwe impuls. De economie van de Republiek van Weimar werd in de jaren twintig geteisterd door binnenlandse politieke onrust en tot 1923 door hyperinflatie. Veel arbeiders zochten zekerheid in Nederland met zijn stabiele sociaal-economische verhoudingen.

In sectoren, waar arbeidstekorten bestonden, zoals in de mijnbouw, waren ervaren Duitse arbeiders welkom. Vooral voor Duitsers uit het grensgebied werd het buitengewoon aantrekkelijk om als pendelaar in de Nederlandse mijnen te gaan werken. Daar werd het salaris uitbetaald in harde Nederlandse guldens in plaats van in waardeloze Reichsmarken. 'De Duitse arbeider, welke zijn loon in marken omzet, is als bij toverslag miljonair geworden en ruilt zijn weekgeld niet met de president der Duitse Republiek', aldus Nicola Grootjans, in die tijd directeur van de Heerlense Arbeidsbeurs. In werkelijkheid was de koopkracht in Duitsland van het in guldens verdiende mijnwerkersloon ongeveer het drievoudige van het loon dat in de Duitse mijnen werd verdiend. Maar niettemin de moeite van het pendelen waard.

Het aantal grensarbeiders uit Duitsland be-

	Duitsers	Polen	Joegoslaven	Oostenrijkers	Belgen	Tsjechen
1905	88	-	-	2	9	-
1913	73	-	-	17	8	-
1920	81	2	0	7	7	0
1930	63	10	10	6	4	2
1935	55	13	8	5	6	3
1950	23	28	5	1	9	2
1958	20	13	3	4	15	1
1965	9	6	12	1	10	0
1970	8	5	5	1	12	0
	Italianen	Spanjaarden	Grieken	Marokkanen	overigen	absoluut
1905	0	0	-	-	1	429
1913	0	0	-	-	2	2567
1920	1	0	0	0	2	6325
1930	2	0	0	0	3	11969
1935	3	0	0	0	7	4564
1950	7	0	0	0	25	4127
1958	25	0	0	0	19	5202
1965	9	9	3	28	13	5818
1970	7	4	1	46	11	2776

Tabel 1: De verdeling van buitenlandse nationaliteiten in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1905-1970 [in procenten]. Bron: (Jaar)verslagen (Hoofd-)Ingenieur der Mijnen / Inspecteur-Generaal der Mijnen, 1905-1973

Xxxx

De meeste buitenlandse mijnwerkers werden ondergebracht in gezellenhuizen. De mijnen verzorgden het woon-werkverkeer per autobus, omstreeks 1960. foto: Centraal Archief DSM

droeg maximaal bijna 3000 personen, waarvan het merendeel ondergronds werkte. In november 1923 kwam in Duitsland met de stabilisering van de Reichsmark een eind aan de naoorlogse periode van inflatie. De genormaliseerde monetaire verhoudingen hadden een positief effect op de economische ontwikkeling van de Duitse industrie en mijnbouw. Voor veel Duitse mijnwerkers waren die ontwikkelingen aanleiding om naar het eigen land terug te keren. In grafiek 1 is dat effect zichtbaar in de daling in 1924. In 1930 was echter nog ruim 60 procent van de buitenlandse mijnwerkers Duitser.

1931-1944: crisis en oorlog

Vanaf 1931 werden de Limburgse mijnen getroffen door de grote economische crisis. De mijndirecties reageerden met toenemende mechanisering, rationalisering en vooral met ontslagen. Het percentage buitenlanders

kelderde van 32 procent in 1930 tot tien procent eind 1939. Vooral in de jaren 1932 tot en met 1936 was de daling van het aantal buitenlanders sterk. Eind 1936 waren er nog slechts 4000 mijnwerkers met een niet-Nederlandse nationaliteit. Ten opzichte van het begin van de crisis was dat een afname van 64 procent. In diezelfde periode nam ook het aantal Nederlandse mijnwerkers af, maar slechts met drie procent.

Het ontslagbeleid van de mijndirecties en de werkgelegenheidspolitiek van de Nederlandse overheid waren in de crisistijd erop gericht zoveel mogelijk de Nederlandse arbeiders te ontsien. Voor het eerst kregen de mijndirecties in de jaren dertig te maken met een ruime arbeidsmarkt en konden ze opteren voor de meest preferente groep: jonge autochtone arbeiders die geworteld waren in de regio. Overigens konden dat ook voormalige immigranten zijn, maar die dienden dan wel aan twee voorwaarden te voldoen.

Zij die met een Limburgse vrouw waren getrouwd, een gezin hadden gesticht en daarvoor in de mijnstreek waren ingeburgerd, behoorden volgens de mijndirecties tot de 'vaste mijnwerkersstam', die men niet graag zag vertrekken. Daarnaast moest de mijnwerker van buitenlandse afkomst worden beschouwd als onmisbaar voor het mijnbedrijf. Dat hield in dat hij bewezen moest hebben over grote vakbekwaamheid te beschikken en tot hoge prestaties in staat te zijn.

Een ander belangrijk criterium in het ontslagbeleid van de mijndirecties was de lengte van het dienstverband. Dat had tot consequentie dat de groepen buitenlanders die aan het eind van de jaren twintig waren gerekruteerd, het eerst werden ontslagen. Hun tijdelijke arbeidscontracten werden niet verlengd. Polen, Italianen, Tsjechen en Joegoslaven werden van dit beleid de dupe. Duidelijk is dat deze groepen buitenlandse mijnwerkers een bufferfunctie hadden: nu de conjunctuur inkrimping van de personeelsbezetting noodzakelijk maakte, werden zij het eerst ontslagen. Zo kwamen in de jaren dertig twee functies van buitenlandse arbeiders voor de Nederlandse mijnen aan het licht: enerzijds een groep die als het ware een reserveleger van arbeiders vormde waarmee conjuncturele fluctuaties konden worden opgevangen, en anderzijds een harde kern van ervaren en geschoolde ondergronders met vaste werkgelegenheid.

Het aantal buitenlanders dat in mei 1940 bij de Nederlandse mijnen in dienst was, bleef gedurende de bezettingstijd nagenoeg ongewijzigd. Pas de bevrijding van de Limburgse mijnstreek in september 1944 gaf aanleiding tot een exodus van buitenlanders. Vooral betrof het groepen met een [verondersteld] verdacht oorlogsverleden, die door de mijnen werden ontslagen. Zo waren er eind 1944 nog precies vier Duitsers in dienst van de gezamenlijke mijnen. Slechts vier procent van de mijnwerkers in Limburg had op dat moment nog een buitenlandse nationaliteit: voor zover de gegevens reiken, het laagste percentage ooit.

Een van de wervingsaffiches die begin jaren 1950 in omloop was om mijnwerkers uit het noorden van het land aan te trekken.

foto: Collectie Continuum - Discovery Center Kerkrade

1945-1965

De Nederlandse mijnen maakten in de periode tot 1958 een bloeiperiode door. De jaren na 1945 werden gekenmerkt door een aanzienlijke groei van het verbruik van energie. De mijnen werden gezien als de motor van de wederopbouw. Het opvoeren van de kolenproductie was het doel. Ondanks voortschrijdende mechanisering en rationalisering bleef de steenkolenwinning echter een zeer arbeidsintensieve sector en dus was de vraag naar mijnwerkers voortdurend groot. Eind 1957 hadden de gezamenlijke Limburgse mijnen 56.000 arbeiders in dienst. Van hen waren 5800 mijnwerkers, ruim tien procent, van buitenlandse afkomst. Dat was in aantal nauwelijks de helft, en in percentage minder dan eenderde van de situatie in 1930. Dat is opmerkelijk en duidt er op dat de mijnen sinds-

Een groep Italiaanse mijnwerkers in een pijler in de Staatsmijn Emma te Hoensbroek, omstreeks 1958.
foto: Centraal Archief DSM

dien beter in staat waren hun personeel te rekruteren op de Nederlandse arbeidsmarkt, waar zich de meest preferente groepen bevonden.

Deze ontwikkeling kan voor een deel worden verklaard door de uitbouw van een systeem van interne bedrijfsopleidingen. Dit was voornamelijk gericht op jongens die direct na de lagere school kozen voor het beroep van mijnwerker. In 1945 waren de bestaande zogenaamde leesjongensopleidingen omgevormd tot Ondergrondse Vakschool [OVS]. Met de OVS streefden de mijnen twee belangrijke doelen na. De opleidingen zorgden voor scholing in mijnarbeid. Maar wat misschien nog wel belangrijker was: een eigen opleiding gaf een zekere waarborg dat de arbeider het werk in de mijnbouw als zijn blijvend beroep zou nastreven. De opbouw van een stabiele personeelsbezetting werd daardoor bevorderd. De autochtone jonge ar-

beiders die voor de OVS werden geworven, waren voor de mijndirecties de meest preferente groep. Na een aarzelend begin lukte het de mijnen, door uitgekiende wervingsmethoden en geholpen door de gunstige demografische ontwikkeling van Limburg, het leerlingenaantal van de OVS belangrijk te laten stijgen. Zelfs moest de directie van Staatsmijnen in 1953 concluderen dat inkrimping van de OVS-opleiding noodzakelijk was. Het aantal leerlingen overtrof de verwachte toekomstige behoefte aan ondergronders.

Al het volgende jaar werd de conclusie van de Staatsmijndirectie achterhaald door de economische situatie. De arbeidsmarkt werd snel krappere en met uitzondering van 1958 daalde het aantal aanmeldingen voor de OVS van jaar tot jaar. Niettemin hebben via de OVS duizenden Limburgse jongens hun weg naar het ondergrondse bedrijf gevonden. Inderdaad bleek de OVS een positieve invloed

te hebben op de binding aan het bedrijf. De-
genen die na een mijnbouwopleiding onder-
gronds gingen, waren minder geneigd tot
vertrek uit het ondergrondse bedrijf dan hun
collega's die geen specifieke vooropleiding
hadden genoten.

Als tweede reden voor het lage naoorlogse
percentage buitenlandse arbeiders kan wor-
den gewezen op de relatieve aantrekkings-
kracht van de mijnbedrijven voor Nederland-
se arbeiders van buiten de regio, dankzij de
goede arbeidsvoorwaarden die werden ge-
boden. Ondanks de grote krapte op de ar-
beidsmarkt waren de mijnen meer dan ande-
re Limburgse industrieën in staat Nederlands
personeel van buiten de regio te werven. Dit
gebeurde met behulp van intensieve wer-
vingsacties eerst in Midden- en Noord-Lim-
burg en later in Noordoost-Nederland. Deze
volgorde gaf de preferenties van de mijndi-
recties aan. En niet ten onrechte. Uit onder-
zoek bleek dat de werving van mijnwerkers
in Midden- en Noord-Limburg aanzienlijk

meer succes had dan in de rest van Neder-
land. De belangrijkste oorzaak hiervan was
dat de Midden- en Noord-Limburgers ge-
bruik konden maken van pendelbussen die
hen naar de mijn brachten. Hierdoor konden
ze in hun vertrouwde dorpen blijven wonen.

Wanneer grepen de personeelsdiensten van
de mijnen in de naoorlogse jaren dan toch te-
rug op de rekrutering van buitenlandse mijn-
werkers? In het algemeen gebeurde dat pas
wanneer het regionale, provinciale en nati-
onale aanbod te gering was. De pieken die
in grafiek 1 zichtbaar zijn, geven een indruk
wanneer zich een dergelijke situatie voor-
deed. De eerste periode dat buitenlandse
mijnwerkers in versterkte mate werden ge-
worven, waren de jaren onmiddellijk na de
bevrijding. Door verschillende oorzaken, zo-
als vrijwillig of gedwongen ontslag, aanmel-
ding of oproeping voor militaire dienst, was
het aantal mijnwerkers aan het eind van 1944
scherp gedaald. De mijnen stonden voor de
opgave het personeelstekort op korte termijn

In 1962 arriveerde een groep van 49 door de mijnen geworven Joegoslaven op vliegveld Beek [het huidige Maas-
tricht-Aachen-Airport]. foto: Continium - Discovery Center Kerkrade

aan te vullen. Dat kon alleen lukken door ook een beroep te doen op de buiten-Nederlandse arbeidsmarkt. Vooral in de jaren 1946 en 1947 steeg het aantal buitenlandse mijnwerkers. Was de toename in 1946 nog grotendeels te danken aan de spontane terugkeer van Duitsers, het jaar daarna waren de mijnen gedwongen actief op zoek naar mijnwerkers te gaan. Georganiseerde wervingsacties onder zogenaamde *displaced persons* – mensen die na de oorlog in opvangkampen in Duitsland waren beland – en onder gedomobiliseerde militairen, leverden enkele duizenden Polen op. Hoewel het verloop onder deze groep nieuwkomers groot was, vormden de Polen nog in 1950 het grootste contingent buitenlandse mijnwerkers [tabel 1].

Een tweede reeks van jaren dat de meest preferente arbeidsmarkten voor mijnwerkers tekort schoten, begon in 1955 en duurde tot de tweede helft van 1957. Er bestond toen een enorm tekort aan arbeiders, niet alleen voor de mijnen, maar voor de industrie als geheel. Opnieuw organiseerden de mijnen wervingscampagnes in het buitenland. Die brachten in 1955 voornamelijk Oostenrijkers naar Nederland; in 1956 en 1957 waren het vooral Italianen die werden geworven. Dit waren vrijwel allemaal arbeiders zonder ervaring in de mijnbouw. Ze kregen een tijdelijk arbeidscontract. Hun ongeschooldheid en de tijdelijkheid van het arbeidscontract duiden op een bufferfunctie. Zij werden dan ook de voornaamste slachtoffers van de kolencrisis van de jaren 1958-1960. Tengevolge van afzetproblemen in die jaren moesten de mijnen hun personeelsbezetting inkrimpen en de tijdelijke contracten van de recent aangeworven buitenlandse arbeiders werden niet verlengd. Die ontslaggolf van buitenlandse arbeiders blijkt duidelijk in grafiek 1.

De mijndirecties moesten opnieuw een beroep doen op arbeiders van niet-Nederlandse afkomst in de jaren 1961 tot en met 1965. Dit keer was er meer aan de hand dan alleen een zeer krappe arbeidsmarkt met voldoende mogelijkheden voor Nederlanders om een

baan buiten de mijn te krijgen. Nadat de kolencrisis van 1958 duidelijk had gemaakt dat de rol van steenkolen op de energiemarkt was uitgespeeld, was het vertrouwen van veel Limburgers in de toekomst van de werkgelegenheid in de mijnbouw afgenomen. Vooral jonge mijnwerkers zeiden het zware werk onderin vaarwel en maakten van de ruime werkgelegenheid in andere sectoren gebruik om hun beroeps carrière elders voort te zetten. Vanaf het eind van de jaren vijftig begon ook de Duitse arbeidsmarkt te lonken, waar tot 35 procent meer loon werd betaald.

De problemen met de personeelsvoorziening werden zó groot, dat zelfs het natuurlijk verloop niet kon worden aangevuld. Het gevaar dreigde dat de kolenproductie niet op peil gehouden kon worden. Daarom besloten de mijndirecties in de loop van 1961 weer buitenlandse arbeidskrachten te rekruteren. De volgende vier jaar tot aan de aankondiging van de mijnsluitingen in december 1965 werden gekenmerkt door een relatief sterke toename van het aantal mijnwerkers van buitenlandse herkomst. De nieuwkomers kwamen uit Spanje en Joegoslavië. Net als hun Italiaanse voorgangers uit de tweede helft van de jaren vijftig, waren ze doorgaans ongeschoold in mijnarbeid. Voordat ze aan het kolenfront werden ingezet, kregen ze een opleiding tot houwer. Dat laatste was veelal niet nodig voor Marokkaanse mijnwerkers die zich vanaf 1963 spontaan bij de Nederlandse mijnen aanmeldden. Zij kwamen voornamelijk uit Noord-Franse mijnen. Door hun ervaring met het werk ondergronds werden ze graag door de mijndirecties aangenomen. Aan het eind van 1965 had ruim een kwart van de buitenlandse mijnwerkers de Marokkaanse nationaliteit.

1966-1974: neergang

Nadat eind 1965 de sluiting van de mijnen was aangekondigd, was er geen sprake meer van een normaal functionerende arbeidsmarkt voor mijnwerkers. De jaren 1966-1974 stonden in het teken van een gefaseerde be-

Een groep met voornamelijk Marokkaanse gastarbeiders krijgt voorlichting over arbeidsvoorwaarden op het hoofdkantoor van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, 1965. foto: Collectie SHCL

eindiging van de steenkolenwinning. Voor het personeelsbeleid betekende dit dat de aandacht niet primair was gericht op rekrutering, maar op afvloeiing, herplaatsing en omscholing.

Ook het aantal buitenlandse mijnwerkers daalde. Het percentage buitenlanders bleef tot het eind van 1969 vrij constant op elf à twaalf procent. Maar in het begin van de jaren zeventig bleek dat de afvloeiing van jonge autochtone mijnwerkers veel sneller verliep dan was voorzien. Dat bracht de sluitingsoperatie in gevaar. Een essentieel onderdeel daarvan was de mijnen één voor één te sluiten. Dat zou de mogelijkheid bieden oudere mijnwerkers, die door hun leeftijd moeilijk herplaatsbaar waren, van de ene naar de andere mijn te laten doorschuiven, zodat ze hun overbruggings- of pensioenleeftijd als mijnwerker konden halen. Dat plan kon echter alleen slagen als het zou lukken de productie bij de nog niet stilgelegde mijnen gedurende een aantal jaren op gang te houden. Daarvoor waren ook jonge en geoefende mijnwerkers nodig. In een nieuwe wervingscampagne haalden Staatsmijnen, Laura & Vereeniging en de

Oranje-Nassaumijnen in 1970 een groep van ongeveer zevenhonderd voornamelijk Marokkaanse mijnwerkers naar Limburg. Dit waren in hoofdzaak mijnwerkers met enige ervaring, opgedaan tijdens eerdere verblijven in West-Europese mijnbouwregio's. Deze groep was verantwoordelijk voor de stijging van het aantal buitenlandse mijnwerkers in 1970. Zij kwamen hoofdzakelijk ondergronds terecht. Mede dankzij dit laatste contingent bereikte het percentage buitenlandse mijnwerkers begin jaren zeventig het hoogste niveau van de na-oorlogse periode. In 1971 bedroeg het 15 procent. Van de ondergronders had zelfs ruim een kwart een buitenlandse nationaliteit. Bijna de helft van de buitenlanders bij de Limburgse mijnbedrijven was Marokkaan.

Conclusie

Hoewel de Nederlandse mijnen in de vijftienzeventig jaar van hun bestaan steeds een duidelijke voorkeur voor de rekrutering van Nederlandse arbeiders hebben gehad, konden de regionale en nationale arbeidsmark-

ten niet altijd aan de grote vraag voldoen. Die spanningen op de arbeidsmarkt waren vooral het gevolg van de specifieke aard van de ondergrondse mijnarbeid. Vrijwel voortdurend moesten de Nederlandse mijnen zich ook richten op de aanwerving van arbeiders van buitenlandse herkomst.

In de opbouwfase van de mijnen, tot omstreeks 1925, waren het voornamelijk ervaren mijnwerkers waarvoor een groot tekort bestond. Die ervaring was onvoldoende te vinden bij Nederlandse arbeiders. Immers, buiten het zuiden van Limburg bezat Nederland geen steenkolenmijnen, waar Nederlanders die ervaring hadden kunnen opdoen. Wél werkten er Nederlanders in Duitse mijnen in de bekkens van de Ruhr en de Wurm, maar die waren lang niet altijd bereid hun ervaring in dienst van de nieuwe Nederlandse mijnen te stellen. De directies van de Nederlandse mijnbedrijven waren dus gedwongen ervaren buitenlanders in dienst te nemen. Die rekruteringsverklaren de absolute en relatieve stijging van het aantal buitenlandse mijnwerkers tot 1930.

Buitenlandse mijnwerkers speelden in het tijdvak vóór de crisisjaren ook een belangrijke rol bij de praktijkopleiding van Nederlandse ondergronders. Aan het eind van de jaren twintig hadden de mijnbouwondernemingen op die manier een kern van vakbekwame Nederlandse ondergronders kunnen opbouwen. De tekorten op de arbeidsmarkt betroffen in die jaren in toenemende mate ook ongeschoolde arbeid. De vraag naar mijnwerkers steeg sterk, toen er in de tweede helft van de jaren twintig drie nieuwe mijnen openden. Het aanbod op de regionale en nationale arbeidsmarkt was gering doordat er door een opleving van de economie alternatieve werkgelegenheid bestond. De rekruteringsacties richtten zich daarom meer en meer ook op onervaren buitenlandse arbeiders, die rechtstreeks in het land van herkomst werden geworven. Zij kregen een tijdelijk arbeidscontract. Bij de noodzakelijke inkrimping van het personeelsbestand tijdens de crisisjaren

waren het deze groepen mijnwerkers, die massaal werden ontslagen. Ze vormden de buffer, waardoor de meest preferente groep, de autochtone arbeiders, zo veel mogelijk kon worden ontzien. Ook ervaren buitenlanders met een lang dienstverband behielden meestal hun baan.

De vaste kern van geschoolde Nederlandse mijnwerkers werd na de Tweede Wereldoorlog geconsolideerd door de uitbouw van een systeem van bedrijfsinterne opleidingen, waarvoor met redelijk succes jonge arbeiders uit de regio werden aangeworven. Dit verklaart voor een belangrijk deel het lage percentage buitenlandse mijnwerkers in vergelijking met de periode vóór 1930. Bij nieuwe aanwervingen van buitenlanders ging het in de naoorlogse jaren voornamelijk om ongeschoolde arbeiders die gerekruteerd werden in mediterrane landen. Pas wanneer er ernstige kwantitatieve personeelstekorten waren, gingen de mijndirecties ertoe over. Die tekorten traden op naarmate de werkgelegen-

Verplicht voor voetgangers

Gebot für Fussgänger

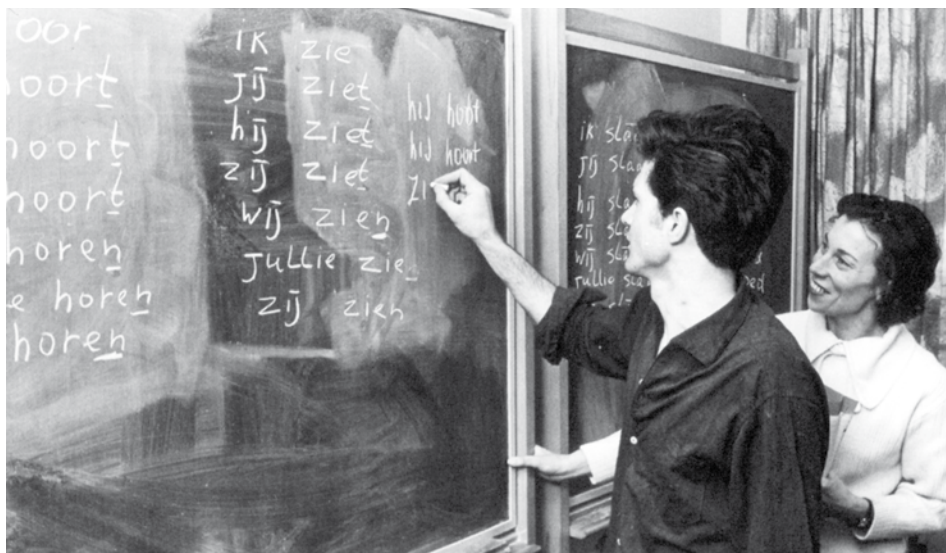
Passage obligatoire pour piétons

Naredzenje samo za pesake

صلى الواجب أن "تشتي هاء

Voetgangers verplicht: Verbods- en gebodsborden in de mijnen werden meertalig, naarmate het aantal nationale ondergronds toenam.

foto: Museum Het Domein, Sittard

Nederlandse les: De mijnen verzorgden cursussen in de Nederlandse taal voor de buitenlandse werknemers. Hier oefent de Joegoslaaf Joseph Sladic de werkwoordsvervoegingen. foto: Continium Discovery Center Kerkrade

heid in andere sectoren groeide en Nederlanders geneigd waren een baan buiten de mijn te prefereren. Dat gebeurde vooral nadat de kolencrisis van de jaren 1958-1960 duidelijk had gemaakt dat de dagen van de Nederlandse steenkolenwinning waren geteld. Nieuwkomers uit het buitenland werden beschouwd als tijdelijke werknemers, als gastarbeiders. Zij kregen een tijdelijk arbeidscontract, dat al naar gelang de stand van de regionale arbeidsmarkt voor mijnwerkers, na afloop kon worden verlengd of niet. De naoorlogse generatie buitenlandse mijnwerkers werd dus niet meer binnengehaald om ervaring in mijnarbeid door te geven, maar om kwantitatieve tekorten op te vullen. Tot de sluiting van de laatste mijn in december 1974 bleven buitenlandse arbeiders op die manier een belangrijke functie houden op de arbeidsmarkt voor mijnwerkers. Zelfs speelde deze groep een cruciale rol in de gefaseerde sluitingsoperatie van de mijnbedrijven. Dankzij de inzet van ondergronders uit het buitenland konden enkele mijnen in productie blijven, waardoor menige oudere autochtone arbeider zijn pensioengerechtigde leeftijd als mijnwerker haalde.

* Drs. Serge Langweg is als historicus verbonden aan Continium Discovery Center Kerkrade en hoopt binnenkort te promoveren op het onderwerp 'De arbeidsmarkt voor mijnwerkers'.

Dit artikel is gebaseerd op vier eerdere publicaties: SERGE LANGEWEG, 'Immigranten.' In: *Weet je nog koempel? De mijnen in Limburg*. Deel 9, 201-224 [Zwolle 2004]; SERGE LANGEWEG, 'Bekende burens en verre vreemden. Buitenlandse arbeiders in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1974.' *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* v [2008-3] 53-79; SERGE LANGEWEG en LEEN ROELS, 'Buitenlandse arbeiders in de steenkolenmijnen van Luik en Nederlands-Limburg: een vergelijking.' *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* LIII [2008] 89-115; SERGE LANGEWEG en ERWIN STEEGEN, 'Het bereik van de mijn. Ruimtelijke aspecten van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in Limburg, 1900-1960.' In: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg. Jaarboek 2008* [Maastricht 2009] 159-200. In de drie laatstgenoemde publicaties is een uitgebreid notenapparaat opgenomen.

Xxxx

112

Alsof de taalgrens niet bestond. Limburgse kompels in de Luikse kolen- mijnen na de Tweede Wereldoorlog

DOOR WILLIBRORD RUTTEN*¹

De Limburgse mijnstreek vormde ooit samen met de Kempen, het Luikse steenkoolbekken, het Akense revier en het westelijke Ruhrgebied één groot stelsel van arbeidsmarkten. De massale pendel naar Duitsland in de jaren zestig en zeventig zullen velen zich nog wel herinneren.¹ Daarentegen is praktisch in vergetelheid geraakt dat in de naoorlogse jaren België het 'beloofde land' was, als je de beste prijs voor je arbeidskracht wilde krijgen of in Nederland moeilijk aan werk kon komen. In de jaren vijftig hebben honderden Limburgse kompels en arbeiders de kost verdiend met werk in de steenkoolmijnen en de fabrieken rondom Luik, alsof de taalgrens niet bestond.

Er is nog nooit gericht onderzoek gedaan naar de Limburgse pendelaars in Wallonië. Wat is het profiel van deze vergeten groep pendelaars? Wat bewoog hen om over de taalgrens een job te zoeken, terwijl er in eigen omgeving ruimschoots werkgelegenheid was? Werden zij soms buitengesloten? Hoe onderscheidden zij zich van collega's die niet 'over de streep' gingen? Wat deden trouwens de mijnwerkgevers om deze grensarbeiders voor de Limburgse arbeidsmarkt te behouden?

Onder grensarbeiders verstaan wij arbeiders die werk hebben gevonden in een van de buurlanden, terwijl zij hun domicilie behouden in Nederland, het land waarheen zij dagelijks of wekelijks terugkeren. Nederland en België hadden in februari 1933 – midden in de economische crisis – een verdrag gesloten, waarin partijen overeenkwamen dat zij hun onderdanen niet zouden hinderen bij het zoeken naar werkgelegenheid buiten hun eigen land [Verdrag Nederland-België, 20 februari 1933].² Nog lang moest iedere grensarbeider een werkvergunning aanvragen en in het bezit zijn van een grensarbeiderskaart.

De werkvergunningen werden verleend door het arbeidsbureau ter plaatse van de werkgever en dan ook ginds [in België] geregistreerd. Deze verplichting is evenwel in 1958 opgeheven. Per 1 januari 1960 is de grensarbeiderskaart afgeschaft. Hoe minder grensformaliteiten, des te moeilijker zijn de grensarbeiders te traceren. Toch hebben zij sporen nagelaten, maar die moeten wij zoeken in de archieven van bedrijven, vakbonden, sociale verzekeringsfondsen en andere niet-overheidsarchieven.

In het archief van de *Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond* [NKMB] is een heel pak brieven aangetroffen afkomstig van bondsleden die werkzaam waren in de Belgische mijnen.³ Deze correspondentie geeft een boeiend inzicht in de problemen waarvoor die grensarbeiders kwamen te staan.⁴ Meestal wordt de bond gevraagd te bemiddelen bij kwesties inzake loon, ontslag en uitkeringen. De kompels die naar het Walenland pendelden waren de eerste Limburgse mijnwerkers die te maken kregen met de sluiting van een mijn en de gevolgen daarvan, eind jaren vijftig. Voor hen was het bijzonder wrang te ontdekken dat de

Grensarbeiders op weg naar de Belgische mijnen. foto: Collectie SHCL

sociale regelingen die de *Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal* in petto had voor de getroffen mijnwerkers, niet van toepassing waren op de grensarbeiders uit Nederland. Een globale inventarisatie van de brieven die bij de bond binnenkwamen, leert dat Nederlandse pendelaars bijna het hele gebied van het Luikse kolenbekken bestrijken. Ze kwamen ook terecht in de verder weg gelegen kolenmijnen ten zuidwesten van Luik. Er zitten geen brieven bij van Nederlanders die te werk gesteld waren in de overige Waalse bekkens [Charleroi, Centre, Mons]. Hier zaten ook de nodige Nederlandse mijnwerkers, maar dit waren gewoonlijk geen pendelaars vanwege de grote afstand.

De Belgische pensioenregisters

Met een impressie van de pendel naar Luik op basis van een pakket klachtenbrieven van bondsleden kan men echter niet volstaan. Zulke brieven zijn per definitie niet representatief. Een andere invalshoek verschaft het archief van het *Nationaal Pensioenfonds voor Mijnwerkers*, de Belgische pendandant van wat bij ons het AMF heet.⁵ Het was al bekend dat het *Fonds National de Retraite des Ouvriers Mineurs* [sous la garantie de l'État] van groot belang is voor de geschiedenis van gastarbeiders, maar het blijkt ook een goudmijn te zijn voor sociaal-historisch onderzoek naar de lotgevallen van Nederland-

Grensarbeider Jan Stroom

Een van de vele Zuid-Limburgse grensarbeiders, die na de Tweede Wereldoorlog werkzaam waren in de Belgische mijnindustrie, was Jan Stroom, een mijntechnicus uit Heerlen. Hij is in 1956 omgekomen bij de mijnramp in Marcinelle, nabij Charleroi. In dienst van een Luikse onderaannemer had Stroom de leiding over een ploeg schachthouwers die in de mijn Bois-du-Cazier een opbraak [tussenschacht] moesten boren. Door de week verbleef hij in een pension, om in het weekend terug te keren naar zijn gezin in het Heerlense Molenberg. Schachtbouwspecialisten als Jan Stroom hadden een veel grotere actieradius dan doorsnee pendelaars, die dagelijks naar huis terugkeerden.

Door de brand in de hoofdschacht wachtten op 8 augustus 1956 bij de ingang van de mijn Bois-du-Cazier in Marcinelle honderden familieleden van de koempels vol spanning op nieuws. 262 koempels kwamen om.

Bron: Steenkool 1956

116

[illegible]

Luiks personeelsregister met inschrijvingen voor het Belgische mijnwerkerspensioenfonds. *foto: Auteur*

se kompels in de Belgische mijnen.⁶ Eén dag boven- of ondergrondse arbeid was al genoeg om in het stelsel opgenomen te worden. Het Belgisch mijnwerkerspensioenfonds maakte geen onderscheid tussen autochtone en buitenlandse arbeiders. Elke mijnonderneming moest ieder jaar opnieuw in het kader van de pensioenregeling voor mijnwerkers een personeelsregister aanleggen, onder insiders bekend als model 34. De grensarbeiders uit Nederlands Limburg werden geregistreerd met de bijzondere aantekening “frontalier hollandais”. Dit gebeurde vanaf 1950 systematisch. Toen gingen Luikse kolenproducenten namelijk ertoe over in Nederland personeel te werven.⁷ Aldus kan men de pendelaars uit Limburg onderscheiden van andere mijnwerkers van Nederlandse afkomst die in België domicilie hadden en derhalve geen grenspendelaar waren.

De pensioenregisters geven een boeiend inzicht in de arbeidsvoorziening van de Belgische kolenmijnen, als men de opeenvolgende banden doorbladert. Waalse en Vlaamse namen domineren nog na de bevrijding. Maar dan kondigt zich de komst aan van steeds nieuwe groepen buitenlandse arbeiders: het begint na de Tweede Wereldoorlog met *displaced persons* uit Oost-Europa, waaronder veel Polen. Die worden opgevolgd door een vloedgolf van Italianen. Vanaf 1950 wemelt het opeens van de ‘frontaliers hollandais’, Nederlandse grensarbeiders die de gelederen van de buitenlandse gastarbeiders komen versterken.

Het Luikse mijnbekken telde anno 1950 nog 41 mijnzetels, waaruit een selectie moest worden gemaakt.⁸ In eerste instantie kwamen voor nader onderzoek in aanmerking de Luikse kolenmijnen die dichtbij de Nederlandse grens lagen. Hier kon je de meeste grensarbeiders verwachten. Op nog geen 15 kilometer van de grens met Nederland bevonden zich de *Charbonnages du Hasard*, een grote mijnonderneming voor Waalse begrippen, de *Charbonnages de la Grande Bacnure*, een middelgrote mijn, en de *Charbonnages*

MIJNWERKERS
De beste mijn van het Luikse bekken VRAAGT
BEKWAME KOLEN- EN STEENHOEWERS
op middag- en nachtpost.
Vanuit Maastricht gratis busvervoer.
Voor inlichtingen zich wenden tot
AUTOCARS DE MORGENSTOND
te Kleine Spouwen (België), telefoon 18527 Bilsen,
's avonds na 7 uur, of telefoon 8164 Maastricht.

Kranteknipstel uit een onbekende Nederlandse krant met een advertentie voor de werving van koempels voor de Belgische mijnen.

Bron: Archief Oranje-Nassaumijnen, J4

d'Argenteau, een kleine kolenmijn, die tegenwoordig bekend staat als het mijnmuseum Blégny. De pensioen-inschrijvingsregisters [model 34] van deze mijnen zijn uitgekamd op de aanwezigheid van “frontaliers hollandais”. De oogst was een groslijst van enkele honderden Nederlandse grensarbeiders van alle leeftijden die korter of langer in dienst waren van een van de genoemde kolenmijnen. Vervolgens is een koppeling gemaakt met het pensioendossier van de individuele mijnwerker. De dossiers in de vorm van kartonnen systeemkaarten vermelden naast de geboortedatum, geboorteplaats, nationaliteit en burgerlijke staat, ook de woonplaats van de mijnwerker en zijn adres en woonplaats in België. En uiteraard de ingeleigde premie en alle gegevens die nodig waren om de mijnwerker of zijn nabestaande het pensioen uit te keren waarop men recht heeft. Het is een bestand van ongeveer één miljoen kaarten, dat heel het Waalse kolenbekken omvat, vanaf het ontstaan van het pensioenfonds rond 1880 tot en met het einde van kolenmijnbouw in Wallonië. De hele collectie is verworven door het IHOES. Voorlopig zijn alleen dossiers te raadplegen van mensen die voor 1912 geboren zijn. De dossiers vanaf 1912 worden momenteel toegankelijk gemaakt. De jonge-

Charbonages du Hasard (1952). Arbeiders naar leeftijd						
	Mijnzetel in Cheratte			Mijnzetel in Micheroux		
Leeftijd	alle arbeiders	NL-pendelaars		Alle arbeiders	NL-pendelaars	
15-24	248	28	11%	320	37	12%
25-34	649	38	6%	777	34	4%
35-44	408	24	6%	484	29	6%
45-54	259	10	4%	310	14	5%
55-64	70	2	3%	165	4	2%
Totaal	1606	102	6%	1972	117	6%

Tabel 1: Nederlandse arbeiders in 1952 in de mijnen Cheratte en Micheroux.

Bron: IHOES, FNROM, Model 34, Charbonnage du Hasard (1952)

	Mijnwerkers 1947		Grensarbeiders 1950	
	n	%	n	%
De Mijnstreek	11689	70	63	49
Maastricht e.o	1311	8	18	14
Heuvelland	1808	11	45	35
Overige	1945	12	3	0
Totaal	16753	≈100	129	≈100

Tabel 2: Percentage herkomst Limburgse grensarbeiders.

Bron: Cijfers 1947: Langeweg, Steegen (2009)

Jaar	Mijn	Dagen		Jaar	Mijn	Dagen
1947	L'Aumônier	34		1953	Romsée	194
	Kessales III	40		1954	Romsée	206
1948	L'Aumônier	74		1955	Bonnier	11
	Kessales III	77			Romsée	31
1949	-	-			Patience	10
1950	L'Aumônier	41		1956	Gosson III	166
	Petite Bacnure	60		1957	Gosson III	148
	Sainte-Marguerite	9		1958	Romsée	81
1951	Petite Bacnure	30			Gosson III	88
	Sainte-Marguerite	115		1959	Romsée	53
1952	Sainte-Marguerite	43		1960	Romsée	159
	Romsée	157		1961	Romsée	56

Tabel 3: De omzwervingen van Hendrik Wagemakers in het Luikse kolenbekken.

re grensarbeiders, in 1950 38 jaar en jonger, blijven voorlopig nog buiten beeld, maar het staat vast dat de Luikse mijnen een bijzondere aantrekkingskracht op hen uitoefenden. Jonge mannen tot en met 34 jaar maakten meer dan de helft uit van de pendelaars die te werk waren gesteld in de mijnzetels Cheratte en Micheroux van *Le Hasard*. In de jongste leeftijdscategorie [15-24 jaar] waren de Nederlanders met 11 respectievelijk 12 % van de ondergrondse arbeiders relatief sterk vertegenwoordigd vergeleken met de overige leeftijdsgroepen.

Pendel vanuit Limburg

Na koppeling van de informatie afkomstig uit model 34 aan de individuele dossiers bleef een bestand over van 129 grensarbeiders, hoofdzakelijk 40-plussers geboren tussen 1891 en 1911. Zij beschikten over heel wat werkervaring. Vier waren geboren voor 1895. Zij zaten niet ver meer van hun pensioenering af. De meesten waren getrouwd of intussen reeds weduwnaar of gescheiden. Wat is er nog meer over het profiel van deze mannen te zeggen? De Nederlandse grensarbeiders werkten bijna allemaal ondergronds. Zij waren, afgaande op hun woonplaatsen, afkomstig voor de ene helft [63] uit de Nederlandse mijnstreek en voor de andere helft uit de omgeving van Maastricht [18] en het Heuvelland [45]. Slechts drie grensarbeiders kwamen uit plaatsen in Midden-Limburg, vermoedelijk weekpendelaars. Vooral het Limburgse Heuvelland [45] was goed vertegenwoordigd, met een opmerkelijke concentratie van grensarbeiders in Vaals [36] en omgeving [Wittem en Gulpen]. Tabel 2 laat zien dat het Limburgse Heuvelland veel meer grensarbeiders voortbracht dan men zou verwachten gezien zijn bescheiden aandeel in de totale Limburgse mijnwerkerspopulatie. Het waren er ruim drie keer zoveel. Ook Maastricht stond relatief veel arbeiders aan de Luikse mijnen af, hetgeen uiteraard ook iets met de afstand te maken had. Onmiskenbaar waren Maastricht

en het Heuvelland arbeidsmarkten waar de Limburgse mijnwerkgevers moesten concurreren met de Luikse kolenproducenten.

Het lijkt er ook op dat vooral de Luikse mijnen onder de kompels uit het Heuvelland populair waren. Het blijkt uit de individuele dossiers dat een kwart van hen al voor de Tweede Wereldoorlog ervaring had opgedaan als grensarbeider in het Luikse kolenbekken. Van de kompels uit de Mijnstreek had slechts 10% vooroorlogse ervaring als grensarbeider. Die uit het Heuvelland pakten na de bevrijding als het ware de draad weer op. Zij waren blijkbaar verknocht aan het bestaan als grensarbeider in de Luikse mijnindustrie. Gemiddeld zeven jaar hielden zij het vol, hun collega's uit Maastricht en de Mijnstreek nog geen vier jaar. Het leeuwendeel van de grensarbeiders beoefende mijnarbeid als hoofdberoep gedurende minstens 200 dagen per jaar en vaak veel meer. Mijnwerkers hebben de naam gemakkelijk van werkgever te veranderen. De grensarbeiders die ik heb bekeken, beantwoorden niet aan dat beeld. Als ze eenmaal op een mijnzetel hun draai hebben gevonden, gaan ze er niet meer weg. Er zijn legio voorbeelden van Limburgse grensarbeiders die jarenlang bij dezelfde Luikse mijn bleven. Er zijn natuurlijk uitzonderingen op deze regel. Dit is geval bij Hendrik Wagemakers [1911-1965], een arbeider uit Hoensbroek, die op acht verschillende mijnzetels heeft gewerkt. Het zou kunnen dat hij iemand was die mijnarbeid als nevenberoep beoefende. Als het hoofdberoep niet genoeg opleverde, probeerde men in de Luikse mijnen bij te verdienen.

Het zou zomaar kunnen dat jongere grensarbeiders, categorie 15-40 jaar, een heel ander profiel laten zien. Misschien waren zij minder honkvast dan hun collega's van middelbare leeftijd, misschien waren zij anders verdeeld over de regio's Mijnstreek, Heuvelland en Maastricht en omgeving, maar de resultaten van dat onderzoek laten nog op zich wachten om de eerder genoemde reden.

Uit deze steekproef is ook niet af te lei-

De pendel naar België inspireerde Jan Janiszek uit Schaesberg in 2004 tot het schilderij 'Noa de Belsje koel'.
Collectie: Nederlands Mijnmuseum

den hoeveel arbeidskracht er precies weg-
lekte naar België. Uit andere bron weten we
evenwel dat de uitgaande pendel vanuit het
rayon Maastricht naar de Belgische mijnen
geen *quantité négligeable* was in de jaren vijf-
tig. De Nederlandse mijnen hadden nog wel
steeds de voorkeur van de Maastrichtse mijn-
werkers, maar in 1952 bereikte bijvoorbeeld
de Maastrichtse mijnwerkerspendel naar de
koolputten in de omgeving van Luik en Genk
een hoogtepunt met 600 eenheden. Dit was
volgens Fleré een verdubbeling ten opzich-
te van 1950.⁹ De Maastrichtse pendel naar
de Nederlandse mijnen was nog maar twee à
drie keer zo groot als die naar Luik en Genk.
De pendel uit het Heuvelland naar de Luikse
mijnen was nog omvangrijker dan die vanuit
Maastricht. Alles bij elkaar was het een gevoe-
lige aderlating voor de Limburgse kolenpro-
ducenten, die arbeidskracht van de grensar-
beiders goed hadden kunnen gebruiken in de
jaren van wederopbouw.

De naoorlogse pendel

De pendel naar de Luikse mijnen beleefde
in de naoorlogse jaren een onmiskenbare op-
leving. Wat speelde er rond 1950 in de regio?
De grote trek naar het Walenland werd ge-
voed door een samenspel van push- en pull-
factoren. Na de Duitse nederlaag konden Ne-
derlandse grensarbeiders voorlopig niet meer
terecht in Duitsland. De geallieerden hiel-
den de grens gesloten voor pendelaars. Dit
was bijzonder fnuikend voor arbeiders uit de
buurt van Vaals. Noodgedwongen weken zij
uit naar België. Ook in de Maastrichtse nijver-
heid lag na de bevrijding het werk allerminst
voor het opscheppen. Mannen die in het ka-
der van de *Arbeitseinsatz* naar Duitsland wa-
ren gedeporteerd, konden na repatriëring
hier geen werk vinden en dat in de tijd van
de wederopbouw. Het arbeidsbureau raad-
de ze aan hun geluk in België te beproeven.¹⁰
De arbeidsmarkt werd na de Tweede Wereld-

oorlog overvoerd met jonge mensen die pas van school kwamen. De leeftijdsstructuur van de beroepsbevolking was in Limburg zodanig dat drie à vier jonge mannen klaar stonden om elke arbeider die met pensioen ging te vervangen.¹¹ In maart 1950 brak de Korea-crisis uit. De spanningen tussen Oost en West liepen hoog op. De politieke crisis en de onzekerheid over de toekomst bracht een economische recessie met zich mee, waardoor de groei van werkgelegenheid in Nederland stagneerde. Ook Limburg ondervond hiervan de gevolgen. De werkloosheid nam toe. Het was ook de tijd dat werkloze Nederlanders massaal naar landen als Canada, Australië en Nieuw-Zeeland emigreerden. Limburgers zochten een alternatief dichterbij huis. België was het beloofde land.

België was in de jaren 1947-1955 misschien wel het meest welvarende land van Europa. Grensbewoners die een uitstapje naar Luik maakten, keken hun ogen uit: luxe goederen in de etalages en allemaal madammen met een bontjas. Dit was een groot verschil met Nederland, waar in het kader van de geleideloonpolitiek soberheid de boodschap was. De Belgische arbeidsmarkt was haast onverzadigbaar. Het tekort aan ongeschoolde mijnwerkers en fabrieksarbeiders was in de provincie Luik zeer groot. De Belgen van de jongere generatie hadden geen trek meer in het zware en gevaarlijke werk in de steenkoolmijnen.¹² Van de weeromstuit begonnen de Belgische mijnwerkgevers in Nederland personeel te werven, waarbij de inzet van illegale ronselaars niet werd geschuwd. Deze belegden wervingsvergaderingen in cafés in de Mijnstreek of ze bezochten gegadigden aan huis, waarbij de arbeiders uitleg kregen over de arbeidsvoorwaarden en de gang van zaken in de Belgische mijnen. In Heerlen was de zaal van café De Bie aan het Wilhelminaplein een plaats waar bijeenkomsten voor pendelaars werden georganiseerd. In Echt was café Vrancken een verzamelplaats. Over het vervoer hoefden de arbeiders zich geen zorgen te maken. Het bedrijf organi-

In café De Bie aan het Wilhelminaplein waren in de naoorlogse jaren regelmatig ronselaars voor de Belgische mijnen te vinden.

foto: Collectie Rijkheyt, Heerlen

121

seerde vervoer op maat per autobus. Je ging 's ochtends vroeg gewoon bij de halte staan. De chauffeur annex werfagent wist welke mijnzetel nog extra personeel kon gebruiken. De busbestuurder kreeg van de mijn per geworven arbeider naar het schijnt 120 gulden. Bij hem kon je ook je verdiende franken in gulden omzetten. Dat leverde de chauffeur-geldwisselaar om de veertien dagen een aardige koerswinst op.

Nu moet gezegd worden dat de arbeidsvoorwaarden destijds in België gunstiger waren dan in de mijnwerkerswereld hier. Afgaande op de standaardlonen kon naar het schijnt een sleper daar evenveel verdienen als een houwer bij ons. Vervoer van en naar de

Tekening uit een artikel uit de 'De Mijnwerker', dat waarschuwt voor de nadelen van het werken in België.
Bron: Collectie SHCL

mijn was kosteloos. Het ouderdomspensioen was goed geregeld; voorzieningen, waarbij geen onderscheid werd gemaakt tussen Belgen, buitenlandse gastarbeiders of grensgangers. De riantе kindertoeelage was helemaal een zegen voor onze grensarbeiders. De Limburgse gezinnen waren toen nog zeer kinderrijk. Zo ontstond na de oorlog een nieuwe trek van Nederlandse pendelaars naar België. De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Limburg waarschuwde al in 1947: 'De Mijnen hebben te kampen met toenemende *desertie* van mijnwerkers die naar de Belgische Mijnen in Luik en de Kempen gaan werken.'¹³ En dan te bedenken dat dit nog maar het begin was.

De grensarbeiders kregen helemaal de wind mee toen in 1949 de koers van de Belgische frank steeg ten opzichte van de gulden. Een jaar later gingen de Belgische mijnwerkerslonen met ongeveer 18 procent omhoog, de invaliditeitsuitkeringen met 30-50 procent. Een volleerd houer verdiende 30 à 34 gulden per dienst. Zo trokken de Belgische kolnmijnen steeds meer kompels uit Nederland aan. Het was nu al zover dat houters met jarenlange ervaring, hier ontslag na-

men om in België te gaan werken. Ook jonge OVS-ers konden de verleiding niet weerstaan. Eind september 1952 waren ruim 1400 Limburgse grensgangers werkzaam in de Belgische mijnen. In de eerste helft van de jaren 1950 bestond maar liefst 10 tot 13 procent van het ondergrondse personeel van de *Puits Marie* in Blegny-Trembleur, *Le Hasard* in Cheratte en de *Quatre-Jean* in Queue-du-Bois uit Nederlandse pendelaars. Ondergronds was het Waals de voertaal, maar de Nederlandse kompels pasten zich wat dat betreft snel aan. Toen in 1953/54 de economische conjunctuur opleefde, nam de trek naar de Luikse mijnen geleidelijk af. Vanaf midden jaren 50 verlegde de pendelstroom zich richting de Duitse mijnen. Alleen in de kolenmijn *La Minerie*, die op de nominatie stond om gesloten te worden, is dat niet te merken. Hier loopt het aantal Nederlandse arbeiders gestaag op van 136 in 1950 via 229 in 1953 naar 373 in 1956. De Nederlanders hebben *La Minerie* tot het einde geholpen. Ze speelden dezelfde rol als de Marokkanen gespeeld hebben in de Nederlandse kolnmijnen: zorgen dat er in de nadagen nog geproduceerd kan worden. In 1957 valt het doek en wordt *La Minerie* in vier jaar afgebouwd.

De mijnpolitie in actie en arbeidsomstandigheden

De mijnwerkgevers moesten onder ogen zien dat steeds meer kompels de grens overgingen. De mijnpolitie ging de gangen na van mijnwerkers die ontslag hadden genomen. Als vast kwam te staan dat ze bij Belgische mijnen werkzaam waren, werd gekeken of de pendelaar een woning van het bedrijf had gehuurd. Zo ja, dan werd het huurcontract beëindigd. Verder werd op de personeelskaart van de mijnwerker een aantekening gemaakt dat hij niet meer terug in dienst mocht komen.

Er werd ook opgetreden tegen wervingsagenten die werkten voor de Luikse mijnen. De mijnpolitie was er bijzonder op gebrand

Het Belgische arbeidsbureau lonkte in de bloeitijd van de mijnen met hoge lonen en premies koempels naar het Luikse en Kempische kolenbekken.

foto: Collectie SHCL

ronselaars te betrappen op overtreding van de Arbeidsbemiddelingswet. Op een zondagochtend in september 1951 trof een politieambte van Oranje-Nassaumijnen in de zaal van café De Bie maar liefst 200 geïnteresseerden aan, van wie 70 zich ter plekke aanmeldden voor werk in Luik, bij de mijn *Gosson*. 's Anderen daags maakte hij proces-verbaal op van de bijeenkomst, waarna twee werfagenten, een ex-mijnwerker [Jan van Bommel] uit Heerlen en een caféhouder uit Beek zich voor het Heerlense kantongerecht moesten verantwoorden. De ronselpraktijken leverde het duo een aardige cent op, naar het schijnt 200 à 300 gulden per maand.¹⁴

De Limburgse kolenproducenten vonden de vakbonden aan hun zijde in hun pogin-

gen om de trek van mijnwerkers naar België te ontmoedigen. *De Mijnwerker*, spreekbuis van de Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond, waarschuwde in 1950 zijn leden ervoor dat de Belgische mijnen praktisch geen waarde hechtten aan veiligheid, zodat de kans op een ongeval groot was. De kompels uit Nederland verbaasden zich over de verouderde uitrusting en werkomstandigheden in de Luikse mijnen. Zij konden niet rechtop staan in de liftkooi, ondergronds werd nog gebruik gemaakt van paardentractie. Christiaan Deswijzen, die van 1949 tot 1962 pendelde tussen zijn woonplaats Bocholtz en de mijn in Cheratte, herinnerde zich: 'De Luikse mijnen waren hopeloos ouderwets. Ik dacht, hier blijf je kapot. Ik wist niet wat ik zag toen ik de eerste keer uit de liftkooi stapte. Daar in Cheratte hadden ze nog paarden ondergronds. Stempels hadden ze niet, alleen houten stutten, die je zelf moest zagen. Maar ik verdiende geld als water'.

Maar nog meer dan over de veiligheid kwamen er bij de Bond klachten binnen over de uitvoering van de sociale zekerheid. Grensgangers kwamen er al gauw achter dat de Belgische sociale wetgeving heel anders in elkaar stak dan de Nederlandse. Veel grensarbeiders hadden hulp nodig van hun vakbonden toen ze verstrikt raakten in een doolhof van regelingen. In de Waalse mijnen braken geregeld [wilde] stakingen uit en dan kwam je als buitenlander moeilijk aan een uitkering uit de weerstandskassen. Soms hadden grenspendelaars zich niet tijdig gerealiseerd dat de woning die ze van de mijn of van woningcorporatie Thuis Best gehuurd hadden, ontruimd moest worden, zodra ze uit dienst traden.

In de regionale pers kregen vooral klachten over de uitbetaling van het loon aandacht. 'Nederlanders komen bedrogen uit in de Belgische mijnen', kopte het *Limburgsch Dagblad* op 22 november 1950. In het loonzakje zat nog niet de helft van het beloofde bedrag. Minder tendentieus was een artikel in het blad van de Nederlandse R.K. Mijnwerkersbond. De Bond moest erkennen: de vrije

uitwisseling van arbeidskrachten was in overeenstemming met de Beneluxgedachte, het ideaal om van België, Nederland en Luxemburg een economische unie te maken. Voor sommige categorieën was werk in België een uitkomst, maar de Bond vond het nodig 'onze bonafide mijnwerkers ernstig te waarschuwen tegen onbezonnen stappen ... Men bezinne zich, eer men er aan begint'.

Samengevat de Nederlandse arbeider die het beroep van mijnwerker uitoefende kon na de oorlog in Luik hoge lonen verdienen. Dit gold trouwens ook voor de metaalarbeiders en bouwvakkers. Hij diende echter bereid te zijn hard te werken, lange dagen te maken en risico's voor lief te nemen. Door de

trek naar België werden arbeidskrachten aan Zuid-Limburg onttrokken, waaraan het bedrijfsleven dringend behoefte had. Het waren niet alleen schoolverlaters die uitweken naar de Luikse mijnen. Er waren ook mannen van middelbare leeftijd met jarenlange ervaring in het mijnbedrijf. Er zijn wel een paar aanwijzingen dat de Luikse arbeidsmarkt een uitkomst was voor arbeiders met een vlekje, lieden van uiteenlopende pluimage die uitgesloten werden van de Nederlandse arbeidsmarkt, maar dit is niet het algemene beeld.

* Dr. Willibrord Rutten is historicus en wetenschappelijk medewerker bij het Sociaal Historisch Centrum in Limburg te Maastricht.

Noten

1. De pendel was Limburgs beste exportartikel in de moeilijke jaren die volgden op de mijnsluiting. Dr. SOPHIE BOUWENS beschrijft in haar proefschrift *Over de streep. Grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland, 1958-2001*. Maaslandse Monografieën 71 [Hilversum 2008] hoe de pendel naar Duitsland zich heeft ontwikkeld vanaf het begin van de EEG in 1958 tot de komst van de euro in 2002.
2. De regelingen worden gedetailleerd beschreven door ALBERT MARTENS, *25 jaar wegwerparbeiders. Het Belgisch immigratiebeleid na 1945* [Leuven 1974].
3. H. DUURSMA en H.D. HONDIUS, *Inventaris van de archieven van de Algemeene Bond van Christelijke Mijnwerkers in Nederland te Heerlen (1908-1940) en de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond (NKMB) en voorgangerte Heerlen (1907-1975)* [Maastricht 2004].
4. SHCL, EAN 65, Archief NKMB, inv.nr. 857-858: Stukken betreffende leden, die werkzaam zijn in Belgische mijnen, 1949-1968.
5. Het archief wordt bewaard door het *Institut d'Histoire Ouvrière, Economique et Sociale* [IHOES] in Jemeppe-sur-Meuse, gem. Seraing.
6. JACQUES GILLEN, 'L'histoire de l'immigration vue à travers les archives du Fonds National de Recherche des Ouvriers Mineurs', in: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 3 [1998], 38-45.
7. Vóór 1950 wordt sporadisch vermeld of de mijnwerker een pendelaar uit Nederland is, met opmerkingen als: vient de Hollande, 1e poste dans les mines, 1e emploi.
8. *Le patrimoine industriel et sa reconversion. Wallonie - Bruxelles* [z.p. 1987], 49.
9. E.C.M. FLERÉ en L.M.A. LUCAS, *Onderzoek naar de arbeidssituatie van mannen uit probleemgezinnen te Maastricht: Beschrijvend-exploratief onderzoek naar de inschakeling in het arbeidsproces [in de periode 1950 - 1960] van 80 werknemers, hoofden van probleemgezinnen, die zijn opgenomen in een woonschool te Maastricht* [Maastricht 1966]. In januari 1956 bedroeg de totale uitgaande pendel vanuit Limburg naar België 2679 mannen [en 269 vrouwen]. Zij kwamen vooral uit Maastricht en het Heuvelland. Tegenover de uitgaande pendel stond een inkomende pendel van 1791 mannen en 520 vrouwen.
10. Interview auteur in maart 2004 met dhr. Sjeng Frijns, van ca. 1945-1960 grenspendelaar tussen Maastricht en Luik.
11. Vervangingsindex berekend door drs. Serge Langeweg op basis van SHCL, Doc. 7: Demografische gegevens van de provincie Limburg.
12. PAUL CULOT, 'La question sociale dans les exploitations minières', in: *Centenaire de l'Association des Ingénieurs sortis de l'Ecole de Liège*. Congrès 1947. Section mines [Liège 1947], 49-59, aldaar 55.
13. SHCL, Collectie arbeidsmarktbeschrijvingen.
14. *Limburgsch Dagblad*, 22 januari 1952.
15. Interview auteur maart 2005 met Chr. Deswzen [Bocholtz].

Limburg en de mijn: een bekering

DOOR JOS PERRY*¹

Het gebeurde in 1909, precies honderd jaar geleden. Op een kwade dag viel een mijnwerker, op weg naar zijn werk in de mijn in Alsdorf, van het overvolle trambalkon. De man bleef zijn leven lang invalide. Hij kon zijn beroep niet meer uitoefenen. Hij deugde alleen nog maar voor slecht betaalde karweitjes: zoals toezicht houden op huizen die in aanbouw waren, vanuit een bouwkeet. En dat met veertien kinderen.

Zijn kinderen groeiden op. Er moest geld worden verdiend. Op hun beurt gingen zes van zijn zoons de mijn in. De man die van het trambalkon viel heette Dohmen. Een van die zes mijnwerkerszoons heette Frans: Frans Dohmen. Later werd hij vakbondsleider. En kreeg de bijnaam 'de keizer van Limburg'.

De mijn als indringer

Frans Dohmen wilde niet naar de mijn. Op zijn veertiende jaar probeerde hij stucadoor te worden. Dat mislukte: zijn huid verdroeg de ongebluste kalk niet. Alleen de mijn bleef over. Ellendig genoeg. 'Ik was eigenlijk bang. Ik had angst om in dat aardse hol te kruipen', zegt hij letterlijk. Hij ging de mijn in omdat hij geen andere keus had. Er was geen alternatief. Dat alternatief kwam er voor hem pas vijftien jaar later: toen hij een betaalde functie bij de vakbond kon krijgen.

Een belangrijk deel van Frans Dohmens levenswerk zou erin bestaan dat hij als vakbondsleider de mijnsluitingen bevorderde. Wonderlijke paradox: dezelfde man die jarenlang de belichaming was van het mijnwerkersbelang, werd voorvechter van de liquidatie van het mijnbedrijf en daarmee van het mijnwerkersberoep.

Een kwestie van sociaal-economische calculatie? Dat ook; maar dat niet alleen. Zijn afkeer van de mijn en het mijnwerkersberoep is hij eigenlijk nooit echt kwijtgeraakt. Zijn kijk erop is gestempeld door de jaren dat hij zijn entree in het bedrijf maakte en er zijn eerste ervaringen opdeed: de tijd vóór 1930.

Het is boeiend je te verdiepen in levensverhalen en ervaringen van mannen van Dohmens generatie die in dezelfde tijd als hij korter of langer ondergronds werkten. Wat opvalt is, dat het vaak geen blijvers waren. Op jonge leeftijd keerden ze het mijnbedrijf de rug toe. De jaren 1900-1930 stonden in het teken van ongedurigheid en traditieloosheid. De mijn was een indringer, opgebouwd met het zweet en bloed van indringers, nieuwkomers: gelegenheidsarbeiders, seizoensarbeiders, pendelaars en migranten.

De waardering voor het mijnwerkersberoep was volgens priester-socioloog Dieteren ongeveer even gering als die voor de Oostganger of koloniaal.

Zeker de autochtone Limburgers stonden gereserveerd tegenover de mijnarbeid, vooral de arbeid ondergronds. Zij gingen pas de mijn in als er geen alternatief was. Bovendien werd vaak van baan gewisseld. De mijnen kampten met een enorm personeelsverloop. Het hoge percentage ongehuwden, vooral ondergronds, bevestigt een beeld dat oprijst uit romans en egodocumenten, uit kranten en sociologische studies: van een traditie viel in de jaren tussen 1900 en 1930 nog weinig te bespeuren.

Frans Dohmen [1910-1991] werd 1 januari 1940 gesalarieerd bestuurder van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond. In het najaar van 1944 werd hij voorzitter van de bond en dat bleef hij tot 1971 toen de bond opging in de Industriebond FNV. foto: Continium - Discovery Center Kerkrade

Bouwen aan een traditie

De mijnen hebben echter wel degelijk hun best gedaan een traditie te *scheppen*. Ze hadden daar alle belang bij. Een machtig middel waren de arbeidsvoorwaarden. Het loon van een mijnwerker was, zeker als je het omrekenet per uur, beter dan dat van een boerenknecht. Waar het om ging was een honkvaste mijnwerkersbevolking te scheppen. Daartoe was nog een ander instrument essentieel: de huisvesting. Hoezeer de mijnbedrijven daarvan doordrongen waren, blijkt uit de aantallen arbeiderswoningen die zij lieten bouwen. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog beschikten de Staatsmijnen al over ruim 200 arbeiderswoningen, de Oranje-Nassaumijnen zelfs over een kleine 700.

Wie een huis had, kon trouwen en een gezin

stichten. Huisvesting was een cruciale voorwaarde voor het verkrijgen van een stabiele mijnwerkersbevolking, opgebouwd uit vaders en zonen, verzorgd door moeders en dochters. Behalve de mijndirecties waren ook medici en zielzorgers in de streek zich dat terdege bewust. Maar wat men ook ondernam om een honkvaste, loyale en vakbekwame stam van personeel op te bouwen, tot 1930 bleef het een komen en gaan.

Pas de crisis van de jaren dertig versterkte de positie van de mijndirecties op de arbeidsmarkt. Voor het eerst waren zij in de gelegenheid om te selecteren. Het aanbod was groter dan de vraag. Zij maakten hiervan gebruik door zoveel mogelijk alle arbeiders te weren die oud waren of ziek, 'simulant', ongeschikt, brutaal, communist, enzovoort. De keuringsnormen werden strenger. Buitenlanders kon-

den alleen blijven als ze over onmisbare vakbekwaamheid beschikten. Doel was het vormen van een stabiele, autochtone mijnwerkersstand, waarin men als vanzelfsprekend van vader op zoon in de mijn bleef werken.

Niet alleen het personeelsbeleid werd hierop afgestemd, ook de manier waarop het mijnbedrijf zich presenteerde aan het Limburgse en Nederlandse publiek. De beeldvorming werd steeds meer een zaak van doelbewuste beïnvloeding. In die beeldvorming speelden noties als 'geschiedenis' en 'traditie' een belangrijke rol. Wat we in de Nederlandse mijnstreek zien gebeuren – in de jaren dertig incidenteel, na 1945 systematischer – lijkt op wat eerder in Duitsland gebeurd was. Hoger opgeleide personen, meer of minder rechtstreeks betrokken bij het mijnbedrijf, gingen het bedrijf als het ware decoreren. Ze hingen er guirlandes omheen van cultuur, folklore en traditie. 'Black is beautiful'!

Denk aan een boek als *Mijnwerkersfolklore*

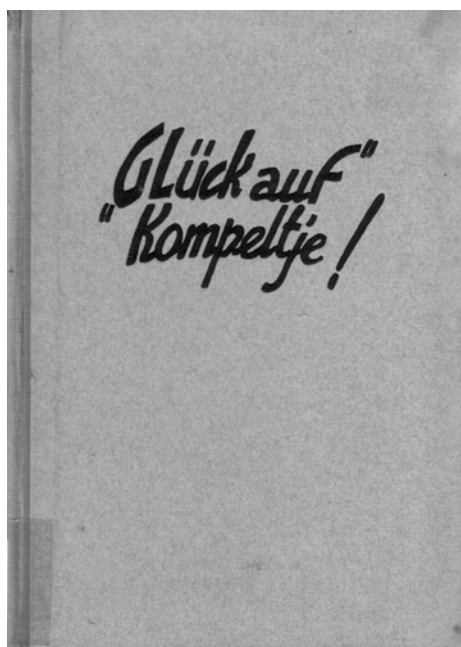
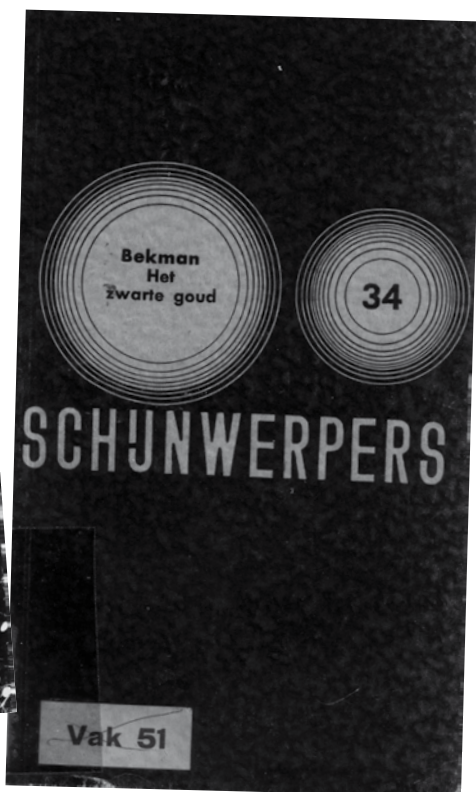
in Limburg. Daarin werd voor het eerst uitgebreid aandacht besteed aan de eigen cultuur van arbeiders in de mijnindustrie. Auteur was Gerard Lemmens, beampte aan de Oranje-Nassaumijnen. Was de aandacht voor regionale volkscultuur, sagen, dialecten en folklore tot dan toe steeds op boeren gericht, Lemmens keek nu voor het eerst met dezelfde blik naar de mijnwerkers.

Dat deed ook Bernard Bekman, schrijver van *De boom en zijn vruchten* en *Uit het land van het zwarte goud*. Net als Lemmens wilde Bekman de mijn, dat angstaanjagende Fremdkörper, temmen en integreren in het oude, gemoedelijke, vrome Limburg.

En dan was er de priester-dichter Jacques Schreurs. Anders dan Lemmens en Bekman was hij niet bij de mijnen in dienst. Toch past hij in dit rijtje. Zijn boek *Mijn moeder Elisabeth – roman uit de mijnwerkerswereld* draait om een zoon uit 'een overoud mijnwerkersgeslacht'. Schreurs benadrukt de traditie, spreekt van een mijnwerkersras, van de hoge status

Een van de vele karakteristieke mijnwerkerswoningen die de Oranje-Nassaumijnen voor de mijnwerkersgezinnen bouwden. foto: Continium - Discovery Center Kerkrade

Romantiserende literatuur??

Bron: Bibliotheek Rijkshet, Heerlen

die het mijnwerkersberoep vroeger had, noemt het de natuurlijkste zaak dat de mannen van vader op zoon in de mijn werken en voert de lezer terug naar het begin van de twaalfde eeuw.

Nog dieper in het verleden dook Bèr Hollewijn, cultureel medewerker van het mijnbedrijf. In 1952 publiceerde hij *Brandende aarde*: al weer een roman die in het teken staat van traditie en verknochtheid aan het beroep. Hetzelfde geldt voor boeken als *Knokenflip* van G. Nolting; en *Glück auf, Kompeltje!* van Willem Capel.

Invloedrijke publicisten die met hun werk tientallen jaren lang hun stempel drukten op het beeld van het bedrijf waren Paul Frische, sinds 1953 chef voorlichtingsdienst van de Staatsmijnen, en mijndirecteur C.E.P.M. Raedts. En niet te vergeten Bertus Aafjes, die in *Het Troje van het Carboon* de kolenwinning omsmeedde tot een heldendicht.

Glück auf!

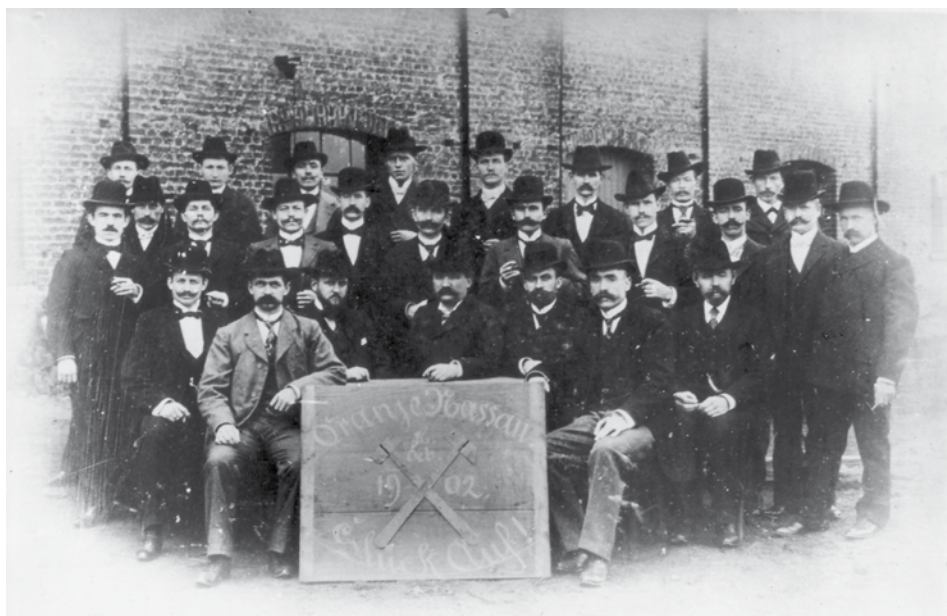
Traditie moest worden gemaakt, want zo heel veel bestaande traditie waarop men kon terugrijpen, was er niet. Een moeilijkheid speciaal in de jaren na 1945 was, dat het beetje traditie dat in de Limburgse mijnbouw aangetroffen werd, grotendeels Duits van origine was. Zoals de mijnwerkersgroet 'Glück auf!'

Het gebruik van deze groet werd na de oorlog problematisch. Volgens sommigen waren wij Nederlanders het aan de eer van de gevallen vrijheidsstrijders verplicht, 'onze taal niet te bezoedelen met Duitse uitdrukkingen!' De aloude mijnwerkersgroet werd nu plotsklaps beschouwd als 'moffrikaansch'. Serieuze pogingen werden gedaan hem af te schaffen en te vervangen door iets passenders; iets dat niet zo Duits klonk.

Er werden allerlei alternatieven voorgesteld, niet alleen in het Limburgs dialect [Good op, Good heem] en in het Nederlands [Goeden dag, Hallo vriend, Veel geluk], maar ook in het Engels, de taal der bevrijders: 'Hal-

lo boy!', of 'Good luck!' Iemand suggereerde Glück auf te vervangen door een vertaling die zo dicht mogelijk bij het origineel bleef: 'Geluk op'. Argumentatie: 'Dit is zuiver Nederlands, klinkt niet slecht in ons dialect, de Belgen verstaan het ook...' Weer iemand anders kwam op de proppen met het alternatief 'Hey Baberiba'. Maar dit ging menigeeën te ver. Een ondergronder van de Oranje Nassau III vond het 'diep treurig' dat men het mijnwerkersgilde bij elk beschaafd mens in discrediet bracht 'door een negergroet'.

Onder degenen die zich in de discussie mengden en pleitten voor het behoud van Glück auf!, waren nogal wat gepensioneerden. 'Wij hebben deze mooie groet van onze vaders overgeërfd', aldus een mijnwerker. Misschien was dat wel het doorslaggevende argument. De erfenis was toch al zo mager. Wie weinig erfstukken heeft, is daar extra zuinig op. Tenslotte bleef dan ook alles bij het oude. De afschaffing van 'Glück auf!' ging niet door. Men wilde de ouderen niet voor het hoofd stoten, er was geen pakkend alternatief, en de

Zo oud als de mijnen is de Duitstalige mijnwerkersgroet, zoals te zien op deze foto. Een poging tot afschaffen ervan na de Tweede Wereldoorlog mislukte dan ook. Foto: Collectie Rijkshet, Heerlen

groet was nu eenmaal een van de weinige onbetwist 'echte' mijnwerkerstradities. Dat die Duits was, moest dan maar op de koop toe genomen worden. Tenslotte spraken niet alleen de Duitsers Duits maar ook Oostenrijkers, Zwitsers en Elzassers.

Het bedrijfstijdschrift *Steenkool* dat van 1945 tot 1955 verscheen, maakte veel werk van dergelijke al dan niet 'oeroude' tradities, van geschiedenis en folkore. En van jubilea! Keer op keer trof de lezer familiefoto's aan die aanschouwelijk moesten maken hoezeer het mijnwerkersvak in Limburg ingeburgerd was, hoezeer het een traditie geworden was, die als vanzelfsprekend werd doorgegeven van vader op zoon – ja, van vader op liefst zoveel mogelijk zoons. Wat was verheffender dan een groepsportret van de vier gebroeders Schetgens van de Domaniale te Kerkrade, met in totaal 149 dienstjaren! Of een foto van die drie kloeke mannen die bij de Hendrik werkten: vader, zoon en kleinzoon, drie generaties mijnwerkers, allemaal werkend op de Hendrik – en laat ze nu ook nog eens alle drie Hendrik hétén!

'Rasechte mijnwerkersgeslachten', daarvan konden er eigenlijk nooit genoeg in het zonnetje worden gezet. Zij leken het tastbare bewijs te vormen van de claim van Hollewijn en zoveel anderen die de streek én de mijnen een goed hart toedroegen: dat Limburg kon bogen op een echt 'mijnwerkersras'.

Afkeer van de mijn maakte plaats voor trots op de mijn. Limburg en de mijn omarmden elkaar. Een hoogtepunt van die tedere gevoelens bracht het jaar 1952, waarin de Staatsmijnen hun gouden jubileum vierden.

Het jubeljaar

In één weekend trokken maar liefst vier optochten door de verschillende mijncentra; op zaterdagmiddag 10 mei door Geleen en Brunssum, op zondagmiddag 11 mei door Heerlen en Hoensbroek-Treebeek. De optocht die 's zaterdags door Geleen trok, onder het motto 'Limburg Kolenland', was volgens

Echte mijnwerkers waren de acht broers Peeters. De oudste vierde zijn zilveren jubileum op de Staatsmijn Emma en zit tussen zijn twee zonen.

Bron: *Steenkool* 1947

een van de persverslagen 'de grootste – en duurste – ooit in Nederland gehouden'.

Als trekkrachten fungeerden auto's, tractoren, soms zelfs koeien, maar vooral paarden. In de uren voordat de optochten van start gingen leek het of Limburg een volksverhuizing van viervoeters beleefde. Boerenknechten trokken met honderden hengsten en merries naar de mijncentra om de optochten van de nodige paardenkrachten te voorzien.

Alleen al in Geleen werden 45 trek- en 25 rijpaarden geteld, 2000 figuranten, 800 historische costuums, 10 muziekcorpsen, 31 grote praalwagens, 20 kleine praalwagens, 20 jeeps, 8 tractoren en 1 locomotief [gratis uitgeleend

door de NS]; de Geleense optocht was dan ook 3½ kilometer lang.

Het moest een spektakel van hoog niveau en grote allure worden – en dat werd het. De regie was in handen van Joris Diels, een coryfee in de toenmalige theaterwereld. Daarbij werd Diels geassisteerd door vijf hulpregisseurs, die zelf ieder weer een stuk of vijftien begeleiders hadden. Voor de onderlinge communicatie was de aanschaf van een ‘talkie walkie’ [sic] overwogen, maar vanwege de hoge kosten zag men daarvan af. Voor kostuums en grimering zorgde een firma in Amsterdam. Verder werd alles zo veel mogelijk door eigen mensen gedaan. Tal van subcommissies waren in de weer; de een studeerde op

de route, de andere nam de maten voor de costuums, enzovoort.

De optochten hadden het karakter van een geschiedenisboek. Herauten te paard, in middeleeuwse klederdracht, zorgden met luid bazuingeschal voor een ouverture. Daarna volgden wagens en groepen over onderwerpen als ‘Limburg in de Oudheid’, ‘Komst van het Christendom’, ‘De ontdekking van de steenkool’, ‘Bokkenrijders’.

Continuïteit, een zinvol verband tussen verleden, heden en toekomst, was het leitmotif in alle vier de optochten. Het was ook de rode draad in de door Joris Diels geregisseerde toneelvoorstelling ‘Barbara’ van de speelgroep Limburg. Auteur van deze ‘mijnwerkersle-

Een van de praalwagens die in de lange jubileumoptocht van Staatsmijnen op 10 mei 1952 door de straten van Geleen trok. foto: Centraal Archief DSM

Kort na de oorlog schreef Heerlenaar Piet Malherbe het toneelstuk 'Kompelseer'. Het publiek genoot, maar had het stuk liever in het dialect gezien. Bron: Steenkool 1951

gende in vier bedrijven met proloog' was ene Ed. Solinger. Achter dit pseudoniem gingen B. Bekman en P. Frische schuil, beide werkzaam bij de Voorlichtingsdienst van de Staatsmijnen. Curieus als je bedenkt dat de voorstelling gepresenteerd werd als geschenk van de Culturele Raad Limburg aan het jubilerende bedrijf. Sigaar uit eigen doos!

Met deze 'Barbara' wilde de speelgroep Limburg 'een culturele uiting van eigen bodem' presenteren, een 'modern' spel, met als thema 'de oude verbondenheid van ons Limburgse volk met het ambacht aan de "kool"'. De proloog ['De vreugde om de mijn'] bevatte zinnen als:

*Dit zwart en donker van de mijn
is de gestolde pracht van woud en zon
die eeuwen her dit lieve land omgloeiden
met licht en kleur.
Zou in dit duister dan geen vreugde
kunnen zijn?*

Behalve deze hooggestemde 'Barbara' kreeg de directie der Staatsmijnen nog een tweede

toneelvoorstelling aangeboden: 'Mensen', geschreven en geredigeerd door de al genoemde Bèr Hollewijn. De oude boer in dit spel heeft moeite met de nieuwe tijd en de mijnen, maar 'terwille van het geluk zijner kinderen' verzoent hij zich er tenslotte mee. Het stuk wilde een hulde zijn aan de mannen van hoog tot laag 'die in 50 jaar van Limburg een der mooiste mijnbekkens van de wereld hebben gemaakt', zoals de programmatoelichting meldt.

In een derde toneelstuk, 'Ik kies een mijnwerker' van Emm. Franck, wordt de dochter van een gewezen zakenman verliefd op een mijnwerker. Het levert spanning op met haar vader, die een heel andere toekomst voor haar wenst. Toch krijgt alles een happy end, dankzij haar volharding in de liefde en hun Godsvertrouwen.

Ook de KRO leverde zijn bijdrage aan het gouden jubileum van de Staatsmijnen met een hoorspel getiteld 'Zij kennen dag noch uur'. Auteur was Tom Bouws, de regie voerde Willem Tollenaar. Het hoorspel speelt zich af in het gezin van een Limburgse mijnwerker, Kusters genaamd. Weer is de apotheose een

bekering: nu niet van de vader, maar van de zoon. Na de oorlog vertrok hij naar het buitenland. De berichten over de jubileumfeesten brengen hem letterlijk en figuurlijk weer thuis. Aan het eind van het hoorspel bekend de zoon: 'Ik heb de koel verraden, toen ik er vandoor ging [...]. Je maakt je niet ongestraft los van de plek, waar je geboren bent [...]. Ik heb ze weer gezien, de Emma, de Oranje Nassau III en daarachter de Hendrik [...], de huizen van hen, die een etmaal verdelen in drie sjichten en daarop hun leven instellen, dat God eens zal afsluiten op Zijn dag en uur. En die weten, dat 't zo alleen goed kan zijn.'

Het was alles pure euforie wat de klok sloeg. De boerenzoons en boerendochters van voorheen waren mijnwerkers en mijnwerkersvrouwen geworden en niets leek wenselijker, natuurlijker, ja eeuwiger dan dat. Limburg kolenland! Groot was de geestdrift toen minister Van den Brink in zijn jubileumspeech onthulde dat er vanuit Heerlen met de koningin was getelefoneerd en dat de geplande, vijfde mijnzetel in Vlodrop 'op verzoek van Hare Majesteit de Staatsmijn Beatrix zal worden genoemd'.

Slechts een enkeling toonde reserves. Interessant in zijn ambivalentie is de houding van de dichter-publicist Paul Haimon. Voor een galaconcert door het Muziekcorps van de Staatsmijn Maurits met groot koor leverde hij zelf teksten voor variaties op Verdi's Triumfmars en het Glückauflied. Intussen moet Haimon ietwat overvoerd zijn geraakt door alle 'panegyriek'. In zijn bespreking van Hollewijns toneelstuk *Mensen* signaleerde hij een merkwaardige omkering in de beeldvorming. De éne overdrijving – die van de tegenstanders van de mijnbouw – had plaats gemaakt voor de andere: die van wat Haimon noemde 'de pro-lieden'. Van pro naar propaganda was het maar een kleine stap. Zó ver gingen de 'pro-lieden' in hun lofzangen op de mijn, dat ze een 'verkapt soort ronselaars' leken. De 'pro-lieden' waren in 1952 talrijk. Desondanks leek het ideaal van consensus nooit eerder zo dicht bij verwezenlijking.

Conclusie

En toch. De titel van mijn verhaal, 'Limburg en de mijn: een bekering', is niet helemaal compleet. Er moet een vraagteken achter. Of misschien moet dat woord bekering eruit. Laten we ervan maken: Limburg en de mijn – een *bekeringsoffensief*.

Als het al gelukt was om in deze streek zo iets als een mijntraditie te scheppen, dan was die traditie een wankel bouwsel. De generatie beampten, publicisten, personeelswerkers en kunstenaars die zich tussen 1930 en 1960 met zoveel liefde en creativiteit heeft ingespannen om het imago van het bedrijf en het beroep te verbeteren, heeft zeker iets bereikt! – maar uiteindelijk bleek het roeien tegen de stroom op. Na 1945 werd de arbeidsmarkt gedifferentieerder, werden de onderwijskansen beter. Eeuwenlang was het vanzelfsprekend dat zonen van handarbeiders zelf ook weer handarbeid gingen verrichten, maar in de twintigste eeuw is die keten doorbroken. Scholing, doorleren en diploma's halen, dat werd het ideaal.

Mijnarbeid ging opnieuw behoren tot de categorie beroepen waarvoor arbeidskrachten uit andere landen moesten worden aangetrokken. Juist in de jaren vijftig liep de belangstelling voor de ondergrondse mijnarbeid terug. Anders dan in Frans Dohmens jonge jaren, waren er nu aantrekkelijker alternatieven. Daarbij speelden de blijvende gezondheidsrisico's van het werk in de mijn een grote rol.

Eind 1974 ging de laatste Nederlandse kolenmijn dicht. Aan het streven een solide inheemse mijnbouwtraditie te scheppen kwam een abrupt einde. 'Limburg kolenland' – motto van de jubileumoptocht in Geleen – bleek niet meer dan een intermezzo. Sommigen hebben dat al vroeg beseft. Het blijkt uit een opmerkelijke uitspraak over de mijnen, gedaan in de jaren twintig: 'Wij scheppen niets blijvends. Met al onze geweldige en geraffineerde machines zijn wij daartoe niet in staat. De natuur [...] drukt onze bouwsels bij het

verstrijken der jaren toe en neemt weer terug, wat wij veroverd hebben.’

Nee, het was niet mgr. Poels die dit zei. Het is een uitspraak, notabene, van een van de toenmalige ‘coming men’ van de Staatsmijnen, hoofdbedrijfsingenieur Chr.Th. Groot-hoff, de latere president-directeur.

Achteraf gezien was de man misschien toch

iets te bescheiden. De mijnen hebben Limburg geopend, niet alleen in de letterlijke, fysieke zin van het woord, ook in mentale zin. En is ook dat niet een erfenis?

**Dr. Jos Perry is als historicus verbonden aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht.*

Noten

1. Bovenstaande tekst is gebaseerd op de volgende artikelen: JOS PERRY, ‘Van vader op zoon’, in: WIEL KUSTERS & JOS PERRY, *Versteende wouden. Mijnen en mijnwerkers in woord en beeld*, Amsterdam [Querido] 1999, pp. 83-96; JOS PERRY, ‘Jubeljaren. Staatsmijnen weerspiegeld in vier jubilea’, in: *Publications de la Société Historique*

et Archéologique dans le Limbourg 134-135 [1998-1999], pp. 7-84 ; JOS PERRY, ‘Limburg kolenland. Een collage van oud en nieuw’, in: AD KNOTTER en WILLIBRORD RUTTEN [red.], *Maakbaar Limburg. De constructie van een samenleving in een eeuw van uitersten*, Maastricht [Sociaal Historisch Centrum voor Limburg] 2000, pp. 65-78.

Tussen Delft en Nijmegen. De Ondergrondse Vakscholen van de Staatsmijnen

DOOR ROB WOLF*¹

Om te beginnen stel ik de geestelijke vader van de OVS voor, Theo Rutten, zoon van de hoofdonderwijzer in Schinnen, die in 1931 in Nijmegen hoogleraar in de 'empirische en toegepaste zielkunde' werd en van 1948 tot 1952 minister van Onderwijs was. Rutten was de wetenschap toegedaan, maar vooral een praktisch ingesteld psycholoog, die de maatschappij van zijn werk wilde laten profiteren. Onder andere op het gebied van de arbeidspsychologie. Als katholiek psycholoog wilde hij de 'kille wetenschap' van het scientific management verzoenen met een meer menselijke benadering waarvoor hij zijn inspiratie bijvoorbeeld uit de encyciek *Rerum Novarum* haalde.² Daarbij richtte hij zich met name op het aankweken van een goede mentaliteit bij de kompels. En – jong geleerd, oud gedaan – daarbij was de karaktervorming van toekomstige mijnwerkers op de OVS essentieel.

Leesjongensopleiding

Sinds eind jaren twintig kenden de Limburgse kolenmijnen leesjongensopleidingen. Jongens van zeventien jaar stonden aan een lopende band, de leesband, waar ze ongerechtigheden als stenen en mijnhout uit de passerende steenkool haalden. Daarnaast genoten ze een jaar lang enig onderwijs: wat rekenen en taal, flink wat mijnbouwkunde en zes uur lichamelijke oefening. Met het oog op het zware ondergrondse werk moesten ze sterk en behendig worden. In de leermijn, een in de steenberg uitgespaard model van een pijler leerden ze om te gaan met handgereedschappen en houten ondersteuning.

In het begin van de oorlog was er veel kritiek op de leesjongensopleiding, vooral omdat ze niet aansloot op de lagere school waar jongens destijds tot hun dertiende of veertiende konden blijven. Ze mochten echter niet voor hun achttiende ondergronds gaan werken, zodat ze pas als ze zeventien waren

tot op de leesjongensopleiding werden toegelaten. De tussenliggende periode was er vaak een van twaalf ambachten, dertien ongelukken, waarin ze in de woorden van een dominee 'uit geestelijk oogpunt' verloren gingen. Katholieke geestelijken en de mijnartsen lieten de werkgeversvereniging van de mijn [de GSL ofwel Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg] weten dat een vakopleiding niet alleen 'een zaak van de mijnen zelf was, maar van belang in verband met de gezondheid naar ziel en lichaam'.

Dit pleidooi sloeg in de eerste plaats aan bij de directie van de Oranje-Nassaumijnen die in 1941 op advies van de eigen bedrijfspsycholoog J. Herold, de Nijmeegse hoogleraar Rutten in de arm namen. Op zijn advies ging de leesjongensopleiding van de Oranje-Nassaumijnen jongens wel meteen na de lagere school toelaten. Ze duurde ook twee keer zo lang als de tegenhanger van de Staatsmijnen, waardoor er veel meer tijd was om de jongens in algemeen vormende vakken als rekenen, taal en aardrijkskunde bij te spijkeren.

Leesjongens bij de Oranje-Nassaumijn II halen in de kolenzeefinrichting met de hand de ongerechtigheden tussen de gedolven steenkool uit. Ca. 1930. foto: Collectie Rijkshoeve, Heerlen

Omdat de leerlingen in intelligentie en leeftijd sterk verschilden, brak de leesjongensopleiding van de Oranje-Nassaumijnen met het klassikale onderwijs. Echt een unieke stap in het beroepsonderwijs dat didactisch doorgaans aan de behoudende hand was. De leerlingen werkten ieder voor zich een takenpakket af dat was samengesteld door het Instituut voor Individueel Onderwijs in Amsterdam, het IVIO. Hier laat Rutten zien dat hij een onderwijsman met kweekschoolachtergrond was. Maar meer nog dan dat was hij iemand die de mentaliteit onder de mijnwerkers wilden veranderen, of zoals het toen heette aan karaktervorming wilde doen. Met als doel dat de jongelui zin in werken kregen en zelfdiscipline ontwikkelden. Ik kom hier dadelijk op terug.

Ik vermoed dat Rutten via zijn goede vriend, de mijnningenieur en politicus Frans Wijffels bij de Staatsmijnen in contact komt met de hoofddirecteur van de Staatsmijnen ir. C. Groothoff. Op diens verzoek schrijft de Nijmeegse hoogleraar in 1942 een *Plan voor een*

vakschool voor ondergrondse mijnwerkers dat de contouren voor de OVS schetst. De school zou drie jaar duren. In het eerste jaar stond de karaktervorming centraal, in het tweede deden de leerlingen werkritme op in het bovengrondse bedrijf en in het derde maakten ze in een leerpijler kennis met de praktijk van het ondergrondse werk.

Na dit rapport is het een paar jaar stil op dit front. Pas na de bevrijding wordt de draad opgepakt.

De opening van de OVS

Twee dingen zijn dan van belang. Er heerst veel sociale onrust in de mijnstreek, terwijl het land om Limburgse kolen schreeuwt. Om de 'noodtoestand op gebied van de kolenvoorziening' te lijf te gaan wordt onder meer het Buitengewoon Mijnbesluit van april 1945 afgekondigd, waarbij de particuliere mijnen onder het Beheer van het Rijk komen. Beheerder werd hoofddirecteur Groothoff van de Staatsmijnen die bijna dictatoriale

In 1945 verzeen als eerste bij de Staatsmijn Hendrik de gebouwen voor de nieuwe OVS-opleiding.
foto: Collectie Rijkheyt, Heerlen

bevoegdheden kreeg. Direct onder hem viel de Centrale Commissie van de Opleiding die alle bedrijfsscholen van de Limburgse mijnen bestuurd. Voorzitters van deze commissie en daarmee feitelijk directeur van de opleidingen waren twee adepten van Rutten, eerst zijn voormalige assistent Willems en vanaf 1947 de pedagoog P.J. Rippe. Dankzij hun positie onder Groothoff hoefden zij niet voor honderd procent rekening te houden met de economische verlangens van de ondergrondse en bovengrondse productiebedrijven, wat hun de kans gaf de OVS helemaal volgens de pedagogische inzichten van Rutten vorm te geven.

Elke mijnzetel kreeg een OVS. Tussen januari en september 1945 openden twaalf scholen hun deuren. Staatsmijn Hendrik beet het spits af. De reden was dat hier een H. Janssen als docent verbonden was aan de leesjongensopleiding. Dit lijkt futiel, maar was essentieel, want Janssen was ook hopman bij de plaatselijke Hoensbroekse verkennerij. Hij haalde een paar houwens die hem geschikt leken,

weg uit het ondergrondse bedrijf, gaf hen een korte cursus verkennerij en installeerde hen tot de eerste jeugdleiders van de OVS. Ik ga nu eerst in op de doelstellingen van de OVS en keer daarna terug naar de jeugdleiders.

Verkennerij

We hebben gezien dat Rutten op de leesjongensopleiding van de Oranje-Nassaumijnen veel nadruk legde op karaktervorming. De vorm waarvoor hij koos, was ontleend aan de scouting ofwel de verkennerij, waarmee de Britse militair Baden Powell in 1907 was begonnen. Deze toch wat verrassend aandoende keuze had twee motieven. Het eerste was de populariteit van de scouting. Omdat de bisschoppen de verkennerij tot 1931 als iets niet-katholieks hadden verboden, was deze vorm van jeugdbeweging in 1945 nog jong. Ze zat vol jeugdig elan dat aan het einde van de oorlog wellicht nog versterkt werd doordat scouting een Engelse, geallieerde achtergrond had.

Als bij de verkennerij werden er bij de OVS-ers insignes op de blauwe overall gespeld.

foto: Collectie SHCL

Die populariteit was belangrijk, want de OVS moest een hoofdrol krijgen in het arbeidsmarktbeleid van de Staatsmijnen. Vanaf de oprichting had zij het ideaal gehad om hun personeel zoveel mogelijk uit de regio te betrekken. De mijnen hadden liever te maken met gezeglijke, katholieke huisvaders met een gezin dan met alleenstaande trekarbeiders uit bijvoorbeeld Oost-Europa die veel sneller tot ontslag of opstandigheid geneigd waren. Hoewel dit ideaal in de eerste kwart eeuw van het bestaan van de mijnen [zo tot 1930] door hun razendsnelle groei onhaalbaar was, bleef het wel bestaan. De Staatsmijnen haalden hun personeel bij voorkeur uit Nederlandse

plattelandsgebieden en bevorderden de gezinsvorming door sociale woningbouw, waar de mannen en hun zoons in hun vrije tijd van hun werk konden bekomen door voetballen, de harmonie en de duivensport.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog met hun grote sociale onrust werd dit ideaal nieuw leven ingeblazen. En daarbij was voor de OVS een belangrijke rol weggelegd. Het streven was in de woorden van Rutten 'een nieuwe mijnwerkersstand die zou ontstaan op de dag waarop hier geen honderden, maar duizenden ex-OVS-ers in de mijnen werkzaam zouden zijn'. Dan zou 'de personeelsbezetting van de Limburgse mijnen vrijwel geheel betrokken worden uit de autochtone bevolking'. Wilde de OVS deze pretenties waarmaken, dan moest ze wel iets hebben dat bij jongens van twaalf tot veertien jaar aansloeg. Dat was dus de verkennerij.

Het tweede motief had te maken met de karaktervorming. De OVS moest haar leerlingen een aantal positieve eigenschappen meegeven. H. Jongmans, een tweede hopman die een belangrijke rol binnen de OVS speelde, noemde in een brochure uit 1948 waarin hij de mijnningenieurs van het belang van de opleiding trachtte te overtuigen, drie doelen. Ten eerste vakmanschap. Ten tweede 'de kweek van jongens die niet neerzien op hun dagelijkse arbeid als een noodzakelijk kwaad, doch met een zekere fierheid hun vakwerk en levensomstandigheden aanvaarden'. Dit was een echte *tour de force* die Jongmans hier voorstond. Ik kom hier verderop in mijn verhaal op terug. Zijn derde doel was 'het ego-centrische van de jongens doorbreken door de goede daad, de hulpvaardigheid te propageren.' Een verkenner werd immers geacht elke dag een goede daad te doen.

Deze karaktervorming was essentieel voor het ondergrondse beroep. In een subsidieaanvraag die de GSL in 1959 bij het ministerie van Onderwijs, Kunsten & Wetenschappen deed, lezen we: 'Het ontwikkelen van de persoonlijkheid en de sociale instelling is zeer belangrijk voor het ondergrondse werk dat door zijn

zwaar en potentieel gevaarlijk karakter verantwoordelijkheidsgevoel, sterke solidariteit en bereidheid tot samenwerking vraagt.' Pedagoog Rippe concretiseerde deze sociale kwalificaties op een in 1952 georganiseerde persconferentie. Hij noemde er zes.

- goede wil [om bij gevaar op zijn post te blijven];
- verantwoordelijkheidsbesef [voor medewerkers en materialen, maar ook voor de doelstellingen van het bedrijf, hoge productie];
- vlot met anderen samenwerken [in de pijler];
- zelfstandig moeilijk en soms gevaarlijk werk te verrichten [bij roofarbeid en afbouw];
- verdraagzaamheid [voorkomen van conflicten];
- doortastendheid [bij gevaar].

Dit is echt heel bijzonder voor een technische opleiding. In een onderzoek dat ik de afgelopen tijd naar de geschiedenis van het hbo in Gelderland heb gedaan, heb ik gemerkt hoe moeilijk het technisch onderwijs het vindt om niet-technische competenties als samenwerken en verantwoordelijkheidsbesef serieus te nemen. Dat gebeurde, zoals we dadelijk zullen zien, ook bij de mijnen, maar nu nog niet, niet zolang het Beheer de OVS in de luwte hield.

Het troepwerk

Het eerste jaar van de OVS was de overgang van de lagere school naar het bedrijf. Net als op de lagere school hadden de leerlingen hier een vast aanspreekpunt. Daar was het de hoofdonderwijzer, hier de jeugdleider. Hij verenigde in zich de leiderschapskwaliteiten van een hopman bij de scouting en de technische handigheid van een houwer.

De jeugdleider is het hart van de opleiding. Hij heeft de jongens zes uur per dag onder zich. In die tijd leert hij hen 'in groepsver-

band ordelijk samen te werken, zich correct te gedragen, op grond van inzicht gezag te aanvaarden en zelfstandig moeilijkheden op te lossen. [...] In het badlokaal let hij op de kleding, de verzorging en het zedelijk gedrag. In de werkplaats leert hij de jongens samen te werken en zuinig op het materiaal te zijn en legt er de basis voor het vakmanschap.' Ze leerden er ook dingen die hen thuis van pas kwam, zoals hun fiets repareren.

Dagelijks geeft de jeugdleider een uur gymnastiekles. Net als op de leesjongensopleiding wordt lichamelijke oefening belangrijk gevonden. De jongens bouwen zo de kracht en behendigheid op die ze in het zware werk ondergronds goed kunnen gebruiken, maar ook hier oefenen ze zich in samenwerking en initiatief nemen. Niet degenen die het beste presteren krijgen de hoogste punten, maar de jongens die samen het beste presteren.

De sociale kant van de OVS komt nergens zo naar voren als in het troepwerk. Een klas heet OVS-troep. Ze heeft net als bij de verkennerij een eigen home of honk. Ze bestaat ook net als bij de scouting uit 24 man die in vier groepen van zes zijn verdeeld. De groepen hebben een zekere hiërarchie in de personen van de leider en assistent-leider. Omdat die functies om de drie maanden rouleren moet iedere jongen hoe verlegen ook zijn leidinggevende capaciteiten oefenen, terwijl ook de meest dominante OVS-ers leren zich in een ondergeschikte positie te schikken. Om de drie maanden leggen de OVS-ers een proef af. Halen ze die, dan maken ze promotie: van nieuweling naar 3^e klasser, naar 2^e en tenslotte naar 1^e klasser.

In 1956 verschijnt de brochure *Jongens in 't blauw* luidt de titel, naar het uniform dat de jongens dragen. Dat uniform trekken ze niet zomaar aan. Daar gaat een officiële installatie aan vooraf.

Ook de OVS-dag begint en eindigt met een ritueel: het hijsen en strijken van de vlag. Tenslotte is er een Wet van de OVS, een soort tien geboden, maar dan ontleend aan de verkennerwet.

Lichamelijke oefening was voor het zware ondergrondse mijnwerk noodzakelijk. Het vormde een vast onderdeel van het dagelijkse programma van de OVS. foto: Continuum - Discovery Center Kerkrade

Twee middagen per week worden de jongens met verkennerij bezig gehouden: speurtochten, planten determineren, knopen leggen, enzovoort. Aan het einde van het jaar gaan ze op kamp. Een, later zelfs twee weken lang kamperen, zelf koken en afwassen, de kampplaats inrichten met een totempaal en verder pionieren, bruggen bouwen, survivaltochten maken. Ook hieraan lagen pedagogische en didactische overwegingen ten grondslag. Het schatten van hoogten, breedten en diepten zal de jongens ondergronds te pas komen, net als de tucht, het doorzettingsvermogen en het zelfvertrouwen dat ze tijdens die weken opdoen.

Projectonderwijs

De proeven die de OVS-leerlingen recht op promotie gaven, legden ze af in schoolvakken als taal, rekenen, natuurkunde, mijnbouwkunde, biologie en godsdienst. Verantwoordelijk voor dit aspect van de OVS was de didacticus C. Souren. Hij organiseerde het

onderwijs in vier leergebieden die bij de leefwereld van de OVS-ers aansloten. Ik heb Souren in 1979 geïnterviewd. Hij vertelde dat hij zich had laten inspireren door de Duitse *Heimatkunde* [onderwijs over de leefwereld] en door wat hij de Amerikaanse projectmethode noemde, een concept van de psycholoog John Dewey. Volgens Dewey kunnen kinderen alleen maar vruchtbaar leren als ze een probleem krijgen voorgeschoteld dat hen tot denken aanzet. Bovendien moet er aanleiding tot handelen zijn, ofwel *learning by doing*. In groepjes van zes man moesten de OVS-ers problemen op gebied van mijnbouwkunde of de levende natuur oplossen.³

In de OVS heeft het projectonderwijs niet echt gefunctioneerd. Ter verklaring werd er verwezen naar wat men 'het lage gehalte' van de jongens noemde en dat de docenten onvoldoende in de methodiek van het projectonderwijs waren geschoold en tenslotte naar het feit dat het centrale theorievak mijnbouwkunde er zich niet voor leende. Deze leraren doceerden, legden uit, en waren op een an-

dere manier vooruitstrevend doordat ze hun leerlingen veel aanschouwelijk onderricht gaven. Met behulp van film, dia's, maquettes en voorwerpen lieten ze hen met de ondergrondse wereld kennismaken.

Grote getallen

De hierboven genoemde brochure *Jongens in 't blauw* was bestemd voor de werving van nieuwe leerlingen. Dat was belangrijk, wilden de mijnen hun Limburgse mijnwerkersstand creëren. Daarom was een deel van het OVS-personeel druk bezig met deze werving waarbij ze zich op de hoogste klas van de lagere school concentreerden. Zij verspreidden brochures, informeerden schoolhoofden, vertoonden gelikte bedrijfsfilms en gingen op huisbezoek. En ze hadden succes, want be-

De OVS-wet

- op mijn eer kan men vertrouwen
- ik wil trouw zijn aan God, ouders, leiders en land
- ik wil vriend zijn voor allen
- ik wil ridderlijk zijn
- ik wil flink de handen uit de mouwen steken
- ik wil spaarzaam zijn
- ik blijf opgewekt onder alle moeilijkheden
- ik wil een goed vakman zijn
- ik wil een beschermer van de natuur zijn
- ik wil gehoorzaam zijn zonder tegen te spreken

gin 1953 telden de OVS'en samen 2737 leerlingen, het absolute maximum. Berekeningen wezen uit dat dit meer dan genoeg was om in de vervangingsbehoefte [13 procent per jaar] te voorzien. Het ideaal van de Limburgse mijnwerkersstand leek binnen handbereik. Dit bleek bijvoorbeeld ook uit een onderzoek

Trotse 'jongens in het blauw' wierven voor de mijnarbeid! foto: Collectie SHCL

Groepje leesjongens van de Staatsmijn Emma met hun leiders, 1938. foto: Collectie Rijkheyt, Heerlen

dat in 1952 op de OVS van de Staatsmijn Wilhelmina werd gedaan. Van de 240 leerlingen was tweederde zoon van een mijnwerker. Van hen werkte weer tachtig procent in de Wilhelmina zelf.

Helemaal maatgevend was dit onderzoek niet. De situatie waarin de Wilhelmina verkeerde, verschilde immers hemelsbreed van de Maurits en de Emma in het noorden van de mijnstreek. Een groot deel van hun personeel woonde in Midden-Limburg en zat dagelijks een paar uur in de bus om heen en weer naar het werk te reizen. Van intrinsieke motivatie laat staan een Limburgse mijnwerkersstand was hier geen sprake. Daar speelde de werving ook op in, maar het was een wankel evenwicht. Het eerste jaar met zijn combinatie van onderwijs, spel en lichte werkzaamheden in de jeugdwerkplaats was geen probleem.

Werk aan leesband

Maar dan kwam het tweede jaar. Kennismaken met het bedrijf en arbeidsritme opdoen heetten de doelen te zijn. In de praktijk

brachten de OVS-ers net als de vooroorlogse leesjongens maanden achter elkaar door aan de leesband. Urenlang stonden ze stenen, hout en ijzer uit de langsstromende kool visen. Daar kon geen loon tegenop. Bovendien had het tweede jaar geen vaste duur. Omdat jongens pas op hun achttiende verjaardag ondergronds mochten werken en het eerste en derde jaar van de OVS exact een jaar duurde, schoof het tweede jaar als een harmonica in en uit elkaar. Als een jongen van veertien jaar en zes maanden zich bij de OVS meldde, moest hij anderhalf jaar aan de leesband staan.

Dat was op zichzelf al een hard gelag, maar helemaal na een leuk eerste jaar. De overgang na dit jaar was dus een berucht afbreukmoment. Aanvankelijk viel het probleem nog mee. De OVS werd bestuurd door de Centrale Commissie van de Opleidingen waar pedagoog Rippe de scepter zwaaide. Ook als de leerlingen in het bedrijf werkten, vielen ze onder gezag van de school. Jeugdleiders hielden toezicht en zorgden ervoor dat de jongens rouleerden en niet te zwaar werden be-

last. 'Praktici uit het bedrijf', zoals dat heette, waren hier niet enthousiast over. In hun ogen werden de OVS-ers teveel in de watten gelegd.

Dit alles veranderde nadat het Beheer in 1949 was opgeheven. De Centrale Commissie van de Opleidingen raakte haar bestuurstaak kwijt, werd omgedoopt tot Centrale Commissie van Toezicht op de Opleidingen en gedevalueerd tot een adviesorgaan. Hoofd-bedrijfsingenieur Ruland verklaarde nu: 'De opleiding is er voor het bedrijf, de directie bepaalt het doel van de opleiding.' De nieuwe situatie werd bevestigd doordat Rippe als hoofd van de opleiding moest plaatsmaken voor een technicus, ir. H.J. Dresen.

Tot 1960 protesteerden de pedagogen en psychologen tegen de gang van zaken in het tweede jaar. Vergeefs! De chefs van de bovengrondse bedrijven waren tevreden over al die goedkope, ongeschoolde jeugdige arbeidskrachten die de OVS hen leverde. Aan de opleiding zelf hechtten deze Delftse ingenieurs ook niet zoveel waarde, want het rendement van ex-OVS-ers was nauwelijks hoger dan dat van mannen die ongeschoold bij de mijn arriveerden en dan de houwersonderwijs volgden.

OVS en de mechanisatie

Deze houding blijkt ook uit de gang van zaken rond het technisch onderwijs. In 1946 voerden de Nederlandse mijnen de gemechaniseerde kolenwinning in, waarbij een kolenschaaf over de lengte van de pijler [vaak meer dan honderd meter] heen en weer ging en zo de kolen lossneed. De kolen vielen op een soort transportband die achter de kolenschaaf stond opgesteld. De invoering van deze techniek ging langzaam, maar tegen 1960 was ongeveer de helft van de pijlers gemechaniseerd. In het programma van de OVS is van deze verandering niets terug te vinden. De leerlingen werden – eenvoudig gezegd – voorbereid op een toekomst waarin ze met afbouwhamers de kool te lijf gingen. In de jeugdwerkplaats leerden ze hoe ze hou-

ten ondersteuningsmateriaal moesten hantieren, terwijl ondergronds slechts bij hoge uitzondering hout werd gebruikt.

Noch de sociale wetenschappers van de opleidingsinstituten, noch de mijningenieurs vonden het nodig deze discrepantie aan te pakken, totdat een vakbondsvertegenwoordiger in 1958 in de Mijnindustrieraad de vraag stelde of de opleiding van de OVS nog wel in overeenstemming was met de mijnbouwtechniek van de toekomst. Directeur Raedts van de Oranje-Nassaumijnen antwoordde namens de werkgevers dat de kwestie inderdaad te weinig aandacht had gekregen. Men ging verder niet in op de achtergronden van een en ander, maar ik concludeer uit deze opmerkingen ten eerste dat opleiding en bedrijf met de ruggen naar elkaar toestonden, ten tweede dat de verantwoordelijken voor de opleiding geen reden zagen om de OVS-ers voor te bereiden op hun toekomst: de gemechaniseerde kolenwinning, en ten derde dat de ondergrondse bedrijven dat geen enkel probleem vonden. Blijkbaar was de OVS als bedrijfsopleiding voor hen geen relevante factor.

Met de reorganisatie van 1960 kregen technische vakken als machineleer, werktuigbouwkunde, elektronica en technisch tekenen de plaats in het curriculum waar ze eigenlijk al een jaar of tien thuishoorden.

Jeugdcultuur en jeugdbeweging

Ook de leerlingen knaagden aan de grondslagen van de OVS. De eerste generaties liepen nog wel warm voor het troepwerk en zijn aan de scouting ontleende rituelen. Dit veranderde in de jaren vijftig. Met als gevolg dat er in 1956 alleen nog een staketsel overeind stond. De jeugdleiders geloofden er net zo min nog in als de jongens zelf. Wat was er aan de hand? De verkennerij was een jeugdbeweging die waarden van de middenklasse uitdroeg: tucht, zelfbeheersing, je best doen. De poging van Rutten om de OVS-ers enthousiast voor hun school en werkkring te maken, was een onderdeel van het burgerlijk bescha-

Regelmatig was er bij Vaalsbroek een kamp voor de jonge OVS-ers voor hun karaktervorming en om hen kameraadschap, discipline en handvaardigheden bij te brengen. foto: Centraal Archief DSM

vingsoffensief uit de eerste helft van de twintigste eeuw dat arbeiders leerde om op vaste tijden te werken en hun loon niet te verdringen, hun vrouwen om gezond te koken en het huis schoon te houden en hun zoons om hun werk niet als een noodzakelijk kwaad te zien, maar het met een zekere fierheid te aanvaarden. Dit is wat ik hierboven de *tour de force* van Jongmans heb genoemd.

Dit burgerlijk beschavingsoffensief stuitte hier op zijn grenzen. Na 1945 bestond er bij politici, kerkelijke leiders en pedagogen grote bezorgdheid over de jeugd die door alle gebeurtenissen van de oorlog, het verlies aan ouderlijk gezag en de dreiging van de atoombom verwilderd was geraakt. In 1949 liet professor Rutten die inmiddels minister van Onderwijs, Kunsten & Wetenschappen was geworden, een uitgebreid onderzoek doen naar deze massajeugd, deze ongeschoolde arbeidersjongeren. Een van de onderzoekers, Lène Dresen-Coenders, schreef dat 'in de beleving van ongeschoolde jongeren geen objectiviteit zat. Ze leefden onmiddellijk mee'.

Dezelfde passage vinden we terug in een rapport dat wederom Rutten in 1956 – hij was na zijn ministerschap opnieuw hoogleraar geworden – over de OVS-ers schreef. Hoewel ze een opleiding volgden, gedroegen ze zich als massajeugd. Ze hadden een grote zucht naar vertier en vermaak en konden die botvieren, omdat ze veel geld hadden – vanaf de eerste OVS-dag verdienden ze wat. Dat geld gebruikten ze niet om te sparen voor later, maar gingen met hun vriendenclub naar de bioscoop of dansen. En als ze al spaarden dan was het voor een bromfiets.

Subsidie

In 1957 gingen de uniformen, de OVS-wet en alles wat er verder aan de verkennerij deed denken, voorgoed in de mottenballen. Het troepwerk zelf hield het nog een paar jaar langer vol. In 1960 werd het geschrapt omdat de GSL rijkssubsidie voor de OVS aanvroeg. Wilde het ministerie tot toekenning daarvan overgaan, dan moest het programma wel aan

de criteria van de Nijverheidsonderwijswet voldoen. Er moest meer algemeen vormend onderwijs komen, een anachronisme als het troepwerk moest verdwijnen, terwijl het bovengrondse productiewerk dat geen enkel onderwijskundig doel diende, helemaal uit den boze was. Hoewel de mijnen tot dan toe weinig van overheidsinvloed hadden willen weten, gaven ze nu in deze jaren van dalende kolenprijzen toe. Het curriculum van de OVS werd drastisch aangepast. Het troepwerk en het bovengrondse productiewerk verdwenen, terwijl het theoretisch onderwijs van tien naar 36% steeg. De OVS werd hiermee ingepast in het Nederlandse onderwijsstelsel. Hadden de mijnen nu nog de keus of ze hun bedrijfsopleiding al dan niet aan de normen van de overheid onderwierpen, de keus hadden ze niet gehad als de OVS langer was blijven bestaan. In 1968 werd namelijk al het beroepsonderwijs opgenomen in de Mammoetwet. Dit heeft de OVS zoals we al weten niet gehaald, want in 1968 vertrokken de laatste leerlingen.

Conclusie

Net als toen ik dertig jaar geleden aan mijn scriptie werkte, vind ik het ook nu een vreemd verhaal. De Staatsmijnen hebben een bedrijfsopleiding in huis, waar ze mooie schoolgebouwen en sportaccommodaties voor neerzetten en meer dan honderd man personeel voor aannemen. En dan doen ze er zo weinig mee.

De ideeën van Rutten waren bepaald niet onzinnig. Samenwerking, verantwoordelijkheidsgevoel, koelbloedigheid en zelfs burgerschap zijn te leren – in ieder geval tot op zekere hoogte. Misschien was de verkennerij niet de meest geschikte manier om half- of ongeschoolde jongens te vormen, maar toen dat bleek heeft niemand de moeite genomen een wel passende methodiek te vinden.

Nadat de OVS-ers in hun eerste jaar allerlei relevante sociale kwalificaties hebben geleerd, verdwijnen ze voor een jaar naar het bovengrondse bedrijf waar ze net als de le jongens van voor de oorlog als goedkope ar-

De leermijn in de steenberg van de Oranje-Nassaumijn III te Heerlerheide. foto: Collectie Rijkshet

beidskrachten worden ingezet en alles wat de jeugdleiders hen in het eerste jaar hebben bijgebracht weer afleren.

Het is met dit al niet vreemd dat de chefs van de ondergrondse bedrijven weinig verschil zien tussen de OVS-ers en anderen die zonder vooropleiding in de mijn afdalen.

Ik vraag me eerlijk gezegd af waarom de Staatsmijnen na afloop van het Beheer de OVS niet hebben opgedoekt en in plaats daarvan de leesjongensopleiding nieuw leven hebben ingeblazen. Is het vanwege de investe-

ringen of de arbeidsplaatsen van de jeugdleiders en leerkrachten? Dat geloof ik niet.

Misschien had de keuze voor de OVS toch te maken met de wervende kracht die ervan uitging waardoor duizenden jongens mijnwaarts togen. Dat er een hoop onderweg afvielen, was niet zo'n probleem omdat ze de mijn nu kenden en zich wellicht een jaar of tien later opnieuw zouden melden.

**Drs. Rob Wolf is freelance historicus, schrijver en archivaris.*

Noten

1. Dit artikel is een bewerking van de lezing op 15 mei 2009 in Heerlen. De informatie is ontleend aan mijn doctoraalscriptie *Mijnbouw, Techniek en Onderwijs* [Katholieke Universiteit Nijmegen 1979]. Omdat het archief van Staatsmijnen dat de belangrijkste bron voor het toenmalige onderzoek was, sindsdien is geïnventariseerd, is het onmogelijk om naar de originele vindplaatsen te verwijzen.
2. P. VAN DER HEIDEN, *In de schaduw van de Mammoet. Het onderwijsbeleid van minster F.J.Th. Rutten (1948-1952)* [Zutphen 2004], p. 24
3. Dit is een hoogst actueel principe dat bijvoorbeeld de grondslag vormt van het competentiegericht onderwijs waarover nu in het mbo zoveel te doen is.

De Nederlandse mijnondernemingen en het silicosevraagstuk

DOOR ERIC VAN ROYEN*

Een onderwerp dat in het mijnwerkersleven altijd een belangrijke en ook droevige rol heeft gespeeld is: silicose of stoflongen. In mijn bijdrage wil ik een vaak geuite beschuldiging als uitgangspunt nemen, namelijk dat de mijnondernemingen de kwestie gebagatelliseerd en toegedekt hebben. De vraag of dit zo is, wil ik beantwoorden aan de hand van de opstelling van de mijndirecties in de jaren dertig van de vorige eeuw ten aanzien van de erkenning van silicose als beroepsziekte van mijnwerkers. Daarbij spelen niet alleen juridische en verzekeringstechnische aspecten een rol, maar ook medische, productietechnische en, bovenal, financiële.

Wat zijn stoflongen?

Silicose wordt ook wel aangeduid met de term stoflongen, mijnwerkerslongen of kortweg 'sjtöb'. Eigenlijk valt de term silicose in de medisch wetenschappelijke betekenis niet geheel samen met de andere termen, zoals we zo meteen zullen zien.

Silicose behoort tot de pneumoconiosen, dat is een medische verzamelterm van longziekten die veroorzaakt worden door de inademing van microscopisch kleine stofdeeltjes. In het geval van silicose gaat het om de inademing van silicondioxide of kiezelzuur $[\text{SiO}_2]$ met een grootte van maximaal 5/1000ste mm. Grotere stofdeeltjes zullen worden uitgehoest, de kleinere blijven achter in de longen.

Het zijn met name arbeiders in de zandwinning en leisteenwinning, in de keramische industrie en in allerlei soorten mijnen die silicoserisico lopen. In de steenkolenmijnen zijn het de steenwerkers, degenen die betrokken zijn bij de aanleg van het ondergrondse gangstelsel en het afdiepen van de schachten, die het grootste gevaar lopen.

Wie langere tijd silicondioxide inademt, krijgt last van bindweefselvorming in de lon-

gen, ofwel fibrose. Hierdoor vermindert de elasticiteit van het longweefsel, neemt de longfunctie af en ontstaat er grote benauwdheid omdat er te weinig zuurstof kan worden opgenomen. Vaak gaat silicose gepaard met andere longaandoeningen, zoals CARA of tuberculose. De benauwdheid van de silicoselijder zorgt ervoor dat zijn hart extra hard moet werken en niet zelden overlijdt hij aan een hartaandoening. De ziekte is bijzonder verraderlijk omdat silicose pas merkbaar wordt lang nadat men voor het eerst werd blootgesteld aan het steenstof, soms wel tien jaar daarna. Ook blijft de ziekte zich ontwikkelen, ook nadat men is gestopt met het werken in het stof.

Anders dan silicose maar er wel sterk op lijkend is anthracose. Deze ziekte wordt veroorzaakt door de inademing van fijn steenkoolstof. De plaats des onheils is hier de plaats waar de steenkool wordt gewonnen, aan het kolenfront. Het enige verschil met silicose is dat de ziekte iets minder agressief is. Toch kan een houwer die lange tijd aan het kolenfront in een hoge concentratie steenkoolstof heeft gewerkt er uiteindelijk veel slechter aan toe zijn dan een steenwerker die minder lang of in minder stof voor de steen heeft gewerkt.

Zowel onder- als bovengronds was er bij de mijnarbeid veel stofontwikkeling, zoals hier in de brikettenfabriek van de Oranje-Nassaumijnen. foto: Collectie SHCL

Mengvormen komen ook voor: we spreken dan van silico-anthracose. In het dagelijks gebruik wordt de term silicose gehanteerd om ook anthracose of silico-anthracose mee aan te duiden.

Kennis over silicose

Lijders aan stoflongen kunnen niet genezen worden. Wie het heeft, moet er mee leven zo goed en zo kwaad als dat gaat. Ernstige lijders zijn volledig afhankelijk van zuurstofapparaten die hen van de zuurstof moet voorzien die hun longen niet meer normaal uit de lucht kunnen binnenhalen.

Het is van belang te beseffen dat wat we nu over silicose en anthracose weten relatief recente kennis is. Toen de steenkolenmijnbouw in de negentiende eeuw een grote vlucht nam, zoals in Engeland, en mijnwerkers longproblemen kregen, werd al snel het verband gelegd met de stofontwikkeling in de toen nog slecht geventileerde ondergrondse ruimten. Maar nadat in 1882 door Robert Koch de tuberkelbacil werd ontdekt, de veroorzaker van tuberculose, dachten wetenschappers dat deze bacil ook de oorzaak van de longziekten onder mijnwerkers moest zijn. De aandacht voor stof verslaptte. Pas decennia later werd het onderzoek naar het verband tussen stof-

inademing en longziekten weer opgepakt, met name in Zuid-Afrika waar in de goudmijnen ook grote gezondheidsproblemen bestonden. Dit onderzoek leidde tot de conclusie dat niet alle stof even gevaarlijk was. Vooral in industrieën waar veel vrij silicindioxide werd ingeademd, kwamen veel longafwijkingen voor. Aan deze stof werd de naam silicose ontleend.

Deze onderzoeksresultaten hadden voor wat de Nederlandse steenkolenmijnen betreft tot gevolg dat men volledig op de silicindioxide gefixeerd raakte en geen aandacht had voor steenkoolstof als mogelijke veroorzaker van longziekten. De houwerarbeid aan het kolenfront zag men als ongevaarlijk. Pas na 1945 ging medisch onderzoek zich uitstrekken tot het totale ondergrondse personeel en kwam men erachter dat stoflongklachten bij de houters net zo vaak voorkwamen als bij de steenwerkers.

Stofbestrijdingsmaatregelen

De Nederlandse steenkolenmijnen zijn vanaf circa 1930 begonnen maatregelen te nemen ter bestrijding van stof om gezondheidsredenen. Daarvoor had stofbestrijding ook al de aandacht, maar dan met name om veiligheidsredenen in verband met explosiegevaar. Dit gevaar ging men te lijf door het verdunnen van de stofconcentraties door middel van goede ventilatie. Na 1930 kreeg stofbestrijding dus ook een gezondheidsdoelstelling, al hebben we het dan dus vooral over de bestrijding van steenstof. Een belangrijke reden daarvoor waren de Zuid-Afrikaanse onderzoeken naar silicose, die rond 1930 sterk de aandacht trokken. Een hiermee verband houdende reden was de dreiging dat silicose als beroepsziekte van mijnwerkers in de wetgeving zou worden opgenomen. Hoewel de Geneeskundige

Bij het aanleggen van de mijngangen en de koolwinning ontstond bij het 'schieten' en 'schaven' veel stof.

foto: Collectie Continuum - Discovery Center Kerkrade

Het dragen van een stofmasker was noodzaak, maar werd door veel mijnwerkers als hinderlijk ervaren.

foto: Collectie SHCL

Dienst en de mijndirecties in de jaren dertig voortdurend lieten weten dat er uitgerekend in hun mijnen niet het minste gevaar voor silicose bestond, kon je zien dat ze dat zelf niet geloofden. Zij namen dus het zekere voor het onzekere.

Het werk van de steenwerkers in de mijnen veroorzaakte een enorme hoeveelheid steenstof, gevolg van het boren van diepe gaten in de rots voor de dynamietpatronen, het tot ontploffing brengen daarvan en het verladen en afvoeren van de steenbrokken. Bij het gatenboren was het zaak om het boorstof volledig uit het boorgat te verwijderen. Hiertoe werden de gaten aanvankelijk uitgeblazen. Rond 1930 introduceerde men zogenaamde slangenboren, boren met een spiraalvormige verhoging die al draaiende het boorstof naar de mond van het boorgat bracht waarna het op de grond viel. Ook deed men proeven met boren onder toevoeging van water waarmee het boorstof gebonden werd en uit het boorgat spoelde.

Vochtnevels en sproeien moesten de stofontwikkeling bij de explosie en het verwijderen van de steen tegengaan. Daarnaast startte men met proeven met machinaal verladen. Werken met machines vergde een minder

grote fysieke inspanning waardoor de steenwerkers makkelijker stofmaskers konden dragen, iets dat bij het handwerk nauwelijks mogelijk bleek.

Veel energie heeft men gestoken in het ontwikkelen van goede stofmaskers. Het probleem bleek te zijn dat de maskers waardoor je goed kon adem halen onvoldoende het stof tegenhielden en dat met maskers die dat wel deden je weer geen zware lichamelijke arbeid kon verrichten omdat je te weinig lucht binnenkreeg. De jaren dertig was een periode waarin het arbeidstempo flink werd opgevoerd en er werd alom geklaagd over het 'jaagsysteem' zoals men dit noemde. Onder deze condities werd het gebruik van de hinderlijke stofmaskers natuurlijk niet bevorderd en de maskers die men had werden dus merendeels niet gebruikt.

Pas in de jaren vijftig kon men beschikken over maskers die deze bezwaren niet hadden.

Een ander technisch hulpmiddel in de stofbestrijding waren de stofmeters. Die waren nodig om de effecten van de stofbestrijdingsmaatregelen te kunnen meten en normen voor stofconcentraties te kunnen ontwikkelen.

In de jaren dertig werd dus wel het nodige

werk verzet op het gebied van stofbestrijding, maar het had vaak het karakter van uitproberen. Ook werden de stofbestrijdingsmaatregelen niet door alle mijnondernemingen even systematisch ingevoerd zodat er grote verschillen tussen de mijnen bestonden. Goede voorlichting over gezondheidsrisico's aan de mijnwerkers ontbrak, vooral omdat de Geneeskundige Dienst en de mijndirecties wilden benadrukken dat er eigenlijk geen gevaar bestond. Deze halfslachtige houding en het geheel buiten beschouwing blijven van de gezondheidsrisico's die de houters aan het kolenfront liepen, maken dat van een wezenlijk terugdringen van de gezondheidsrisico's ondergronds in deze periode geen sprake is.

Medische keuringen

Toen de dreiging van erkenning van silicose als beroepsziekte van mijnwerkers groter werd zijn de Limburgse steenkolenmijnen overgegaan tot medische keuringen en periodieke gezondheidsonderzoeken. Iedereen die ondergronds kwam te werken werd röntgenologisch onderzocht op eventueel al aanwezige aandoeningen van de luchtwegen. De steenwerkers werden vervolgens elke drie jaar onderzocht. Dit laatste kan nauwelijks enige preventieve werking hebben gehad omdat silicoseverschijnselen pas na jaren stofinademing zichtbaar werden en de ziekte zich daarna bleef ontwikkelen ook al werd men verplaatst naar een andere werkplek. Kortom als de verschijnselen zichtbaar werden was het kwaad al geschied.

Aanloop naar de erkenning van silicose als mijnwerkersziekte

Ik heb al meerdere keren verwezen naar de erkenning van silicose als beroepsziekte van mijnwerkers in de Nederlandse wetgeving en de debatten over de wenselijkheid en noodzakelijkheid daarvan. Hoe kwam dit thema eigenlijk op de politieke agenda? Daarvoor komen we direct terecht in de internationa-

le politieke arena. Toen na de Eerste Wereldoorlog in 1918 de Volkenbond werd opgericht, werd als onderdeel daarvan ook de International Labour Organisation [ILO] in het leven geroepen. Deze was gevestigd in Genève.

In 1925 had deze internationale arbeidsorganisatie, waarin vertegenwoordigers van werkgevers, werknemers en regeringsvertegenwoordigers van de aangesloten landen zitting hadden, een verdrag aangenomen waarin werd overeengekomen beroepsziekten gelijk te stellen aan bedrijfsongevallen. Zoals dat ook tegenwoordig nog steeds gaat, is de vervolgstap dat de bepalingen van zo'n internationale overeenkomst worden omgezet en opgenomen in de nationale wetgeving. In 1928 aanvaarde het Nederlandse parlement een aanpassing van de Ongevallenwet 1921, zodat onder deze wet nu ook geregeld was welke verplichtingen werkgevers hadden ten opzichte van werknemers die door een beroepsziekte invalide werden. De Nederlandse werkgevers en ook de Nederlandse mijndirecties hadden sterk tegen deze wetswijziging geageerd.

In 1930 organiseerde de ILO een medische conferentie in Johannesburg, Zuid-Afrika, waar de zeer verontrustende resultaten van het Zuid-Afrikaanse silicose-onderzoek werden gepresenteerd. Dit leidde tot de concrete vraag of silicose niet ook geplaatst moest worden op de lijst van beroepsziekten die onderdeel was van het in 1925 gesloten verdrag. Zo kon dan bevorderd worden dat silicose ook in de nationale ongevallenwetgevingen van de ondertekenende landen als beroepsziekte werd opgenomen. Enige jaren later, in 1934, werd dit thema inderdaad geagendeerd voor een Algemene Vergadering van deze internationale arbeidsorganisatie.

Verzet van de Nederlandse mijnondernemingen

Gealarmeerd door deze ontwikkelingen ondernamen de Nederlandse steenkolenmijnen ogenblikkelijk actie om een krachtig te-

Longinstituut Treebeek in 1954. Mijnwerkers met stoflongen werden, met weinig effect overigens, behandeld met de zogenaamde Aërosol-inhalering.

foto: Centraal Archief DSM

gengeluid te kunnen laten horen. Dat de Nederlandse mijnen het erkennen van silicose als beroepsziekte van mijnwerkers niet zagen zitten, had alles te maken met het feit dat dit hen veel geld zou gaan kosten. Uitkeringen op basis van de Ongevallenwetgeving moesten worden beschouwd als schadeloosstelling voor inkomensderving. Deze relatering aan het loonniveau leidde tot relatief hoge uitkeringen, waarvan de financiële lasten geheel voor rekening kwamen van de bedrijven. Deze bedrijven konden zich bij de Rijksverzekeringsbank tegen het risico van schadeloosstelling verzekeren. De premies voor de verzekering waren hoger naargelang bedrijven in een hogere gevarenklasse werden ingedeeld. De mijnindustrie zat als gevaarlijke bedrijfstak uiteraard in een dure gevarenklasse.

Eerder, toen in 1928 over de aanpassing van de Nederlandse Ongevallenwet [de gelijkstelling van beroepsziekten aan bedrijfsongevallen] werd gedebatteerd, beargumenteerden de mijnondernemingen hun verzet daartegen met de stelling dat er in hun bedrijfstak een uitstekende ziekte- en invaliditeitsverzekering bestond en dat het dus allemaal niet nodig was. Maar was dat ook zo? Een belangrijk verschil met de Ongevallenwetgeving was

dat de premies van de invaliditeitsverzekering van de mijnen gelijkelijk door de werkgevers en de werknemers werden betaald, en dat de uitkeringen op een absoluut bestaansminimum lagen en dus veel lager waren dan de uitkeringen krachtens de Ongevallenwet. De bestaande regeling was dus helemaal niet zo geweldig als werd beweerd. Nogmaals: de opneming van silicose in de Ongevallenwet zou de mijnondernemingen veel geld gaan kosten en zij maakten zich op om zich tot het uiterste te verzetten.

Vossenaar als spil van het verzet

In die strijd plaatsten zij de hoofdmijnarts, hoofd van de Geneeskundige Dienst, op een vooruitgeschoven post. Deze man, de arts A.H. Vossenaar, had onder de mijnarbeiders een slechte naam. Klachten van zieke mijnwerkers die veel te snel gezond werden verklaard en weer aan het werk moesten, waren niet van de lucht en in de crisisjaren werden duizenden arbeiders met lichamelijke klachten met medewerking van de Geneeskundige Dienst zonder mededogen ontslagen. Naast het vele nuttige werk dat op het conto van de Geneeskundige Dienst kon worden geschreven, bijvoorbeeld op het gebied van de letselbehandeling, zat er dus ook een bedenkelijke kant aan deze dienst en de hoofdmijnarts.

In de silicosekwestie voerde Vossenaar de strijd langs twee lijnen. De ene lijn was die van de grote onduidelijkheid over de aard en oorzaken van silicose. Die onduidelijk was er inderdaad: voortschrijdend onderzoek bracht weliswaar voortdurend nieuwe gegevens op tafel, maar omdat deze vaak niet met elkaar te rijmen waren, bleef aanvankelijk ook het aantal vragen groeien. Ook de onzekerheden bij het stellen van de diagnose droegen bij aan die onduidelijkheid. Röntgenonderzoek, volgens Vossenaar de enige objectieve maatstaf zolang geen sectie na overlijden kon worden verricht, kon geen zekere diagnose opleveren, omdat op röntgenfoto's het verschil tussen silicose en tuberculose vaak nauwelijks zicht-

Mijnwerkers – zoals het moet – met stofmaskers aan het werk.
foto: Collectie Continium - Discovery Center Kerkrade

baar was. Dus wat er uitzag als silicose kon ook net zo goed tuberculose zijn.

Koos zijn eerste argumentatielijns dus als vertrekpunt de onduidelijkheid, de andere lijn die hij volgde, ging juist uit van een zekerheid, en wel dat silicose in de Nederlandse mijnen simpelweg geen gevaar vormde. Van de alarmerende Zuid-Afrikaanse onderzoeken was hij allerm minst onder de indruk; ze zeiden volgens Vossenaar eigenlijk helemaal niets over de risico's in de Nederlandse mijnen.

In 1934 voerde hij een röntgenonderzoek uit bij 500 steenwerkers. Dit onderzoek leidde enerzijds tot de te verwachten constatering dat het vraagstuk gecompliceerd werd door onverklaarbare feiten en dat het uitzonderlijk moeilijk was de diagnose te stellen bij levenden. Aan de andere kant kwam Vossenaar tot de ongerijmde conclusie dat silicose in de Nederlandse mijnindustrie geen enkele rol van betekenis speelde en dat de onderzochte steenwerkers *'in een volmaakten gezondheidstoestand'* verkeerden. En wat hij aan vlekjes op de foto's had kunnen waarnemen, was vast veroorzaakt door andere invloeden. Als er dan al een mijnwerker met silicose gevonden kon worden, dan moest hij dat hebben opgelopen in een Duitse mijn.

Vossenaar nam op een bizarre wijze een loopje met de werkelijkheid en deed uitspraken die hij als medisch onderzoeker nooit had mogen trekken. Duidelijk is dat hij niet van mijnwerkers hield en al helemaal niet van zieke mijnwerkers. Hij veronderstelde dat velen misbruik zouden maken en ten onrechte de hoge uitkering opeisen. Hij stelde: *'Vandaar dat een natuurlijk streven te verwachten zal zijn, bij ziekte of dood door longziekten van allerlei aard daarvoor een beroepsziekte verantwoordelijk te stellen.'*

De algemene vergadering van de ILO in 1934

Vossenaar mocht op de Algemene Vergadering van de ILO in 1934, waar de silicosekwestie behandeld werd, zijn onderzoeksrapport

presenteren. Met nauw verholen minachting oordeelde hij dat *'iedere wetenschappelijke uiteenzetting en een zorgvuldig bewerkt feitenmateriaal tegenover de coalitie van Vakverenigingsvertegenwoordigers, politici en ambtenaren een heel slechte kans'* kreeg. Van vakbonden kreeg hij echt het schuim om de mond. De Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond, op de vergadering aanwezig namens het NVV, en voorstander van de erkenning van silicose, kreeg als commentaar: *'Na voortdurend de arbeiders door onophoudelijke propaganda alle arbeidsvreugde te hebben ontnomen, wordt de bodem voorbereid voor aankweken van verlangens naar minder arbeid, meer loon en mogelijkheden door middel van de sociale verzekering allerlei 'schadeloosstellingen' binnen te halen met weinig scrupules ten aanzien van de middelen en wegen daartoe te geraken'*.

Vossenaars aanwezigheid op de internationale bijeenkomst had effect. Met zijn stellige bewering dat in Nederland geen noemenswaardige kans op silicose bestond, had hij zoveel twijfel gezaaid dat, naast de erkenning van silicose als beroepsziekte, ook werd overeengekomen dat de landen zelf mochten uitmaken welke bedrijfstakken zij met betrekking tot silicose in de nationale wetgeving zouden noemen. Het strijdterrein verplaatste zich nu dus naar Nederland en de inzet werd te voorkomen dat de silicosebepaling op de mijnindustrie van toepassing werd verklaard.

Adviezen, wetsontwerp en kamerbesluit

In 1935 bracht de Rijksverzekeringsbank het advies uit silicose in de Ongevallenwet 1921 op te nemen, maar daar de steenkolenmijnen niet in te betrekken. Het advies ging dus mee met het standpunt van de mijninspecties en leunde daarbij zwaar op de argumentatie van Vossenaar. Het hoofd van het Staatstoezicht op de Mijnen ondersteunde dit advies en stelde, onder verwijzing naar het rapport, dat voor de erkenning van silicose als mijn-

Regelmatig onderzoek naar de longconditie van mijnwerkers vond meestal plaats als men al klachten had. Hier een mijnwerker 'op de fiets' bij een longonderzoek in 1959. foto: Centraal Archief DSM

werkersziekte 'niet de minste reden' was. Zo dook telkens weer de zelfde bron op.

In 1936 diende het ministerie van Sociale Zaken een voorontwerp tot wijziging van de Ongevallenwet in bij de Hoge Raad van Arbeid voor advies. De minister vroeg dus om advies over een concept voordat hij het als wetsontwerp naar de Tweede Kamer zou sturen. In deze Hoge Raad van Arbeid hadden vertegenwoordigers van de Nederlandse vakcentrales en werkgeversorganisaties zitting en een aantal deskundigen namens de regering. De minister bleek het advies van de Rijksverzekeringsbank nagenoeg letterlijk te hebben overgenomen. De mijnindustrie werd niet ge-

noemd. Zo klonk de visie van Vossenaar, en die van de mijndirecties met hem, bijna letterlijk door in een voorstel dat tot wet moest worden verheven.

Maar nu, in de Hoge Raad van Arbeid werd een krachtig tegengeluid gehoord. In de subcommissie van de Raad die een standpunt over het voorontwerp van de minister moest voorbereiden, had Vossenaar namens het Verbond van Nederlandse Werkgevers zitting. Namens het Nederlands Verbond van Vakverenigingen had Chris van der Bilt, voorzitter van de Algemene Nederlandse Mijnwerkers Bond zitting in de commissie. Van der Bilt beantwoordde een rapport van Vossenaar, een uitgewerktere versie van zijn rapport uit 1934, met een tegenrapport. Zijn advies de mijnindustrie wel op te nemen in het wetsontwerp kreeg een meerderheid van negen tegen drie stemmen.

In deze verrassende uitkomst had de medisch adviseur van de arbeidsinspectie, P.A. Luyt, die ook in de commissie zat, een belangrijk aandeel. Luyt stelde dat de arbeiders niet het slachtoffer mochten worden van wetenschappelijke strijdvragen. Niet alleen de zeer moeilijke vaststelling van silicose aan de hand van röntgenfoto's zou als maatstaf kunnen dienen, maar ook de klinisch-medische vaststelling van de invaliditeit van de betrokkenen, bijvoorbeeld door het meten van de nog overgebleven longfunctie. Dit was trouwens het gebruikelijke uitgangspunt bij de beroepsziektelijst. Door het erkenningvraagstuk als maatschappelijk probleem te benaderen en feitelijke invaliditeit als uitgangspunt voor schadeloosstelling te nemen, deden de medische onduidelijkheden en onzekerheden waar Vossenaar zijn afwijzing op baseerde, simpelweg in het geheel niet meer ter zake. Het lot van de invalide mijnwerkers werd belangrijker gevonden.

Het vervolg van de procedure bracht het vermelden van de mijnindustrie als bedrijfstak waar silicose als beroepsziekte kon voorkomen, niet meer in gevaar. In het voorjaar van 1937 nam een meerderheid in de Hoge

Raad van Arbeid het standpunt van de commissie over, zodat het advies aan de minister luidde de mijnindustrie wel in het wetsontwerp op te nemen. Mr. A. Haex, directeur van de Oranje-Nassaumijnen en lid van de Hoge Raad van Arbeid, had nog getracht uitstel te creëren door op verder onderzoek aan te dringen, maar daarvoor had hij geen steun gekregen. In een allerlaatste poging om de zaak tegen te houden trachtten de Gezamenlijke Steenkolenmijnen de minister van Waterstaat, onder wiens ministerie zij als bedrijfstak vielen, te bewegen bij zijn collega van Sociale Zaken te interveniëren, maar de eerste gaf niet thuis. In 1938 werd het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming door de Tweede Kamer aangenomen.

De rol van het Staatstoezicht op de Mijnen

De lobby van de mijndirecties, zich dienend van Vossenaar en zijn tendentieuze rapport uit 1934, was aanvankelijk succesvol geweest. Dat blijkt ook uit de opvallend meegaande houding van het Staatstoezicht op de Mijnen. Deze in andere zaken toch onafhankelijk te noemen instelling had zich ertoe laten verleiden het silicoseprobleem zwaar te onderschatten. Omdat hij als niet-medicus Vossenaars niets-aan-de-hand-verhaal geloofde, heeft het hoofd van het Staatstoezicht nagelaten zich actief met stofbestrijding bezig te houden, bijvoorbeeld door het stellen van maximale stofnormen, waartoe hij wel de bevoegdheid had.

De wettelijke erkenning als draaipunt

De erkenning van silicose als beroepsziekte van mijnwerkers in 1938 heeft veel in beweging gebracht. In de jaren veertig werden er tal van beroepszaken uitgevochten tussen geweigerde invalide houwens en de mijnondernemingen. In 1943 besliste de Hoge Raad van Beroep in Utrecht, waar deze zaken in laatste

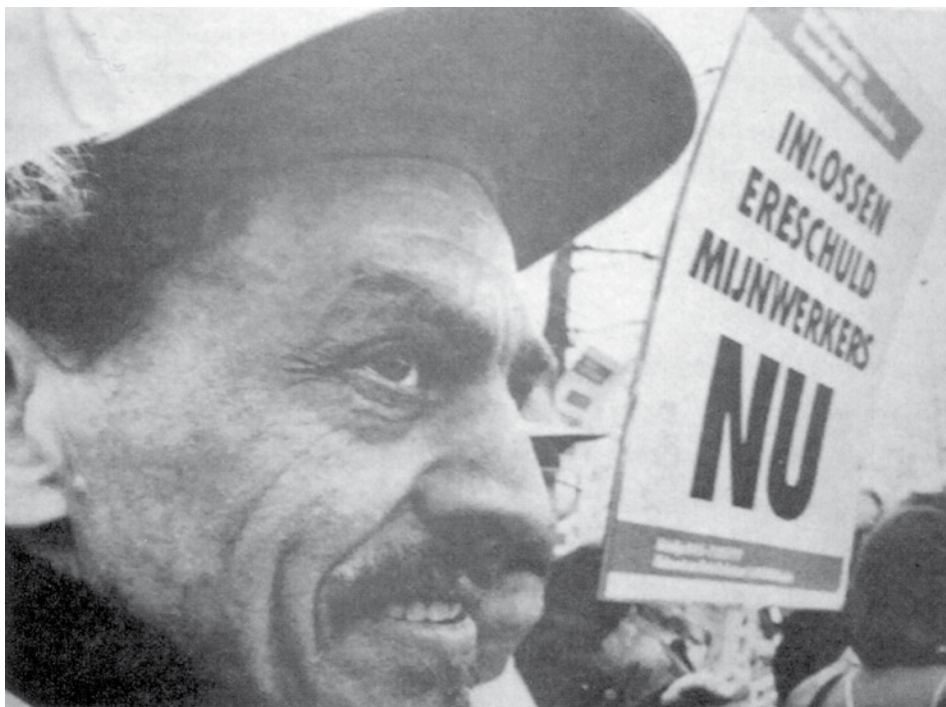
instantie voorkwamen, dat ook kolenhouwers silicose konden krijgen. De redenering was dat tussen de kolenlagen ook kwartshoudende nevangesteenten voorkwamen zodat ook houwens werden blootgesteld aan steenstof.

In de tweede helft van de jaren veertig brak in toenemende mate het inzicht door dat ook kolenstof tot ernstige longaandoeningen kon leiden. Dit leidde tot de conclusie dat in het hele ondergrondse bedrijf het stof te lijf moest worden gegaan. Het belangrijkste stofbestrijdingsmiddel was water. Daarom werd er in alle ondergrondse werken een waterleidingnet met een totale lengte van 500 kilometer aangelegd dat in 1954 voltooid werd.

De erkenning dat niet alleen de steenwerkers maar ook de houwens het risico liepen stoflongen te krijgen, leidde in 1949 tot de oprichting van het Instituut voor Longonderzoek van de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg. Dit instituut ging periodieke keuringen verzorgen van het gehele ondergrondse personeel. In 1954 werd het Stofinstituut van de mijnen opgericht. Dit instituut was bedoeld als initiator en coördinator van alle technische stofbestrijdingsmaatregelen in alle mijnen. Beide instituten zijn er de uitdrukking van dat de Limburgse steenkolenmijnen eindelijk het silicosevraagstuk serieus namen en de stofbestrijding op een hoger plan wilden brengen.

Een belangrijke reden daarvoor was dat de mijndirecties het probleem niet meer konden wegwuiven. Sinds 1939 waren er in tien jaar 110 mijnwerkers aan stoflongen overleden en werden er meer dan 1100 uitkeringen verstrekt aan invalide mijnwerkers. De eerste onderzoeksresultaten van het Instituut voor Longonderzoek wezen uit dat circa 8000 mijnwerkers silicose- of anthracoseverschijnselen vertoonden en dus potentiële invaliden waren.

Een ander onderzoek wees uit dat circa 1000 ondergrondse mijnwerkers er zo slecht aan toe waren dat ze onmiddellijk van hun werk zouden moeten worden gehaald. Daar komt bij dat de hoofdmijnarts Creyghton, op-

Nog lang na de mijnsluiting werd door mijnwerkers gedemonstreerd voor de erkenning van de beroepsziekte van vele oud-mijnwerkers. foto: Collectie Rijkheyt, Heerlen

volger van Vossenaar die in 1939 met pensioen was gegaan, en het hoofd van het Stof-instituut, de chemicus Matla, niet ophielden de directies op hun verantwoordelijkheden te wijzen.

Conclusie

Ik keer terug naar het begin van mijn verhaal en stel nog eens de vraag: hebben de mijnen het silicoseprobleem gebagatelliseerd? Voor de periode voor de Tweede Wereldoorlog kan die vraag met een duidelijk ja worden beantwoord: met Vossenaar in de fronttroepen hebben de mijndirecties zich louter bekommerd om het geld dat een serieuze en rechtvaardige benadering zou gaan kosten en wendden zij het hoofd af van de ellende in de gezinnen van de invalide mijnwerkers. Met de jaren 1940 als overgangperiode, is pas in de jaren 1950 en volgende de zaak goed op-

gepakt. Toch heb ik ook over deze jaren een dubbel gevoel. Over de manier waarop de arbeidsongeschiktheidsregels in de praktijk zijn toegepast, zijn veel akelige verhalen te vertellen. Het feit dat in de jaren 1990 na acties van het comité Ereschuld Mijnwerkers door de overheid aan 2000 invalide mijnwerkers elk 20.000 gulden werd uitgekeerd als extra silicose-uitkering, zegt mij dat er inderdaad sprake is van een ereschuld.

** Drs. Eric van Royen is freelance onderzoeker, schrijver en historicus en produceert en publiceert regelmatig bedrijfsgeschiedenissen.*

Deze bijdrage is een licht bewerkte weergave van de lezing en is grotendeels gebaseerd op: E.J.G. VAN ROYEN, 'De Nederlandse mijnondernemingen en het silicosevraagstuk in de jaren dertig', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van bedrijf en techniek* [1987], 210-227.

158

Xxxx

De langzaamaanactie van de NKMB in 1957 tussen nationale integratie, grensligging en katholiek regionalisme

DOOR AD KNOTTER*

Op 1 en 2 april 1957 organiseerde de Nederlandse Katholieke Mijnwerkers Bond een succesvolle langzaamaanactie, die in het hele land veel commotie veroorzaakte en op wat langere termijn grote invloed heeft gehad op de arbeidsverhoudingen in de Limburgse mijnindustrie. Volgens de geschiedschrijver van de mijnsluitingen in Limburg, Frans Messing, kan het feit dat die sluitingen hebben plaatsgevonden zonder stakingen of andere vormen van protest mede worden verklaard door het gezag en het vertrouwen die de NKMB en haar voorzitter Frans Dohmen door de langzaamaanactie van 1957 hadden verworven. Dohmen en zijn bond waren warm voorstander van die sluiting en de mijnwerkers volgden hem daarin, althans ten tijde van de sluiting zelf. Pas daarna, toen het te laat was, kregen velen daar spijt van.

Groei van de RK Mijnwerkersbond in de jaren 1950

Ter illustratie van de groeiende betekenis van de katholieke mijnwerkersorganisatie geef ik u eerste enkele cijfers. De katholieke bonden [mijnwerkers plus de apart georganiseerde beambten, die samen optrouwen in de Katholieke Federatie] organiseerden verreweg de meeste mijnwerkers en mijnbeambten. Aan de vooravond van de langzaamaanactie hadden zij gezamenlijk bijna 34.000 leden, dat is 77 procent van alle georganiseerde personeelsleden in de mijnindustrie. De overige 23 procent waren verdeeld over de veel kleinere socialistische, protestants-christelijke en categorale algemene bonden. Vanaf 1950 was het aandeel van de katholieken bovendien gestaag gegroeid van 69 naar de genoemde 77 procent. Na de langzaamaanactie zou het aandeel van de katholieke organisaties verder toenemen tot 80 procent in 1960.

De hier afgedrukte grafiek toont de jaarlijkse aanwas van nieuwe leden van de katholieke

bond. Het is duidelijk dat die er in de jaren 1950 in slaagde steeds meer nieuwe leden in te schrijven, met een hoogtepunt in 1955. Ook in de jaren daarna bleef de aantrekkingskracht hoog. In de grafiek is tevens ingetekend hoeveel van die nieuwe leden bestond uit achttienjarige intreders in de mijnindustrie, en hoeveel jongeren er in de mijnen instroomden uit de Ondergrondse Vakscholen. De beweging is wel min of meer parallel, maar duidelijk is dat de bond ook vele oudere nieuwe leden aantrok die al langer in de mijnen werkten.

Geleide loonpolitiek

Voor een goed begrip van de langzaamaanactie moet men zich realiseren dat die tot stand kwam in een periode waarin de hoogte van de lonen in Nederland werd bepaald door de nationale overheid. Het is de tijd van de zogenaamde geleide loonpolitiek. Daarover overlegde de regering met de toppen van de verschillende landelijke vakcentrales, zoals het socialistische NVV en de katholieke KAB waarbij de mijnwerkersbond was aangesloten. In de afzonder-

lijke bedrijfstakken hadden de bonden over de lonen weinig te zeggen. In de loonpolitiek conformeerden de vakcentrales zich aan het restrictieve beleid van de rooms-rode regeringen, waarin de met het NVV en de KAB verbonden partijen PvdA en KVP samenwerkten.

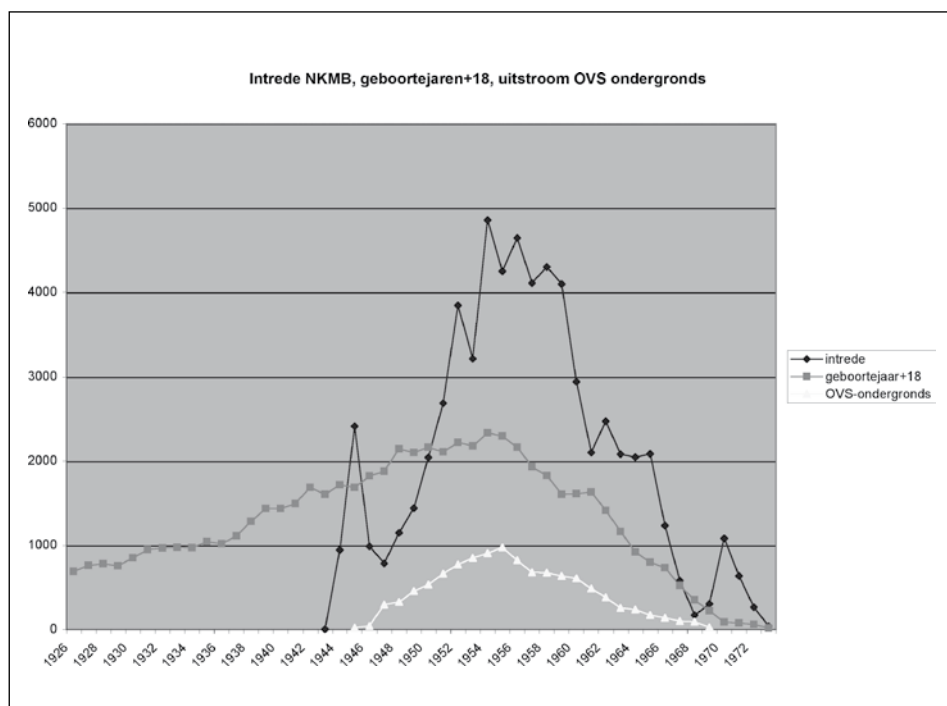
Spanning tussen nationale, regionale en grensoverschrijdende kaders

Omdat de kaders van de nationale loonpolitiek ook in de Limburgse mijnen uitgangspunt waren van het loonbeleid, ontstond er een verschil met de lonen in het omliggende buitenland, met name Duitsland. Daardoor kwam de arbeidsvoorziening onder druk te staan. Er ontstond een vrij omvangrijke trek naar de Duitse mijnen. De onrust die daardoor ontstond was voor de Katholieke Mijnwerkers Bond aanleiding om extra loon te eisen in de vorm van een aanwezigheidspremie. De Bond was bang dat zij de greep op haar achterban zou gaan verliezen

en dat de homogeniteit van de katholieke mijnwerkersbevolking in de regio teloor zou kunnen gaan. Het katholieke motief was hier nauw verbonden met het regionale. De langzaam aan actie is daarom een interessante casus in een veel bredere thematiek in de Limburgse geschiedenis: het spanningsveld tussen nationale, regionale en grensoverschrijdende kaders.

Trek naar Duitsland

In omliggende mijnbouwgebieden in België en Duitsland ontstonden in de jaren 1950 eveneens toenemende tekorten aan [ondergrondse] mijnwerkers, maar daar was geen sprake van centrale loonbeheersing. Daar konden de lonen zich dus gemakkelijker opwaarts aanpassen aan de marktverhoudingen. Om de aantrekkelijkheid van het beroep te verhogen en een uittocht van mijnwerkers naar andere sectoren te voorkomen, besloot de Duitse regering in oktober 1956 een zogenaamde *Bergmannsprämie* in te

Bron: Op SHCL aanwezige database van leden van de NKMB op basis van kaartsysteem in archief NKMB

Limburgse mijnwerkers tijdens de langzaamactie van 1957. Foto: Collectie SHCL

stellen, een belasting- en premievrije toelage op het loon, die volledig ten laste kwam van de staat. Door deze bonus kwam het Duitse mijnwerkersloon flink boven het Nederlandse te liggen.

Volgens een Duitse bron groeide het aantal Nederlandse pendelaars in de Akense mijnen na de invoering van de *Bergmannsprämie* met 800 personen. De meeste trokken naar de *Emil Mayrisch* in het Akense Siersdorf, die in 1948 in bedrijf was gekomen en in 1957 fors werd uitgebouwd. Aan de trek naar Duitsland kwam in november 1957 een eind, toen er als gevolg van de langzaam-aan-actie ook in Nederland een aanwezigheidspremie werd ingevoerd, maar waarschijnlijk vooral omdat de zogenaamde kolen-crisis ook daar toesloeg.

De aanleiding van de actie

Het centrale overleg van de vakorganisaties en de regering had eind 1956 tot overeenstemming geleid over een zogenaamde bestedingsbeperking, dat wil zeggen dat de prijsstijgingen niet in de lonen gecompenseerd zouden wor-

den. Ook de katholieke vakcentrale, de KAB, had hiermee ingestemd en instrueerde de aangesloten bonden daarin mee te gaan, ook de Katholieke mijnwerkersbond. Maar in dezelfde periode concludeerde de directie van Staatsmijnen dat de oplopende arbeidstekorten in de mijnindustrie alleen konden worden bestreden door in navolging van de Duitsers een extra loonsverhoging toe te kennen, bijvoorbeeld in de vorm van een met de *Bergmannsprämie* vergelijkbare aanwezigheidspremie. Deze opvattingen van de directie, die dus ingingen tegen het regeringsbeleid van bestedingsbeperking, werden breed uitgemeten in de Limburgse pers. De leden van de bond reageerden furieus, en daarop kon de leiding niet achterblijven. De bondsbestuurders voelden zich voor een dilemma geplaatst, omdat zij 'van de ene kant [...] in verband met de bestedingsbeperking ontzaglijk veel moeite hebben gedaan om de mijnwerkers te overtuigen hun wensen te matigen, ondanks het feit dat tegelijkertijd in Duitse en Belgische mijnbekkens wel verbeteringen werden ingevoerd, [maar] dat van de andere kant en te zelfder tijd de mijndirecties van de

Bondsvoorzitter Frans Dohmen en secretaris Palmien tijdens een van de vele vergaderingen van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, ca 1957. foto: Collectie SHCL

daken verkondigden dat er zowel aan de lonen als aan de arbeidsvoorwaarden van de mijnwerkers iets moest gebeuren.'

Looneisen

Om te voorkomen dat er 'steeds meer arbeiders de Nederlandse mijnbedrijven verlaten en in dienst treden bij buitenlandse mijnondernemingen' stelde de Katholieke Federatie [mijnwerkers en beambten] daarom in december 1956 voor om te komen tot een verbetering van de lonen en arbeidsvoorwaarden voor de werknemers in de mijnbedrijven. De Federatie pleitte er met andere woorden voor om voor de mijnwerkers een uitzondering te maken op de bestedingsbeperking.

Op 17 januari 1957 volgden concrete voorstellen voor de invoering van een aanwezigheidspremie als tegenhanger van de Duitse *Bergmannsprämie*. De premie zou zowel aan de ondergronders als aan de bovengronders moeten worden toegekend.

Onrust onder de mijnwerkers

Het overleg met de mijnwerkgevers liep echter niet van een leien dakje, met name omdat die de premie niet wilden toekennen aan de bovengronders. Het uitstel, gevoegd bij de oplopende tekorten op de arbeidsmarkt, leidde tot grote onrust onder de mijnwerkers. Met name de bovengronders voelden zich tekort gedaan, omdat er in toenemende mate bovengronders personeel werd ingeschakeld via aannemers of koppelbazen, dat aanzienlijk meer verdiende dan via een regulier arbeidscontract.

'Prestatie naar loon', pseudo-staking of 'sabotage'?

Onder druk van de toenemende onrust besloot de Katholieke Federatie op te roepen tot actie in de vorm van 'langzaam' of, naar eigen zeggen: 'prestatie-naar-loon'. Het Dagselijks Bestuur van de NKMB had het Hoofdbestuur eerst voorgesteld om de langzaamactie

aan te kondigen voor 8 april, maar de leden van het hoofdbestuur waren 'unaniem van mening dat onmiddellijk handelen geboden was, omdat de ten top gestegen spanning zich een andere uitweg zou zoeken, die wellicht onherstelbare schade met zich mee zou brengen'. In de notulen van bondsbestuursvergadering van de NKMB van 30 maart 1957 blijkt inderdaad dat de actie vervroegd werd onder druk van de onrust onder de mijnwerkers [ik citeer voorzitter Dohmen]: *'In de bedrijven zitten elementen die wroeten aan de rust onder de mijnwerkers. Deze zullen onze wensen overnemen en wilde stakingen proclameren. Wij kunnen dergelijke uitpattingen niet tegenhouden omdat wij zelf overtuigd zijn van de billijkheid der eisen.'*

Uit deze en andere uitlatingen blijkt dat de langzaam-aan-actie door de NKMB was bedoeld om de achterban onder controle te houden. De actiebereidheid bleek echter groter dan het NKMB-bestuur had voorzien. 'Het ging namelijk een tikje te snel langzaamaan', vond Frans Dohmen achteraf. Op de eerste dag daalde de kolenproductie tot 40, op de tweede tot nauwelijks 20 procent. In de pers werd geconcludeerd dat de zaak 'kennelijk uit de hand was gelopen' en dat 'men gerust van een staking mag spreken'. Volgens PvdA-minister Suurhoff was de actie in feite ontaard in 'sabotage'.

Overleg met de werkgevers

In de formulering van de voorstellen en de oproep tot actie had de Katholieke Federatie zich niets aangetrokken van de standpunten van de overige mijnwerkersbonden. Samenwerking met de radicale Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf, die zich achter de eisen van de Federatie had gesteld en zelfs had voorgesteld om het 'langzaamaan' om te zetten in een staking, werd afgewezen. De socialistische mijnwerkersbond stelde zich vierkant achter het loonbeleid van PvdA-minister Suurhoff en keerde zich tegen het idee van een aanwezigheidspremie. Ook de protestantse vakorganisatie steunde de eisen en de actie niet. Het is daarom niet zo heel verwonderlijk dat de Katholieke

Opzitten en pootjes geven

De katholieke bond stak regelmatig de draak met de houding van de socialistische bond.

Bron: *De mijnwerker* 1957

Federatie buiten de andere bonden om met de mijndirecties ging overleggen over beëindiging van de actie. Dat gebeurde op een geheime bijeenkomst op 2 april. Tijdens die bijeenkomst erkenden de werkgevers dat er samenhang moest zijn in de beloning van onder- en bovengronders en werd overeenstemming bereikt over verder onderzoek naar de loonverhoudingen. Daarop riep de Federatie haar leden op de volgende dag [3 april] het werk weer op normale wijze te hervatten. Na het nodige onderzoek en overleg werd in mei overeenstemming met de mijnwerkgevers bereikt over de toekenning van een bijzondere premie aan zowel boven- als ondergronders, maar daarmee kwam men in conflict met de regering die de afspraken afkeurde. Het duurde tot oktober 1957 voor de regering instemde met een regeling die voorzag in een premie van f 2,50 per dienst voor de ondergronders en loonsverhogingen voor bovengronders in de laagste functiegroepen.

Kerkelijke bemoeienis

Weinig mensen wisten dat het geheime overleg op 2 april 1957 de dag ervoor was voorbereid in een nog geheimer overleg met alleen de katholieke directeuren ten huize van de bisschop te Roermond. De uitnodiging voor deze bijeenkomst was uitgegaan van mgr. Feron, vicaris-generaal van het bisdom Roermond. In dit katholieke onderonsje was een basis gevonden voor een oplossing en besloten tot de hiervoor genoemde geheime bijeenkomst van alle werkgeversvertegenwoordigers en de leiding van de Katholieke Federatie op 2 april.

Het bisschoppelijk mandement van 1954

De bemoeienis van Feron is opmerkelijk. Hij had een belangrijke rol gespeeld bij de opstelling van het roemruchte bisschoppelijk mandement van 1954, waarin katholieken het lidmaatschap van niet-katholieke organisaties, met name socialistische, werd ontraden dan wel verboden. De inhoud van het mandement kwam voort uit de vrees voor desintegratie van de katholieke eenheid in Nederland, vooral in Limburg, mede gezien de stemmenwinst voor de PvdA in die provincie. Bij de voorbereiding van het mandement was ook de aalmoezenier van de mijnwerkersbond, mgr. Roncken betrokken geweest. Door de bondsleiding, geestelijken en andere katholieke opinieleiders rondom de Katholieke Federatie werd de actie voor loonsverbetering van het mijnpersoneel nadrukkelijk in dit kader geplaatst.

Om het behoud van het katholieke Limburg

Op een bijeenkomst in Kerkrade op zondag 31 maart 1957, waar 1.200 aanwezige afdelingsbestuurders van de katholieke organisaties werden voorbereid op de voor de volgende dag geplande langzaam-aan-actie, werd de katholieke zaak door voorzitter Frans Dohmen nog eens flink 'opgewarmd': *'Het gaat om de vraag of de*

Katholieke Mijnwerkersbond volgens sommige instanties niet te sterk wordt [...] Socialisten en liberalen zonder God of godsdienst, daarbij nog geholpen door liberalen van katholieken huize en andere kortzichtige personen, spannen samen om dit bolwerk van catholicisme in Limburg te ondermijnen. [...] Een ongemerkte, doch grote infiltratie van niet-katholieken op sleutelposities in de Nederlandse mijnbedrijven schijnt niet te stoppen. Naïeve katholieke directeuren en bedrijfsleiders worden omringd door medewerkers wier primaire doel het is het katholieke element blijvend te verzwakken.'

Op de vergadering bracht ook bondsadviseur Roncken de noodzaak van de actie in verband met het behoud van het eigen karakter van de Limburgse mijnstreek:

'Ofwel de prioriteit herstellen en daarmee de mijnarbeid aantrekkelijk maken ook voor onze Limburgse mensen en voor onze Nederlandse arbeiders, ofwel steeds meer de mijnarbeid laten verrichten door arbeidskrachten die uit een ander land worden geïmporteerd. [...] In alle gevallen zal daardoor [...] het karakter van onze mijnstreek [...], en daardoor langzaam aan maar zeker het karakter van heel Limburg, gaan veranderen. De Katholieke Mijnwerkersbond en de Katholieke Vereniging van Mijnbeambten zijn dus van mening dat wij niet verder die weg op moeten...'

De redenering werd in verschillende bewoordingen herhaald in Limburgse katholieke pers en andere publicaties.

Een 'organische mijnwerkersstand'

Het argument werd ideologisch onderbouwd door prof. G.H.L. Zeegers, directeur van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut te Den Haag. Volgens Zeegers kon er in Limburg gesproken worden van een 'organische mijnwerkersstand', gekenmerkt door 'een hoge mate van godsdienstige kohesie', 'een hoge mate van beroepskontinuiteit en een [...] lage graad van verloop', alsmede door 'een traditionele vasthoudendheid aan de geestelijke, kulturele en etnische waarden van het gewest'. De solidariteit tussen boven- en

Tevreden mijnwerkers na de langzaamactie. Een impressie van het georganiseerd overleg.

Bron: Jagtman-Smits

ondergronders, zoals die was gebleken in het mijnconflict, had haar 'psychologische basis in het feit van gemeenschappelijke regionale en lokale etnische herkomst', maar 'haar diepere ideale basis' in 'een gemeenschappelijk godsdienstig waardenbezit', aldus Zeegers. De kritiek van de katholieke mijnwerkersleiders op het toenemend aandeel van niet-katholieken op leidinggevende posities moest volgens hem in dit licht worden gezien.

Tegen de komst van arbeidsmigranten

Die werd door hem gekoppeld aan de komst van arbeidsmigranten. Uiteindelijk zou dit leiden tot het uiteenvallen van de 'organische mijnwerkerstand' zelf:

'Ik geloof te mogen stellen, dat het afnemen van de katholieke komponent in het hoger kader gepaard zal gaan met een groeiend verloop van de lagere arbeidskrachten en hun vervanging door immigranten, die geen mijnwerker zijn en het ook niet zullen worden.'

Om de arbeidsvoorziening uit eigen kring op peil te houden was prioriteit voor de mijnarbeid door betere beloning niet alleen economisch wenselijk, maar ook moreel noodzakelijk, aldus Zeegers: *'De prioriteit moet een feit zijn wil men Limburg in staat stellen zichzelf te blijven en de onvergankelijke schatten van geloof en cultuur [...] te waarborgen [...] in het hart van het volk zelf. Het behoud, sociaal en cultureel, van de Limburgse mijnbevolking is een internationaal katholiek goed en dit behoud vormde de grondtoon van de stemming die de katholieke mijnwerkers tot hun aktie dreef.'*

Socialistisch commentaar: een verkiezingsstunt?

Zoals te verwachten, hadden de PvdA en de sociaal-democratische pers weinig waardering voor het pleidooi voor het behoud van een 'organische mijnwerkersstand'. Zij interpreteerden het optreden van de katholieke mijnwerkersbond vooral in electorale termen. De langzaam-

aanactie was in hun ogen een politieke manoeuvre om de doorbraak van katholieke kiezers naar de PvdA te voorkomen. Door mee te doen met de actie van de NKMB zouden de mijnwerkers zich in feite voor het politieke karretje van de KVP laten spannen.

PvdA met lege handen

Deze politieke en electorale interpretatie van de langzaam-aan-actie in de PvdA-propaganda kon niet verhullen dat de partij in feite met lege handen stond tegenover de onvrede van de mijnwerkers en de articulatie daarvan door de NKMB. Weliswaar erkende de PvdA dat 'voor heel veel leden van de Katholieke Mijnwerkersbond de looneisen de inzet van deze actie vormden', maar de realisering daarvan werd afhankelijk gemaakt van het nationale kader en de bestedingsbeperking.

PvdA-prioriteit bij nationale loonmatiging

In september 1957 verklaarde de KVP-leiding in een steunbetuiging aan de NKMB dat 'de prioriteit van de mijnarbeid' en de 'verbondenheid tussen ondergrondse en bovengrondse arbeid' moest worden aanvaard. PvdA-Limburg reageerde met een verdediging van het loonbeleid van de regering. De Limburgse PvdA-voorman Sjeng Tans zag wel het probleem van de zuigkracht van de buitenlandse mijnen, maar vond toch dat voorkomen moest worden dat de mijnwerkerslonen zouden gaan fungeren als magneet voor de lonen in andere bedrijfstakken. Om 'de operatie van de bestedingsbeperking te doen gelukken', moesten 'de eisen van het algemene belang zwaarder wegen dan die van het bijzondere', aldus Tans. De PvdA'er voelde zich met andere woorden gebonden aan de loonmatigingspolitiek van de regering.

Dilemma's van de loonpolitiek

Zo kwam in het conflict een fundamenteel dilemma aan het licht: uiteindelijk ging het om de vraag of de loonpolitiek uitsluitend in een nationaal kader tot stand kon komen. Voor Frans

Dohmen was het regionale kader en de grensligging van Limburg doorslaggevend. Omdat 'Zuid-Limburg door twee grote kolen producerende nabuurlanden wordt begrensd', was het volgens hem 'te enen male onmogelijk om onze industrie over één kam te scheren met de overige industrieën in ons land'. Ook de toen nog katholieke *Volkskrant* stelde vast dat men moeilijk voorbij kon gaan aan de ligging van Limburg 'dat ingeklemd is tussen de Duitse en Belgische bekkens en dat scherp reageert op ontwikkelingen in de arbeidsvoorwaarden bij naburige soortgelijke bedrijfstakken'. De krant kwam zelfs met de opmerkelijke suggestie om te komen tot regionale afstemming van arbeidsvoorwaarden in wat nu de Euregio Maas-Rijn heet.

KVP voor versoepeling loonbeleid

Het mijnconflict werd nu steeds meer gepolitiseerd rondom het vraagstuk van de loonpolitiek. KVP-leider C.P.M. Romme verklaarde zich weliswaar tegen de toekenning van een premie aan de bovengronders, maar vond tegelijk dat de nadruk op 'nationale verbondenheid' door de regering, 'welke tot uitdrukking komt in het huidige loonbeleid [...] praktisch overtrokken wordt'. In overeenstemming met het streven van de KVP naar een *vrijere* loonvorming bepleitte hij een aanpassing van de geleide loonpolitiek aan de Europese ontwikkelingen.

In oktober ging de regering, die zich lange tijd tegen een premieregeling had verzet, ook om. Het na lang soebatten genomen besluit om alleen voor de ondergronders een premie toe te staan, sloot goed aan bij het door Romme ingenomen standpunt.

Geleide loonpolitiek als sociaaldemocratisch principe

Zoals gezegd weigerde de PvdA aan de mijnwerkers eisen tegemoet te komen. Voor de naoorlogse [Nederlandse] sociaal-democratie was de centrale loonbeheersing veel meer dan een maatregel in het kader van de economische wederopbouw. Net als de 'organische mijnwer-

Beter loon en goede arbeidsvoorwaarden was hét onderwerp van gesprek. foto: Collectie SHCL

kersstand' voor de Limburgse katholieke regionalisten, was de geleide loonpolitiek voor de socialisten een principiële aangelegenheid, een zaak van 'rechtvaardige inkomensverhoudingen'. In deze opvatting moesten de afzonderlijke vakorganisaties zich schikken in het centraal vastgestelde loonbeleid. Ook de socialistische vakcentrale NVV had zich hierbij aangesloten. In dit kader wordt begrijpelijk waarom het socialistische blad *Het Vrije Volk* naar aanleiding van de langzaam-aan-actie stelde dat het – in feite contra de vakbondslogica – 'onjuist [zou zijn] om eisen tot verbetering van de arbeidsvoorwaarden te stellen, omdat er schaarste aan arbeidkrachten is, zoals nu het geval is'; contra de economische logica achtte de krant 'een loonsverhoging op grond van arbeidsschaarste principieel verwerpelijk'.

PvdA in de problemen

Door haar voorkeur voor een gedifferentieerde loonpolitiek kon de KVP zich flexibel opstellen en met de druk van [de achterban van] de

NKMB 'meebewegen'. Door strak vast te houden aan de uniforme centrale loonbeheersing kwam de PvdA daarentegen tegenover de mijnwerkers te staan. Als gevolg van deze opstelling in het mijnconflict kwam de PvdA in Limburg in grote problemen. Haar opmars in de vorige verkiezingen werd niet voortgezet. Toen de regering alsnog bereid bleek de premieregeling goed te keuren en dus [in PvdA-ogen] 'voor de katholieke acties door de knieën ging', ervoer men dit als een klap in het gezicht. De propagandistische kracht van de PvdA verzwakte. De PvdA verloor in Limburg in een jaar tijd ongeveer tweehonderd leden en het enthousiasme om de PvdA-standpunten uit te dragen verminderde sterk. Bij de Provinciale Statenverkiezingen op 26 maart 1958 bleek hoezeer de KVP erin was geslaagd om de PvdA in het defensief te drukken. De verkiezingswinst van 1956 ging bij deze statenverkiezingen meer dan verloren.

Het einde van de geleide loonpolitiek

De restrictieve geleide loonpolitiek werd pas echt doorbroken toen de hoogconjunctuur in de jaren 1960 tot zulke grote tekorten op de arbeidsmarkt leidde dat werkgevers vanzelf meer gingen betalen, of onder vakbondsdruk snel bereid waren om loonsverhogingen toe te staan. De vakbeweging moest zich daarvoor in de afzonderlijke bedrijfstakken wel strijdbaarder gaan opstellen. Deze ontwikkeling maakte duidelijk dat het PvdA-leerstuk van de centraal geleide loonpolitiek op zijn grenzen was gestuit. Door de toenemende spanningen op de arbeidsmarkt was die niet meer houdbaar. In de Limburgse mijnindustrie was dat al in 1957 letterlijk het geval.

Een grensoverschrijdende arbeidsmarkt?

Het interessante van de ontwikkelingen rondom de langzaam-aan-actie is, dat de doorbreking van de door de landelijke overlegpartijen gestelde nationale kaders door de grensligging van Limburg ook een internationale dimen-

sie kreeg. De geleide loonpolitiek kwam hier in conflict met internationaliseringstendenzen op de arbeidsmarkt, die later in het kader van de Europese eenwording nadrukkelijk nagestreefd zouden gaan worden. Tegelijk moet worden vastgesteld dat de NKMB en de katholieke ideologen van de 'organische mijnwerkersstand' evenmin uit waren op internationalisering van de mijnarbeidsmarkt; integendeel, door aanpassing van het loonpeil aan dat in de omliggende mijngebieden dacht men die juist te kunnen tegengaan om zo de [katholieke] Limburgse mijnwerkers aan de eigen streek te binden. In 1957 was het blijkbaar nog mogelijk te denken dat Limburg katholiek en 'van vreemde smetten vrij' zou kunnen blijven. Of deze xenofobische, tegen niet-Limburgers en immigranten gerichte motivering voor de langzaam-aan-actie breed door de actievoerende mijnwerkers werd gedeeld, is overigens de vraag.

Teloorgang van de 'organische mijnwerkersstand'

De ontwikkeling van de Limburgse arbeidsmarkt in de jaren 1960 en 1970 zou ook de onhoudbaarheid van het katholieke regionalisme aantonen. In feite gebeurde er precies waarover men zich tijdens de langzaam-aan-actie zo druk had gemaakt: door de grote loonverschillen met

Duitsland nam de grensoverschrijdende pendel in die jaren enorm toe, met name uit de mijnstreek. Weliswaar trok die vooral naar de bouw en de metaalindustrie en niet naar de Duitse mijnen, maar daardoor nam het arbeidsaanbod voor de Limburgse mijnindustrie verder af. Om daar in te voorzien moest men steeds meer een beroep doen op buitenlandse arbeiders, vooral Marokkanen. In dezelfde periode verloren ook Kerk en KVP in Limburg veel aanhang. Maar of dit verklaard kan worden door het teloor gaan van de 'organische mijnwerkersstand', zoals de katholieke sociologen in de jaren 1950 hadden verondersteld, valt te betwijfelen. Daarvoor waren deze processen, in samenhang met secularisatie en ontzuiling, te algemeen.

** Prof. Dr. Ad Knotter is directeur van het Sociaal Historisch Centrum in Limburg en bijzonder hoogleraar in de sociale en economische geschiedenis van Limburg en de aangrenzende regio's.*

De voordracht en dit artikel is gebaseerd op: Ad Knotter, 'Grenzen aan de loonpolitiek. De langzaam-aan-actie van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkers Bond [1957] tussen nationale integratie, grensligging en katholiek regionalisme', in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* LIII [2008], 117-157.